

Малкъар жазыучуланы суратлау-адабият, жамауат-саясат журналы

1958 жылдан бери чыгъады.

№ 2 (198) март-апрель 2018 ж.

Учредители

ГКУ «КБР-МЕДИА»

Баш редактор
Додуланы А. Т.

Редколлегия:

Бепайланы Муталип
Берберланы Бурхан
Гадийланы Ибрагим
Гуртуланы Салих
Ёзденланы Альберт
Ёлмезланы Мурадин
(жууаплы секретарь)
Зумакъулланы Танзиля
Мызыланы Къаншаубий
Османланы Хыйса
Созайланы Ахмат
Табакъсойланы Мухтар
Шауаланы Хасан
(бёлюмню редактору)

**ЭЛЬБРУС
МИНГИ-ТАУ**

НАЛЬЧИК – 2018

ГУРТУЛАНЫ САЛИХНИ ПОЭЗИЯСЫ

Литератураны жолун сайлагъан адамны жашауу тынч болмайды. Ол, сабан сюрюп, сюрюлген жерге урлукъ сепген кибик кыйынды. Окъуучулары барысы да аны бирча тынгылы ангылап къоялмайдыла. Махтау жазуучугъа кеч келип да къалады. Бютюнда поэт дегенинг, кече-кюн демей, огъурлулукъну урлугъун себип, жүреккени жумушатып, кесине энчи ыспас излемесе. Бюгюнледе, сёз искусствобуз жашнап, игилени санына къошулгъан заманлада, биз аны уста ангылайбыз. Алай дуния литератураны кёгюнде жулдузлары жандыргъанлары, уллу маданиятны от жагъасында аз санлы халкъыбыз жылынып турурча этгенлени атларын ёхтемлик бла айтырча болгъаны кыйсы бирибизге да насыпды. Миллет төрелерибизни, миллет энчилигибизни унуттурмай, сёз искусство бла байламлы усталыгъыбыз халкъыбызны энишге къаратырыкъ туююлдо дерге онг табылгъаны да ёхтемликди. Ол ёхтемликни селейтмей тургъан поэтлерибизни бусатлада Шимал Кавказны халкълары биледиле, таныйдыла. Аладан бири Гуртуланы Солтанбекни жашы Салихди.

Миллетге уланлыкъ этген, аны сагъышы бла жашагъан, ишлеген поэт.

Поэтни аллында акъ къагъыт, къалам да женгилдиле, алай, айтханыбызча, назмулары къанатландыргъан сабан сюрген, межам ишлеген кибикди. Бютюнда шайыр, миллетни аллында жууаплылыкъны сезип, борч кётюргенлей жашаса. Гуртуланы Салих а, биринчи «Эрттен» деген назму китабындан башлап бюгюнлеге дери, тынмай-талмай, иш юсюнде келеди.

*Жукълагъан заманым – зыраф къорагъан,
Юзmezge жутулгъан чапхыч суучукълай, –*

Гуртуланы Салих дуниягъа кенг къарамы болгъан поэтди, миллет маданиятлары соллуулары эшитип тургъан, саясатха, ниет жашаугъа жютюлюгю, сакълыгъы да болгъан, философия жиби заман бла тенг атлагъан. Была барысы да аны поэзиясыны миллет эм фикир энчилигин белгилегендиле. Тёрт тизгинли назмуларындан башлап поэмаларына дери, жумушакъ макъамлы назмуладан ачыкълау бла хапарлауну бирикдирген чыгъармалагъа дери.

Гурту улу дуния шартлары байламлыкъларын ангылатхан назмулары сайлау этгенликге, жүрек жылыуун, халаллыкъ бла жумушакъ-

лыгыын ачыкылагъанда, усталыгы бийикди. Сёз ючюн, «Киштик бала» деген назмуда поэт былай жазады:

*Менден ариу сёз керекди анга,
Сабийнича сыйлау да керек.
Къабынымы анга береме алгъа,
Къалгъаны болса уа, – излейди жюрек.*

Салих ачыкь сёзлю назмула жазса да, аны оюмун, фикирин ким да къабыл кёрюп, жюреклери жылынмай къалмайды:

*Жерими кёгю,
Сенден сора бир кёк
Жокъ кибик,
Татлы кёрюнесе алай.*

Неда:

*Туугъан жерим, этмейме ант,
Антсыз да сюеме сени бек.*

Миллет поэзиябызны юсюнден оюм этгенде, аны жангыртхан темала туююлдюле – кёз къарамды, фахмуду, туугъан жеринги табийгъатына суюмекликди деп черте келебиз. Гуртуланы Салих да туугъан жерини бийик кёгюне, гюл хансына дери сакъды. Сёз ючюн, ташха эс бурмагъан жашауну болумларына аны белги этмеген литературабызда поэт жокъду. Хар шайырны ёз тереги, ташы барды дерге тийишлиди. Салихни поэзиясында да таш кёп тюрлю оюмну, сезим байлыкъны ачыкылагъан сифатды. Биз, аны жыйышдырып, эмблематикасын къурасакъ, ол быллай боллукъду: «сары таш», «состар таш», «кюйген таш», «жютюленген таш», «ачыу жаргъан таш», «ёмюрле жоннган таш», «арбазда жылынган таш», «туугъан ташым», «юйретген таш», «жерге ариулукъ берген таш», «сыйдам таш», «зыбыр таш», «хапар айтхан таш» д. а. к.

Алай бла, Гурту улу поэзиясында ташны анстан, назму тизгинине чарх берир муратда сагъынмайды. Сагъынылгъан ташланы бирликлери туугъан жерини энчилигин шартлайдыла, тюрлю-тюрлю бояуладан омакъ кюйюзюн согъадыла. Ташланы эмблематикасы, жерни кюйюзюча кёрюнюп чекленмей, халкъны жашауун, тарыхыны ауушларын, къууанч, бушуу кюнлерин да жыйышдырып кёргюзтген белгиди. Гурту улуну поэзиясында ташланы дунялары инсанланы дунялары бла байламлыды. Башхача айтханда уа, поэтни чыгъармачылыкъ ишинде туугъан жерни шартларын адамла кёрюп ийнакылагъанларыча, табийгъат шартла да кёредиле адамланы, ала да биледиле адамланы ийнакылай, къубулта.

*Кишиге айталмайма кюйгеними.
Хауа кёреди, кёк да кёреди, жер да...*

Салихни поэзиясында табийгъат шартла, ташы-тереги да кеслерин адамлача жюрютедиле – элидиле, кёре, къарай биледиле. Адамланы дунялары табийгъатны, туугъан жерлерини дуняларын жарытханча,

табийгъат да адамлагъа жарыкълыкъ береди – эки къаууму да бир тём-мекдиле. Ол терен философия фикир поэтни чыгъармачылыкъ ишини магъаналы оюм жиплеринден бириди. Салихни жашау жолу къадары бла бирге келген. Туугъан жерине, миллетине суймеклиги айтдыргъан.

Бусагъатлада Гурту улуну назму китапларын ачсанг, миллет литератураны кёп тюрлю ауушлары, ныхыт жоллары эсинге тюшедиле. Эсинге тюшюрюп, ёхтемленмей да къалмайса. Сейирмиди, Салих литературагъа 60-чы жыллада келгенди. Малкъар халкъ, Орта Азиядан къайтып, туугъан жеринде мал, мирзеу ёсдюрюп, эски арбазларын жангыртып башлагъан жыллада. Ол заманда эски хуналагъа кюн жарыкъ тийип, таулары бютюнда бийик, акъ кёрюнюп, халкъыбыз жангы, жарыкъ жырла къанатландыргъанды, жюреги къууанчдан толуп, кёгюне булут къонмазына ийнанганды.

Айхай, халкъ бла бирге аны Орта Азияда ёсюп чыныкъгъан 18–20-жыллыкъ жашлары да къайтхан эдиле. Узакъ жерледе Ата журтларына термилип, къыйынлыкъ сынагъанла, ана тиллерин кюсеп, аны бек уллу насыпха санагъандыла. Орта Азияда жашауну къыйын сынауу аланы жүреклерин къатдырмагъанды, жерлерине, миллет тиллерине бла адетлерине, тёрелерине терен суймекликни отун а жандыргъанды. Ол жашланы кёзлери – жютю, нени да эслеген, къулакълары – сакъ, халкъны жүрек урууун эшитирча. Андан болур эди, жашауларын, жүрек тебиулерин жамауат бла бир этип, аны жарсыууна, къууанчына да жырны кючюн бергендиле, хапарла, повестыле аякъландырып. 1960-чы жыллада, кёп махтаулу чыгъарма бир заманда да жазылмагъанды. Тау черекни аллы тыйылып туруп ычхыннганлай эди ол кезиуледе малкъар литератураны саркъыуу. Зумакъулланы Танзиля, Мокъаланы Магомет, Тёпеланы Алим, Бабаланы Ибрахим, Гуртуланы Элдар, Гуртуланы Салих, Гулаланы Башир, Токумаланы Жагъафар, Шауаланы Хасан, артдаракъда уа Созайланы Ахмат, Гадийланы Ибрахим, Байзуллаланы Али дагъыда башхала литератураны къабакъларын кенг да, тири да ачхан жазыучуладыла. Юч-тёрт жылны ичинде миллет культурабызгъа анча фахму киргенди деп, кёп халкъ ёхтемленаллыкъ туююлдю. Бусагъатда, ызыбызгъа къарай, 1960-чы жыллада малкъар литератураны от жагъасы тири ышырылгъанына сейир этип, мындан ары миллет культурабызны тарыхында аллай къыстау жангырыу боллукъ болурму деп сагъышланыргъа окъуна тюшеди. Ол заманда Гуртуланы Салих 18–20-жыллыкъ жаш адам эди, университетни сохтасы, алай сёз искусствобузгъа къошумчулукъ этерге, анга юлюшюн къошаргъа базыннган фахмусу аны алдамагъанды. Бусагъатлада ол ана литературабызны акъсакъалыды. Журналист ишни, кесаматны, къара сёзню, поэзияны, сахначылыкъны сыйлы жюгюн кётюрген.

Салихни лирика назмулары, поэмалары, пьесалары, усталыкъны бийик юлгюлери болуп, миллет ниет хазнабызгъа къошулгъанлары жалаанда поэтни къууанчы туююлдю, жамауатны да къууанчыды. Аны ауазы 1961 жылда эшитиле башлагъанды. «Эрттен» деген ал китабы

чыкыгъанлы уа, жашауда кѣп зат тюрленгенди. Болсада ол назму китап биз поэзиябызда тас болуп неда окъуучулары эслеринден кетип къалмагъанды. Нек дегенде, аны жазгъан поэт сынаусуз эсе да, литературагъа, жашаугъа да суймеклиги уллу, ниети таза, умуту бийик эди. Жашарма чынтты жашыча заманны деп, ол жюрегинден билдиргенди. Гуртулары Салихни биринчи китабы, айхай, аны чууакъ эрттенлиги эди. Жаш автор, ишини жууаплылыгъын ангылагъаны бла бирге алыкъын жазычулукъ усталыгъы да къолайлы болмагъанын сезгенди. Ол аны бир кесек базыныусуз этип, къара неда «къошакъсыз» сѣзге толу ышаныргъа къоймагъанды. Баям, аллай кемчилик къайсы жаш поэтден да кери туйюлду.

Салих жашаугъа кѣз къарамын, жюрек жарсыуун, къууанчын да жаланда тенглешдириулени кючу бла билдирирге итингенди. Жаш поэт тенглешдириулени бир затны юсю бла башханы ачыкъларгъа онгун излегенди. Аны тапхан суратлау мадарларында заманнга тѣзген, тѣзменлери да болгъанлары бюгюнледе баямды. Алай хар затны да бирча билирге, кѣрюрге, эслилик туудургъан соруулагъа кесича жууап берирге итинмеклик поэтни энчилиги. Ол энчилик аны ал атламларында окъуна белгиленгенди.

Салих элде ѳсгенди. Назмулагъа кѣллендирген жашау болумла, шартла да, айхай да, эл бла, урунуу бла байламлы эдиле («Бюгюнню батырлары юсюнден баллада» «Сабан агъач», «Сакъ жауун», «Домай»). Баям, жютюлюгю, закийлиги жашаугъа, урунуугъа жораланган назмуларында тынгылы ачыкъланганды. Аны ангылагъан къыйын туйюлду. Чыгъармачылыкъ иш шарт билим, сынау излейди.

Гурту улу элине, жерине, аны ѳсгенине, айныгъанына къууана, кѣлене билгенди. Поэзияда уа сезим теренликни кючу уллуду. Алайсыз керти назму туумайды.

Поэтни аты окъуучулагъа белгили болгъанлы, 50 жылдан атлагъанды. Салих анча жылны ичинде малкъар литератураны тѣрюнде олтурады. Поэтни «Жашауну жыры», «Жашчыкъ бла суучукъ», «Ныхытла», «Тулу», «Къонакъ этигиз», «Ичер сууум», «Келген жолум», «Ёмюрню кѣзлери», «Тѣрт алма терек», «Алим», «Мудах кѣк», «Чечен уруш» дегенча назму китаплары бла поэмалары бла чекленмей, фахмусу, жютю сѣзю кенг жолгъа да чыкыгъанды: «Синий ливень», «Грызѣт мой конь удила» дегенча орус тилде басмаланган китаплары эм башха назмулары, поэмалары поэтни закийлигин кѣп миллет окъуучулагъа шарт этгендиле.

Поэт китапларындан бирине «Ныхытла» деп атагъанды. Жашау жолу – ол нихытла жолуду, умуту, бийикни жолу ѳрдю, тикди. Аллында агъаргъан таугъа жетер ючюн, узакъ жол жюрюрге, кѣп нихытланы артха къалдырыргъа болады.

Бир нихытха ѳрлеген экинчисине, ючюнчюсине термиледи, адам бийик умутуна алай жетеди. Бюгюнню жашауубуз жарыкъ, къууанчлы эсе, ол аз палахны, къыйынлыкъны башын кесе келмеди, энди жюрюр

жолу да ныхытсыз туююлдо. Мураты толурун суюген, кьууанчны тынгылысын излеген, айхай, ныхытла кьыйынлыгын да сынайды. Гурту улу китабына ол атны да андан атагъанды.

Аны китабы халкьны хорламларын, хорламгъа элтген кьыйын жолланы, жашауну тоюн, бушууун да бирден кьорюрге итинген китапды. Алай ныхытла деген сёз поэтни кесини энчи ёсюу жолуну магъанасын да тутхан сёздю. Поэтни хар басмаланган китабы, ныхытдан ныхытха атлагъанлай, жангы хорлаугъа, жангы бийиклеге элтгенди. Бюгюнледе да Салих излеуню кьыйынлыгын, кьууанчын да кьорген поэтлерибизденди.

Бусагъатлыкь дуняда, илму, техника, адамны эси, билими бек айныгъан заманда, иги жазыучу болургъа итинмеклик жангыз фахмусуна, жүрек жилтинине базынып, искусствону уллу жолуна чыкьгъан, жарау этилмей, чаришге чыкьгъан атлай, жарты жолда кьалады. Аны алайлыгын жашау кеси кьоргюзте барады. Миллет литературасыны, халкьны аллында жууаплылыгын терен сезген поэт фахму кьочюн тынгылы билимден, тюз ниетден айырмагъаны кимге да баямды. Кесини заманында Лев Толстой: «Жазыучу жамауатха, адам улуна не айтырыгын билир ючюн, ол адам улу сынагъанны билирге, аны бла бирге, анга белгили болмагъан затланы да ачыкьларгъа борчлуду, – деп жазгъанды. – Жазыучу ол жаны бла жетишимли болур ючюн, жамауатны жашауу бла жашаргъа, анга тири кьатышыргъа керекди».

Салих заманны излемин иги ангылагъан, излеуден талмагъан поэтледенди. Поэт дуняны уллу культурасы бла, кёп миллетли искусствону айныу жоллары бла да тынгылы шагьырейди, айтханыбызча. Аны поэзиясыны от жагъасын жандыргъан орус литератураны айтхылыкь поэтлеридиле. Ёз миллет искусствобузда уа – Къайсынды. Махтаулу усталаны тийишли сохтасы Гурту улуну ауазы бюгюнлюкде шарт, басымлы, базыныулу да болгъанды.

*Бир чён да кьымылдамайды бахчада,
Терекледен тюшмеди бир чапыракь, –*

деп, поэт басымлы, керексиз гузаба этмей, ырахат жаза эсе, ол поэте керти усталыкь, фикир келгенини шартыды.

«Жашауну ууу кёпдю, сен а балын таба бил», – дегенди Горький. Салих малкьар халкьны не жаны бла да уллу жетишимлеге жете келгенини юсюнден ёхтемлик бла жазады, алай жашаууну ууун да унуталмайды. Поэт жашаугъа, халкь сынагъан кьууанчха, жарсыугъа да толу да, тынгылы да багъа бичеди. Жашауну толу, тюз ангылауу бусагъат заманны жигитини сыфатын толу ачыкьларгъа болушады. Ол миллет ёхтемликни, башха маданиятлагъа суюмекликни, ыспасны, ыразылыкьны жүрегинде бирикдирген адамды. «Мен, бир гитче халкьдан болгъанлыкьгъа, // Халкьыбызны уллу хурметин келтирдим», – деп жазады поэт «Москвагъа» деген назмусунда. Ол хурмет бизни барыбыз бла да тенглик жүрютген халкьлагъады, тюзлюкню суюгенлегеди.

Гурту улу жигитини сезим, сагъыш, фикир байлыгъын тынгылы кѳргюзтеди. Алай поэт аны кыылыкъ низамында неден да тынгылы жамауатха суймеклигин сайлап белгилейди:

*Къарыусузгъа, жарсыуу
Болгъаннга да тюбедим.
Хар бирине: «Жарангы
Манга ѳтдюрчю», – дедим.*

Адам улуну ахшысы бирликни, шуѳх байламлыкъны не заманда да кесини адамлыкъ борчуна санай келгенди. Алай ХХ ѳмюр жашауну ол махтаулу шартына чып тюшюре эсе да, аты айтылып, аны юсюнден жазмагъан поэт жокъду – ол заман туудургъан ѳмюрлюк сорууду, заман кеси салгъан сыйлы борчду. Заманны магъаналы сорууна жууап бермей, хайт деген бир поэт да къаллыкъ туююлду.

Салих ол жазычулукъ борчун толтурууда кесини ызын белгилегенди. Тюзюн айтханда уа, аны лирика жигити бизни жашауубузгъа, жамауатха игилик этерге, болушургъа, кеси насыбындан юлюш чыгъарыргъа хазырлыкъ, итиниулукъ бла киреди:

*Тынчды адамны кѳлюне тиерге,
Анга акъыл керек болмайды уллу,
Адамлыкъны сыйын бийик элтирге
Табыныудады адамгъа къул болуу.*

«Къоркъма»

Ол, жашаугъа тири къатышып, андан тийишлисин алыргъа, алгъанын, кѳп кере къатлап, башхалагъа берирге сюеди. Заманны терк саркъыуу аны тынгысыз этип ашыкъдырады. Салихни жигитини умуту бийикди, алай толмазлыкъ умут туююлду. Ол жюрек, ниет тазалыкъды, къарындашлыкъды, белгилегенибизча, гитче юйюрню уллу дуния бла байламлыкъды. Назмуларыны биринде поэт былай белгилейди: «Мен кетеме, кѳк тюбюдю юйюм». Ол бош неда керексиз омакълыкъгъа айтылмагъанды. Поэт жылы от жагъадан эсе, аулакъны сюеме дегенден да жазмагъанды алай. Хар инсан, туугъан от жагъасыны, жерини адамы болгъаныча, кенг дунияны да адамыды. Адамны эсин, билимин айнытыугъа, насып юлюшюн тапдырыугъа аладан бири къошулуп, экинчиси къалмайды. Адам улу дунияны аллында жууаплыча, дуния да адамны къадарына сансыз туююлду. Уллу дуниягъа керти суймеклик от жагъагъа, туугъан жерине, ташына суймекликден башланады. Жерине, жерини табийгъатына, адамларына суймеклик, аланы айбатлау, адамны сезим жетишимин ачыкълау поэтни назмуларын кѳп тюрлю макъамлы этеди. Башында айтханыбызча, ауазы басымлыды, эркинди, ушакъ халда эшитиледи.

*Хазнамыды, этип да, не эталдым?
Алай къыйнагъан этмедим адамны.*

«Кюн ортасы»

Ол бирде эпика хал алады («Ташла, юйюп, темир болгъан жыллада //Къыз харам этеди атасын, анасын»), бирде уа жумушакъ лирикалы болады. Салих жүрегине түйрелген къайгъысын, къуанчын, эсине келген фикирин къара сёзге тартхан неда метафорасыз, жалангач назму тизгинле бла билдирирге да къоркъмайды. Алай поэт жашау белгилени, тенгleshдириулени къыйматларын да биледи. Аны суратлау мадарлары жангыдыла, жашау болумла бла, адамланы къылыгъы, сезим кюрешлери бла байламлыкълары сылтаусуздула. Сёз ючюн: «Исси ожакъ башына тюшген къарлай, //Жүрегими сүймеклик эритеди» («Сүймекликни уллу оту»); неда: «Ол сүймеклик киргенди хар къоюннга, //Ай жарыгъы терезеден киргенлей». Башхаларындан: «Хар ант керти болса, кюнден, айдан къуру къалыр эди дуния» («Шагъатха къояйыкъ аланы»); «Мылы жолчукъ – сёгюлген матауду» («Агъачда»).

Салих поэзияда бир тапхан ызына тынчлыкъсыннган поэтледен түйюлдю. Аны «Алим Байсолтанов», «Къадарым, ыразыма санга», «Агъач къалауур», «Мудах кёк» деген поэмалары жангылыкъгъа, жашауну къыйматын терен ачыкъларгъа итиниуюкню шартларыдыла.

Бютюнда поэтни «Сонет минчакълары» анга тынгылы шагъатдыла. Ол жанр литературалагъа XIII ёмюрден бери белгилиди. Назмуну аллай тюрлюсюню къурулушу энчи жорукълагъа бойсунады, аладан бири бузулса, сонет да бузулады, къысха айтханда, ол поэзияда эртте тохташдырылгъан назму кепди, поэт айтыр затын 14 тизгинге сыйындырыргъа керекди, аланы сегизиси энчи рифмалагъа салыннган төрт тизгинли бла юч тизгинли экишер строфалагъа бёлунедиле. Хар строфаны магъана айнытыу бла къуллугъу да башхады. Сёзсюз, назму кепни тарлыгъына сыйынып жазгъан къыйынды. Поэзияны ол ариу, низамлы формасы малкъар литературагъа хазна белгили болмагъанды. Бизни поэзиябызда жашау, сезим кюрешни теренлигин сонетни кючю бла ачыкъларгъа Салих биринчи атлам этгенди. Алай атлам, биринчи болса да, жетишимлиди. Поэтни «Сонет минчакъларыны» темасы сүймекликди. Адамны жүрек жарсыуун, тюрлю-тюрлю сезимлерин ачыкълауда биринчи малкъар сонетле, биринчи сынауча къалмай, малкъар поэзияны лирика мадарларын айнытырыкълары баямды.

Уруш аулакълара кёпле жоюлгъандыла. Алай жоюлгъанла, жанкъан бергенле келлик, ёсерик тёлюлеге Уллу Хорламны акъ къаласын, аумазлыкъ мурдор ташын сала жоюлгъандыла. Аланы мамырлыкъгъа къошхан сыйлы юлюшлерин биз кюнде-кечеде да кёребиз, сезебиз – юйюр жашаубузда, окъууда да, сабан сюрюп, тирлик ёсдюргенибизде, юйле, межамла ишлегенибизде да. Жоюлгъанла тиргизген от жагъаны жылыуун биз бюгюнледе бютюн шарт сезебиз, мирзеуню татыуун, алманы шатыклыгъын сезгенибизча. Жоюлгъанла унутулуп кетмедиле. Сауланы жүреклеринде, эслеринде къалдыла деп ангыларгъа боллукъду Салихни поэмасыны баш магъанасын.

Алай иш жаланда анда түйюлдю, иш терен магъаналы ниетни уста ачыкълаудады. Ол жаны бла къарагъанда, поэт ёз ауазын ийнаныулу,

сабыр, басымлы эте билгенди. Аны поэмасы кенг метафоралы чыгъармады. Халкъны юйюр, урунуу жашаууна терен сингген төрелени, сыфатланы, ала бла бирге мифология сыфатланы тийишлисича бирикдирип хайырланнганы Гурту улуну поэмасын тынгылы чыгъармаланы санына къошады. Мифологиялы сыфатла малкъар халкъны суратлау оюмуна жомакъланы, нарт таурухланы юсю бла киргендиле. Алай нарт таурухла бла эски жырлада мифология сыфатла халкъны, жамауатны жахиллигин, табийгъатдан кесин айырырча ангыламны жетишмегенин кёргюзтедиле.

Сёз ючюн, халкъ чыгъармачылыкъда эмегенлени, юй иесин, уучу-лукъну, сабанчылыкъны аллахлары, суу анасы дегенча сыфатланы бир тюрлю жашырын магъаналары жокъду – дуняда эмеген да, суу анасы болгъанына да жамауат толу ийнанып, жырларын алай къурагъанды. Терекни, ташны жаны болгъанына, жаныуарланы эслиликлерине ийнанып.

Бизни заманыбызда, халкъны ангыламы хар бир жаны бла да ёсюп, адам бла табийгъатны байламлыкълары шарт тохташхан кезиуде да, мифология сыфатланы къыйматлары не аз да таркъаймагъандыла. Болсада жазычула энди аланы башха магъанада, суратлау оюмну керелеп, анга жангы кюч берир ючюн хайырланнганларын къайсы окъуучу да толу ангыларгъа тийишлиди. Малкъар литературада уа мифология сыфатлагъа, бусагъатладача, бир заманда да эс бурулмагъанды. Ол шарт, айхай, жазычуларыбызны эстетика къолайларын белгилей, чыгъармачылыкъ ишге жангы шатыклыкъны салады, суратлау оюмну бютюн терен этип. Баба улуну «Элия бешигин», Созай улуну «Кырдык ауазла» деген китапланы алып къарагъыз, сёз ючюн, Салихни уа «Тёрт алма терегини» хар ёзегин, кесегин бирикдирип, къурау, тизгинлилик берген – Кюнню сыфатыды. Табийгъат тюрлениуле, инсанланы ишлерине, тарыхны жүрюшюне да шагъат болгъан Кюн. Поэт, аны сыфатын шартлап, энчи бет алдыргъаны бла чекленмей, эслилик, жүтлюк бла байламлы этеди:

*Мен – бир элни келечиси,
Ол а – саппа-сау дуняны,
Жерими кюню, кечеси
Бет тюрсюнюдюле аны.*

Тау башларына, суу жагъалагъа, ёзенлеге энип келип, Кюн Солтанмекни огъурлулугъун кёреди, огъурлулукъну хапарчысы болады. Кюн поэманы баш хапарчысы эсе, Солтанмек баш жигитиди. Алай экиси да огъурлулукъну бир сабанын сюреди, жашауну къурулушчуларыдыла. Солтанмек орнатхан тереклени Кюн тамырландырады, жерге нюр тегюп, жылыу берип, ол ёсдюреди. Экиси да жашауну чархын айландыргъан, от жагъасын ышырып тургъан кючдюле. Солтанмек, урушха кетерден алгъа, төрт сабийине атап, төрт алма терек орнатады. Хар биригиз бирер терек орнатыгъыз деп, туудукъларына да осуят этеди. Хар адамны инсанлыкъ борчу жашауда ызын къалдырыгъады, ёсерик төлюлеге жарарча, жерге огъурлулукъну урлугъун атаргъады – жашауну

тамыры алай жашнайды, юзюлмей, кьурумай барады деген магъаналы ауаз эди Солтанмекни ол насийхаты.

Адамла, биригип, инсанлыкь борчларын толтурсала, ол тьюйюлмюдю огьурлулукьну кюйсюзлюкден кьоруулап сакьлагъан? Биреу орнатхан терекни жел аудурса, аны орунуна башхаланы ёсдюрген?

Тёлюлени, махтаулу төрелени бирликлери, келлик заманны аллында сезимлилик – жашауну баш жоругьу, таянчагьы, ол не тюрлю кьыйынлыкьда да бюгюлмегенди оюлмагъанды. Уллу Ата журт урушну отунда да сыналды, алай абынмады, акьсамады.

Салих кесини бу фикирин кьыйматлы суратлау мадарладан айырмай ачыкьлайды. Баям, былайда мифология сыфатлагъа поэт жерлерин тапдыра билгенини юсюнден айтыргъа керек болур. Бютюнда төрт терекни төрт жырыны юсюнден. Жашауну бушууун, кьыйынлыгьын да сыйындыргъан халкьны кишилигине, ийнаныулугьуна махтау салгъан жырлары.

Инсанлыкь кёз кьарамы тынгылы тохташхан Салих, озгъан заман бла шёндюгю, келлик кюнлени бирликлерин ангылагъаны бла да чекленмей, суратлау оюмну бек кьыйматлы илишанына айландыргъанды – жазыучуну ол инсанлыкь сезими шарт кёрюнюп турады. Поэтни «Кьызыл атлыла» деген романтикалы поэмасы да бизни анга ишекли этдирмейди. Салихни суйген жигитлери халкьгъа эркинлик келтирген, аны жолун ишлеген, кьоруулагъан жигит жашладыла. Солтан-Хамитча батырла. Уллу Ата журт урушну жигитлерин, бюгюнню кюнлени, эр адамланы да поэт, аладан айырмай, бирликлерин кёргюзтюп жазады поэмасын:

*Барадыла жерледе эм кёкледе,
Андан бери кьайтармайын атларын –
Мен кёреме бюгюн ракетледе
Кьызыл атланы ол сыфатларын.*

Поэт жигитлерини уллу жашау, кюреш сынауларын чыгъармачылыкь тизгинлеге уста сыйындырып жазгъанына ким да ыразы болурчады. Сёз ючюн, кюрешни жолундан таймай келгенлени юслеринден тизгинле: «барадыла... андан бери кьайтармайын атларын» неда «халкьны солууун билирге суйсенг, жүрегинги сал тауланы ташларына». Салих халкь батырланы, урушну жигитлерини юсюнден энчи суймеклик бла, жүрек жылыу бла жазгъаны кертиди. Ол жүрек от, энчи суймеклик поэманы хар тизгининде, сёз, бояу сайлауунда кёрюнеди, жазыу хатына, ызына кьанат женгиллик, романтикалы хал береди. «Жел элтеди тюзлюк ишни байрагьын», – деп жазгъанды поэт.

Айта келгенибизча, Гуртуланы Салих малкьар халкьны кьууанчын, бушууун да бирча тынгылы ангылагъан, сезген поэтди. Артыкьда жамуатны кьыйын сынауна уллу эс бургъан. Ол жаны бла аны кёчгюнчюлюкге жораланган чыгъармалары бютюнда махтарчадыла. Кёчгюнчюлюк бла байламлы бушууну юсюнден поэтлерибиз жүреклеге жетерча

назмула жазгъанларыны сылтауун азатланган сёзде неда кыралгъа, партиягъа тырман этерге онг берилгенинде излерге тийишлиди – поэтлени ангылаулары, суратлау оюмларыны ёсгенинде.

Бушуулу темаланы юсюнден чыгъарма жазып, бусагъатдагъы окъуучулары сурауларын тамамлагъан кыйынды. Алай миллет адабиятыбызны аллында жууаплылыкъ сезмеклик поэтлерибизни суратлау жолундан ажашдырмайды.

Биз ол излеуню тынгысызлыгъын бюгюнледе бютюн шарт эслейбиз. Юлгюге, Гуртуланы Салихни кёчгюнчюлюкге жораланган назму кыауумун алайыкъ. Мында поэт ич сезимин, жүрек кыйынын ачыкъ сёзге ышанады («ачыугъа юйренир амал жокъду» дегенча), сагъышландыргъан ушашдырыула, тенглешдириуле бла хайырланады. Сабийлигинде кёрген, сынагъан кыйынлыкълары сайлатхан. Болсада поэтни суратлау-эстетика мураты халкъ бушууну кертда трагедияны даражасында ачыкъларгъады да, анга кёре, айтырыгъын, илхамын табийгъатха, табийгъат, жашау-турмуш болумлагъа ышанады. Жаралы табийгъат, таралгъан, жарсыгъан, тилленген, неге да шагъат шартла, биригип, малкъар халкъны юсюне оюлгъан кыйынлыкъларны кёргюзтедиле: «Жиляйды терек», «Чум терекни ачыулары» деп, поэт назмуларына бош атамагъанды.

*Ачыуум ичме сыйынмай,
Мени жарам, жилямукъ болуп,
Чыкыгъанды тышына.
Жаугъан къар да, ол кызыл къанны ичип,
Кёкге элтип, андан жауады таугъа.*

«Чум терекни ачыулары»

Быллай лирика жигитни жүрек инжилиуон ачыкъларгъан табийгъат илишанла сайланып алынмайдыла: поэтни хар назмусу табийгъатны кююн ачыкъларгъан ушашдырыу-тенглешдириуледен тизмеча кыуралгъанды. Алай ол суратлау бояулары кыалын этерге итинмеклик да туююлду – халкъгъа келген бушууну энчилиги сайлатхан, излетген мадарладыла. Малкъар халкъны жамауаты аз заманны ичинде туугъан жеринден кысталгъанда, ёчюлген от жагъаланы, кыуру арбазланы кёрюп, аны ызындан жиляу-сарнау этгенле кёп эдиле десек, жалгъан сёз айтыр эдик. Жарсыгъан, жиляу-сыйыт этген табийгъат эди – эгеч, кыарындаш сезими бла – туугъан жерни ташы, агъачы. Анга кёре, поэтни бир-бир назмуларыны сыфатларын жыйышдырып, эмблематикасын кыурасакъ, ол быллай боллукъду: «акъ къан болуп барады кызыл», «чумну кыалын кыабугъу болду жукъа», «чапыракъларын жулкъду ол, ёртенлей», «тамырына узалды юзерге», «баргъан сууу, кыайнап, кесин тауусду», «зех таш атылды, асыры ачыудан», «жыр кыарылды такыр таш арбазда», «суу элтген жоннгурчхалай болду халкъым». Алай поэт жаланда кыйынлыкъларны кёргюзтюп чекленирге итинмейди. Кыйынлыкъ бла чыдамлыкъ тюбешедиле Гурту улуну назмуларында. Ол бетден бетге тюбешиуде тёзюмлюгюнню белгиси болурча сыфатланы поэт

табийгъат илишанладан сайлайды: «тарыкъмай кётюредиле къарны, бузну», «ташлагъа тамыр къадагъан артиш» дегенча.

* * *

1980–1990-чы жыллада малкъар поэзияны ёню, макъамы кёп жаны бла тюрленгенди. Къууанч ауазын жырны ол мудахлыкъгъа бла тынгысыз сагъышха алышханды. Кертиди, мудахлыкъ бла сабыр оюм, сагъыш аны не заманда да жол нёгери бола келгендиле. Алай поэтлерибизни бюгюнню сагъышлары, жүрек кюйлери да башхадыла. Арт жылланы ичинде малкъар халкъны келечилерини азатлыкъ, тенглик ючюн кюрешлери, муратларына жеталмай жарсыулары, кыраллыкъ бла байламлы социальнo-саясат, мюлк-ырысхы кыйынлыкъла, шуёхлукъ, къарындашлыкъ деп туруп, артда тутхучсуз болуп кьалгъанлары – барысы да поэзиябызны жүрюшюне мудахлыкъны энчи ызын, тамгъасын салгъандыла. Биз аны тырман этер муратда айтмайбыз: поэтлерибизни кишиликлерин, кёзбаудан тири азатлангъанларын чертир муратда айтабыз. Мудах поэзия уа борчун къууанч тыпырлы поэзиядан эсе, тынгылыракъ толтурады, жүреклени тазалап, сагъышландырып. Бютюнда бюгюнледе малкъар халкъны барыр, сайлар жолу белгили болмагъанын, аны бир-бир келечилерини терсбююнлукъларын эсге алсакъ, поэзиябызны бушуулу, жарсыулу ёнюн иги ангыларыкъбыз. «Эсине тюшген бизге кериле», – деп жарсыйды Гуртуланы Салихни лирика жигити. Айхай, ол жарсыу кёчгюнчюлюк бла байламлыды. Малкъар халкъ кёчгюнчюлюкню кюйюнден, кыйынлыкъларындан азатланмагъанды, ол ырахатланырча мадарла этилмегендиле. Анга кёре, Салихни тизгинлерича, мудахлыкъ сылтауун ангылатхан тизгинле, суратлау белгиле кыйсы поэтибизни чыгъармаларында да тюбейдиле. Ол оюм аны бла байламлы соруула кёп жазычуларыбызны жүреклеринде туюлюп, тынгылы жууап а табылмай, соруугъа тенг болуп да кьаладыла. Нек дегенде, заман бла жашау эталмагъан жууапланы борчха алып, жазычула кёп кере алдангандыла. Бюгюнню поэтлени ашыгъып жууап излемезге, сабырланыргъа малкъар халкъны жашау сынауу юйретгенди. Ол себепден Гуртуланы Салихни «тынчайырма халкъ ёмюрде» дегенча тизгинлерин окъуучу тюз ангылайды.

Болсада поэт ёз соруууна ашыгъышлы жууап этмейди. Миллетни, кесини да сынауу дуния тарыхына сагъышлы къараргъа юйретгенди, жашауну балындан эсе, ууу кёбюрек болгъанын ангылагъан кыйын дерди:

*Жауун жаугъан кюнюмде эсгереме,
От жагъамы кюлюнде да кёреме,
Сабийим къатыма келсе, къоркъама:
«Я, Аллахым, шо, муну сен къаргъама!»*

«Эсгерю»

Алай жашау кыйын, алдаулу эсе да, Гуртуланы Салих миллетле алында поэтлик борчуна чып тюшюрмейди: шуёхлукъ, къарындашлыкъ неда тенглик, билеклик дегенча ниет хазнала поэтни чыгъармачылыкъ ишинде магъаналарын не аз да тас этмегендиле. Салихни алагъа неда тазалыкыгъа бла бииик умутлагъа ийнаныуу ийнаныулай къалгъандыла. Анга поэтни «Узакъ жууукъларым» деген назму къаууму да толу шагъат этеди.

* * *

Гуртуланы Салих литература урукъланы жанрларын барысын да айнытханды дерге боллукъду. Къысха төртгизгинли назмуладан башлап, балладалагъа, сонетлеге дери. Ол санла сахна чыгъармалары сёз искусствону юсюнден кесамат илму статьялары, очеркleri, эсгериуleri. Поэманы жанрына къошумчулугъу поэзиябызны жарыкъ бетлеринден бирине саналады. «Агъач къалауур», «Төрт алма терек», «Байсолтанланы Алим», «Чечен уруш» эм башхала, биригип, малкъар халкъны, аны тарыхын, жашау ныхытларыны лиро-эпосун къурайдыла. Миллетни къууанч, бушуу кюнлерин, лирика жигитни аланы юслеринден сакъышларын, кёз къарамын ачыкълап, суратлап.

Гуртуланы Салих литературагъа берген 50 жылны ичинде кёп тюрлю ачыкълау-суратлау мардалагъа жүрюш алдыргъанды – хар бири поэтни, миллет энчилигин кёргюзтюр, фахмусуна шагъатлыкъ этип. Аланы кыйсы бири да Салихге махтау келтирирчадыла. Болсада поэт артыкъ эс бургъан чыгъармачылыкъ ишин сырып, жибек халыча, окъа чалыуча, жылтыратып тургъанлары да аз тюрюлдюрле. Сёз ючюн, табийгъат болумлагъа, аны шартларына жан салыу төреси поэтни назмуларын кёп тюрлю ангыларгъа онг береди.

*Жыр жыгъылды кырдыкга, –
Жан алады бир ариу кюн.
Бу ариу кюн артыкълыкыгъа
Аш болду ол...*

Табийгъат болумлагъа бла шартлагъа жан салыу төре дуния поэзияда жангы тюрюлдюр. Малкъар литературада да эртте тохташхан төреди. Алай хар фахмуну чыгъармачылыкъ ишине эн салгъанча бир затды ол. Салихни поэзиясында мюлк-ырысхыны хар ёзеге, кёз кёрген, кёрмеген да хар илишаны, жердеги, кёкдеги да, айтханыбызча, адамлача, жарсый, къууана да биледиле. Поэтни аллай энчилигин тынгылы ангылар ючюн, «Чум терекни ачыулары» деген назму къауумун окъусакъ да, тамамды.

2008 ж.

ГУРТУЛАНЫ Салих

БУ ИГИ КЮН СИЗГЕ СЁЗЮМ

Жарыкъдыла бюгюн жалан агъачла.
Аланы ала келеме биргеме –
Бу иги кюнде жүрегим алгъышха
Къуллукъ этерге хазырды да бир бек!

Айхай, тынгылы айтырча, заманны
Жюйрюгю кёз ачдырмайды, ашыгъып.
Аны сезип тургъанлай жарлы жаны,
Замандан сакълайды адам ахшылыкъ.

Жоллары юзюлмей, ахшы сезимле,
Жангы къарча, келирле кезиуюнде.
Алайды да, мени керти сёзлерим
Юйюгюзге, ахлулача, кирсинле!

Букъдурмай тыпыр жылыуну аладан,
Тёрюне ётдюрюгюз юйюгюзню.
Къадардан тилейик кичи, абадан,
Къызгъанмасын бу ахшы кюнюбюзню!

Заманнга къарап, мен да ашыгъыргъа
Ашыкъмай, сизге къояма сёзюю.
Жашауумда сизнича ахшылагъа
Жараялсам, излемейме ёзгени.

Ахшы умутум къарайды аллына,
Тазалыгъына къууана акъ къышны.
Тюбесинле татлы тилли анала
Сабийлери этген ариу алгъышха!

Тап кёзден кетселе да, кетмей кёлден,
Апсаты нёгерлери болгъан жашла
Тюбесинле боран булгъанган кюнде
Эгечлери этген ариу алгъышха!

Баш жастыкъларына жолларын ишлей
Тюбесинле жер жарытхан ай къашлы,
Жаны баргъа къанат берген эгечле
Тузлу гюттюге этилген алгъышха!

Юзюлме, таш! Сабыр бол, бауур сала.
Таугъа, ташха да баз болгъан антлашла
Тюбесинле, антларына бой сала,
Сюйгенлери этген ариу алгъышха!

Къарыныбыз токъ. Жолдан кетсин мюлк жёнгер.
Адамлыкъгъа сакъ болайыкъ заманда.
Бакъы байла да киргендиле жерге,
Кюбюрлери уа къалгъандыла мында.

Кюн кечеге, кече кюннге байланып,
Тохтау жокъ. Биз жолоучула, жолчула,
Бир бирибизден эрикмей, болайыкъ
Хар кюнде да бир бирни жокълаучула!

Ай жарыгъы кёл этип арбазларын,
Кечерге да юйрене терсликлерин,
Огъурлулукъ хорлап дуния базманын,
Жашасынла мени халал тенглерим!

Салихни алгъышларына тюбедик.
Бар жашауубуз болсун ол айтханлай
Деп, адамла, кюнлени бир кюнюнде
Бир биригизни алгъышлагъыз алай!

Къозгъалмасын бир терекде бир уя.
Белгисине къыш да салсын накъышла.
Тюбесин гыржындан тойгъан дуния
Бал бармакълы ана этген алгъышха!

ТАУЛУ КЪЫЗГЪА

Сени юсюнгден, таулу къыз, кёп назму
Жазгъандыла уллу, уста назмучула.
Сени этген ишлеринг кёпмю, азмы
Болду – бири да къалмагъанды чола.

Уясы болмагъан къанатлы кибик
Жарсый, кюсегенсе тыпыр ташланы.
Алай сен тѣзюмлюкден кюбе кийип,
Тапханса ма бюгюнлюкде аланы.

Таулу къыз, сени жумушакъ къарамынг
Жашланы угъай, ташланы да эритир.
Анда-санда сени кѣрюп къаламым,
Жазгъанны къойдуруп, санга термилтир.

Бетден бетге тюбесем а, жүрегим
Уста уучу тутхан кийик улакъчыкъ
Кибик тыпырдайды, анга керегин
Тапдыр, къызы, жүрекчигинги ачып.

Тауладан суху келген черекле, таш,
Агъач болса да, ура жагъалагъа,
Санга тюбеселе, къозуча жууаш
Боладыла, башха онг жокъ алагъа.

О, таулу къыз сени жүрегинг алтын
Хазна кибик кѣрюндю манга алай.
Сѣзге уа къызгъанчса, сом ючюн антын
Бузгъан кючбюсюреу, малкѣз адамлай.

Хар ыйыкъдан бир сѣз айтсанг да, ол сѣз
Сюймекликни юсюнден жангы жырча,
Жүрегими бютюн талпындыра, сѣз
Аны, манга тенглерим сукъланырча.

Махтасала уа сени, бир затны тас
Этген адамча, жерге къарагъанлай.
Жашауунгда жол нѣгеринг болсун къарс,
Турсунла къыйынлыкъла баш ургъанлай.

* * *

Къалам къыйыр, къама къыйыр кибик, сен
Кѣп къуллукъ этип келесе адамгъа.
Башха болмай аудураса, тебинсенг,
Бир-бирде уа чыгъараса таулагъа.

Кёп хапар кёплени тилеги бла
Билдирген болурса къыйын сагъатда,
Сени къан юйюшген тишлери бла
Къыйып, алай къагъыт жазгъан солдатдан.

Жабыла тургъанда аны эшиги,
Жетдирдингми сёзюн жан нёгерине?!
Къоллары къалтырагъандан, эшиле
Харфла, чирчикле кибик, бир бирине.

Алай, къалам, бирде сыйдам столда
Олтуруп, айыпсызгъа сала айып,
Юйреннген аскерчилеча, тап тохтап,
Харфларынг къоймайла кишини аяп.

Терекни кесгеннге жакъ басарса деп,
Солдат жукълап кёрмегенди тюшюнде.
Итлик эте кёреме, болсанг итде,
Адамлыкъ этип, адамгъа тюшгенде.

Адамны бетинде къалгъан белгиди
Къалам да, къама да аны ачитхан.
Къалам къыйыр,
Къама къыйыр игиди,
Ол тиеди, келип тийсе, ачыкъдан.

ЖОЛ

Кёпмю не азмы тюшдю жол жюрюрге,
Бешигим биринчи тебиретилгенли.
Аллыбызда бууакъ басхан жёгеле
Айырылмай турадыла биргеме.

Жолуму хар юзюгю – бир жангы харф,
Жаппа-жангыдан юйренирге керек,
Юй башындагъы жулдуз а мени хар
Жетген жерими алгъаракъдан кёре...

Акъ суудан ургъан сериуюн желчигим
Нёгеримди, хошлукъ бере кёлюме,
Къайда болсам да — мени эгешчигим
Кибик неда бир огъурлу келиним.

Айыплымы болдум, айыпсызмаммы –
Барын Акъ суу боюнундагъы тал кёрдю.
Мен сауда аны намысы сынмайын
Жюрюсем, этер ол манга тангкёрдю.

Ойнагъанмы этесе да, элинги
Агъачы, сууу, жулдузу да – сени,
Тукъум тамгъасыча болуп, бетинги
Башха жерлеге ачаргъа суйгени

Тамамды жюрютюр ючюн кьолунгда,
Ол Жемишли Тахтаны кертмесинча.
Къайда да болайым мен, тап кьонакъда,
Кёрдюм элими чёбюн кесимича.

Кёпмю не азмы тюшер жол жюрюрге,
Къайда терлетирме мен ажирими?
Бирсилеге болуп жангы элифле,
Агъачы, ташы элтеди жерими.

ЖАШАУГЪА СЁЗЮМ

Жашауум, мен отлукъ ташынг болайым,
Сен а чакъ да, жилтинле чыгъар да тур,
Сен от тиргиз, от болайым, багъалы
Адамланы ол от жагъада олтурт.

Кёп жюк жюклейсе адамны сыртына,
Элтир кьыллы да кьалмагъанды адам,
Жюкню бири кюле, бири сытыла
Кётюреди, кючюне кёре анда.

Мени кимге да кьош, сени ишингди,
Кьолумдан келгенни уа аямай ал,
Дунияда, жашау, онгунг кючлюдю,
Санга жарашама деп, кёзлери ау

Этгенле да болдула. Алай къара,
Кёзбаучула да жер табалла сенде.
Кёп игилеге кёп да бердинг къарыу.
Заранлыкъ да шинжи болуп сюелди.

Мени да барды жюгюм, ол тамамды.
 Кесими кючюме кёре уллуду.
 Хар ким сенде кеси жолун табады.
 Мени жолум да кесими жолумду.

Ол жолумда чыгъарчы менден отну,
 Алай тютюн этмесин ол, кесеулей.
 Жолоучула уа, хар ким миннген атын
 Адеж тутуп, жылыныргъа келсинле.

Чакъчы, эт отну, мен суйгенча, былай...
 Менден алаллыгъынгы сен бир алчы,
 Бетни узакъдан къыздыргъан жинк болуп,
 Менден сора да жылыуум къалырча!

ДОННУ ЖАГЪАСЫНДА

Чабдарланы Борисге

Дон суууна сагъышлы къарап турдукъ,
 Кёп жашырынлыкъ барды шошлугъунда.
 Биз – кёргенле суху сууланы тауда –
 Жукъ тапмадыкъ ол сабыр ушагъында.

Жарлы таулу тул къатыннга ушагъан
 Сууну чайкъалмагъаны, не этгени?
 Айта болурму бизге ол ушагъы:
 «Тынч туругъуз, къалкыпдыла кетгенле».

Ой, аны билмеген тели биз тюйюл,
 Мени жауум да алача къалкысын.
 Турабыз биз тынгылашып бир тюрлю,
 Тишлени кыжырыкълатхынчы кысып.

Жюрюйдюле сууну жырып кемеле,
 Батханланы юслеринде чайкъала,
 Кёп адам болмаз бери бир келмеген,
 Алагъа да суу шумсузлайын къала.

Билмегенлей ачлыгъына тарыгъа,
 Ашы-сууу да болуп туугъан жери,
 Батарыгъындан – хапарсыз, батаргъа
 Келген жигитни сыйлы кёрдю жүрек!

Барады ызына салып бауурун,
Нечик къайгъысыз барады Дон сууу!
Къарагъанчады бизге ол, бурулуп,
Ышанып, бизни бир бек адам сунуп.

Бизни ол деу жигитлеге ушатхан
Алданмайды – биз да турмакъ тарыгъа.
Туугъанбыз къыйын ёмюрде, хар батхан
Адамны орунуна бек турургъа.

АНАМ

I
Мен санга бу назмуланы жазаргъа
Кёп замандан бери турдум ашыгъып.
Кёп кере мен ол муратха узалгъан
Этип, жеталгъан а этмей, алгъышым

Анама айтылмай иш къалмасын деп,
Аны ючюн эди да ашыкъгъаным,
Бюгюн да къаламны алмасам эди,
Къыйнар эди ол бир кюннге къойгъаным.

II
Кёпле этелле алгъыш аналагъа,
Жерини аллында жууап бергенча.
Ол – заманны тилеги, жауун алгъа
Жаууп, жерден тирликни тилегенча.

Хар ким кесича айтады алгъышын.
Хар кимни акъылы – башха, сёзю да
Анга кёреди. Биреулен ашыгъып
Айтады, бирси уа кёпге тезеди.

Алай мен а, тёзе кетип, айталмай
Къалгъандан эсе, ашыгъып айтайым.
Ол игиди. Айтыргъа аны тапмай
Къалгъан кюнюмде не амал табайым.

III
Анам, кёзлеринге къарайма сени,
Келир кюнлерими кёре алада,

Ёсдюм, не кюнюнгде да ала суююп
Къарамагъан кюнню кёрмедим анда.

О, ол кёзле манга бир бек ышанып,
Бир уллу умут бла къарайдыла!
Олтурдум эсе, кьолума иш алып,
Ала туурама келип къаладыла.

Терс атламымы кёрюп къоядыла,
Тохтайдыла ала жолуму кесип,
Аллай кюнюмде тырман къаядыла,
Анда уялгъан да этеме кесим.

IV

Ол кёзле къарап тургъан къадар бирде
Мени ызымдан терс сёз да айтылмаз.
О, жашауум, аланы манга бердинг
Эсе, манга аман ат да аталмаз.

Алай, анам, мен санга бир айыплыкъ
Келтирип, сен аны эшитгенден эсе,
Ёлюм юлюшюнге ыразы болуп
Тюбеп, бу дуниядан кетер эдинг сен.

Да сора келтирирмеми мен айып,
Манга ачыкъ ышаныуунгу юзюп!
Алай болгъандан эсе, мени аяп
Къоймай, бир къая къойсун ариу эзип.

V

Нелени кёрдюм эсе да жашауда,
Эсгертенсе барысыны юсюнден.
Умутум а бек уллуду жашымдан,
Алай кёрюрбюз кимлигин ёсгенде

Дегенинги айтхандыла адамла,
Бюгюн а сен келинли болуп къалдынг.
Не болса да, озгъан кюнюнгию даулап,
Бери артха къайтарыр амал къайда?

Келининг огъурлу болсун деп, алгъыш
Этдим, лакъырдагъа буруп алгъанса,
Алай а кёп жылланы мындан алгъын
Кибик, бюгюн да сен мени анамса.

VI

Бөркюнг огъурлу болсун дейдиле да,
Алгъыннгы кёлюнг а болмаз ананга
Деп къошалла. Мен: «Къызла кёпдюле да,
Анам а жангызды», – дедим алагъа.

Жашауну халын юйрет деп, мен сени
Чёплеу башы кюн жолунча излесем,
Кёлкъалды этмез келининг, менсинип,
Ана болгъан кюнледе билир кеси.

VII

Кёп кере жүрегинги да къыйнадым,
Мен анга сокъураннганлай келеме,
Ол кюн бюгюн бети бла айланды,
Тырман къаласы болуп сюеледи.

«Хо, мен не кюн да кёрейим, кёзлерим
Сизни кёрюп турсунла ансы», – дединг.
«Сени адам этгинчи да тёзгеним
Азмыды?» – деп айтып а бир эшитмедим.

VIII

Базаргъа бир барайым бюгюн, жашым,
Ёлген кюнюме бир затым жокъду деп
Сёлешгенигде уа, шо, мени жашар
Кюнлерими санап къойгъанча кёрдюм.

Мен барда, сен ёллюк туююлсе, анам,
Кюн барда, жарыкълыкъ ёчюлмегенча,
Аны ючюн кёлюме тийдинг алай,
Жаным саулай сууукъ жерге кёмгенча.

IX

Аллай зат эсинге келген кюнледе
Бир ахшы муратынг башын тешсе уа!
Юсю ачылмасын деп, хар кечеден
Келип къараучунг эсинге тюше уа!

Ийсагъан, шо, быланы аталары
Быланы быллайлыкъларын кёрсе эд
Деп, термиле тургъан кюнлеринг бары
Алынга, толгъан муратча, келсе эд!

Анда хазна излеренг сен кебинлик,
Жашланы ёсдюрдюм, энди быланы
Бир хайырларын мен бу дунияда кёрлюк
Тюйюлмеми деп, ишни сен алайын

Унутуп а кьойгъанса, анам, къалай?
Сабийинги ёсдюрюп, адамлагъа
Къошхандан сорасы да барды, алай
Сенден аны жокъду онгум дауларгъа.

Излегенинг — сабийлерингден алгъа
Бу дуниядан кетергеди, билеме.
Алай мен да жокъдан баргъа чыгъаргъан
Анамы кёрюп турургъа сюеме.

Мен айыпсызмы болдум, не айыплы?
Сен да сюе болурса да кёрюрге.
Сенлайла турсунла намыслы бола,
Ёлюм ашыкъмасын сизге келирге.

Х

Кюченнгиден сау кече кыйналды да,
Танг алагъа кьутулду бир жаш ана,
Сабийин кёз туурасына алды да,
Ол сагъат кёзлери жумулду аны.

Дунияда кыйын, алай огъурлу
Ишни этди. Анга ол бек кьууанды.
Жашауунда, жашау кюнлери кьуруп,
Кёргени кёзюнде, суратча, къалды.

Эринлерине кюн таякъ кьоннганча,
Ышарыуу, сын къатханча, алайлай
Къалды бетинде. Къайгъы болмагъанча,
Кёрдюле аны сабийин алгъанла.

Тереклеге, кырдыклагъа да бирге
Къарыу бере, дайым ёсе, къадала
Тургъан жеримча, багъалылла бизге,
Бизге жашау бере кетген анала.

ХІ

Мен жашагъанлы, бу ёшюнлерин да
Кюннге да, бузгъа да бургъан таулада

Кёп болмайды, алыкъа ишлерим да,
Жашар кюнлерим да алыкъа – алда.

Сабийим да болуп, мен ол ач къалыр
Неда жауун жетер аны бир жолда,
Неда бир ахшы зат кёрюп сукъланыр,
Неда аны биреулен бирде алдап

Кетер деп къоркъгъан жерим да болмады,
Алай кёрдюм мен аллай адамланы:
Ол къыйынлыкъ дегенлери олмуду?
Олду! – деп, бютюнда бек тургъанланы.

Къыш кюнледе жалан аякъларына
Эски жыйрыгъын жыртып чулгъап, кетип,
Къамиш да келтирип, тобукъларына
Олтуруп, ол къамиш бла от этип,

Ана жылыуум да азды мынга деп,
От жылыудан да бир жылыу тапсын деп,
Мен тёзерме, керекмейди манга деп,
Мени къабынымы да бу къапсын деп,

Къабынын берген анамы кёргенме,
Кёргенме аны кече орталада
(Аны къайгъыларына кёмюлгенме),
Жауун кечеде ол жилий тургъанда.

Жауун кече, жауунну тауушуна
Тынгылай, жукълап, эшитмей къалыр эсе
Деп, жауун кечени энчи бошуна
Сайлаучу эдинг жилиргъа, анам, сен.

Атамы къуугъун къагъытын къолунга
Алып жилиученг, анам, жауун кече.
Эшитгенме, эшитиригем, ийнан анга,
Дуня жеринден кетсе да кёчюп.

Къысылып жууургъанны жылыууна,
Сени бла бирге мен хар кече да
Жилиучедим, санга билдирмей, анам,
Жашха жилиргъа айыпды деученг да.

Дагъыда чыдадынг хар затха да сен,
Сенден юйренгенме мен чыдамлыкъгъа.
Жюрегинги да кёп кыйнагъанма мен,
Кеч манга, аталды эсе ол хакъгъа.

Заманым, биз кезиусюз къатыжюрек
Болдукъ эсе, терслик ма ол ишдеди.
Алай кюнлени бир кюнюнде керек
Болсакъ, хар ишге хазырлыкъ бизденди.

Алай, заман, унутуп ол кюнлени,
Мен адамны танымазча этме сен,
Анам анга бек сакъ тутады мени,
Сен да кёз-къулакълыгъынгы этме сел.

ХII

Сабий, анасыны ёшюнюн эме,
Къалкъып къалды къоюнунда анасыны.
Жукъу арасында женгил кючсуне
Кюрешеди, бетчигин терен сугъа.

Кезиу-кезиу эме жукълайды жашчыкъ,
Жюрекчиги, бетчиги да — жаз башы
Кырдык юсюнде жылтырап тургъан чыкъ
Кибик тазады, болмайын бир башха.

Аны гюняхсызлыгъы, тазалыгъы
Жерден ургъан шаудан сууу кибикди,
Аны ол кёзбаусуз, ариу кылыгъы
Дунияда бар кылыкъладан бийикди.

Бюгюн анга къуллукъ этеди тангым,
Чапыракъны кёклюгю да ангады,
Акъыллы адам улу, амал табып,
Анга къуллукъ этерге жюк алгъанды.

Тынчлыкъ болур ючюн, жергё бир бийни
Керекди деселе эди салыргъа,
Сау дунягъа аллай таза сабийни
Бий этер эдим ёмюрден ахыргъа.

ХIII

Жауун жауду, жыжымланы жибите,
Тамычы тама анамы чачына,

Къарайды, жылыуун кьошуп жиберип,
Кюн сокъур жауунну бу кьюуанчына.

Москвада жауады аллай жауун,
Жууады мени тереземи бетин.
Ол чыпчыкъны кьюрутады жашауун,
Аны къабыргъа ышыгъына битеп.

Бизде уа ол, макъа кёзюча, жашил
Бетин ача кырдыкны, жауа болур.
Жауун, тауладан бери сен ажашып
Келген болурса мен келген жол бла?!

Шуёхлабыз экибиз, туююлбюз жау.
Менден алгъа къайтсанг энди сен ары,
Мени анам кьюуанырча, иги жау.
Бахчасын, къандыргъынчы дери, сугъарып.

Санга тутуп бетин, кёкге къарасын.
Шо, бир ышарсын, жаш заманындача,
Жауундан да бир жибисин аркъасы,
Жетеди иште терлегени анча.

КЮЗ

Жалан этингден суу саркъып кетгенча,
Сюе эдинг жылларынг да саркъсала,
Жай зауукълугъун бир кюннге тёкгенча
Тургъан мугур кюз агъачха къарасанг.

Агъачны чапыракълары агъарла,
Тур от кибик, жаннганлары селейе,
Сени уа башынг бютюн бек агъара,
Жашлыгъынг чыракъ кенгликде сюелип.

Къабугъу, анга такъырлыкъ этгенча,
Терекни жаланын ачар кёзюнге.
Сени уа ёз кёлегинг кенгергенча,
Бирингден эки да чыгъар кесинге.

Къартдан кесилген терекни туюккючу –
Шинтик, кьюу женгиллигинги бошладынг,

Жашауну онглу болгъанлыкъгъа кючю,
Болурму, шо, бир татмазлыкъ бу ашдан.

Жашау боюнса инбашыны этин
Ачхынчы, чариште терк атдан къагъып
Алгъан кибик, уруш жолунда жетип,
Окъ жыкыгъан мыйыкъсыз жаш татмай къалды.

Къаты туралмадынг сен алашада.
Къарт терек тюркючю хошлукъ – кёлюнгде,
Къарадынг сен алагъа, ала – санга,
Кюз чапыракъ къонгурлугъу – кёзюнгде.

Турду къарт ёрге, чепкенин къайырды,
Къызгъыл къолан терекле баш булгъаша,
Жангыз сюеледи къартлыкъ къыйырда,
Узакъда, къулакъ тургъузуп, алаша.

ИБРАГИМ БАБАЕВ

Адет алайды: кюн чыкъса, ай – таша,
Терек жауунда шумсуз сюеледи.
Ибрагим Бабаев ауур атлашын
Акъырын-акъырын ала келеди.

Жулдуз учаргъа тебиреп тургъанлай,
Жеринден айырылгъынчы тирелди,
Ибрагим Бабаев чыкъды туурагъа,
Акъылы уа, алгъа озуп – тёппеде.

Сагъышы – жерни къалыны-жукъасы.
Сёзю – сабан сюрюу кибик, огъурлу.
Ибрагим Бабаев, санга жал барсам,
Кесим тазалана турама къуру.

Адамны адам, сёзню сёз биледи,
Атындан тюшмей баргъан бу дунияда
Адамны жюрегин адам бийлейди,
Адамны излейди дайымда адам.

Ариу сёзде ауруу жокъду деп, бирде
Бош айтып къойгъан болмаз эди халкъым.

Иги адам бир игилик этгенде,
Арта абери сурамайды хакъгъа.

Жолубузну кѣпмю, азмы жюрюдюк,
Кѣп тубей келгенбиз керти аллайгъа.
Аладыла тутуругъу жерими,
Ала барда, ышандым кюннге, айгъа.

Тѣшге да чыгъалмайдыла тенгсизле,
Тау тенгли тенги бла болур адам:
Ма анда болур насыбы тенгизлей,
Аз заты да кѣп кѣрюнюр ма анда.

Мен бир жангы зат айтмайма былайда,
Халкъымы ахшы тѣресин къайтардым:
Ибрагим, биз жер башында айланган
Къадар, бирде дайым бол сен къатымда.

Аллах айтса, не аш, не суу керекли
Не сен туююл, не мен туююл бу кюнде:
Жауунсуз кѣгермейдиле терекле,
Тенгсиз мен да жашаялмам ъмюрде.

Тенгинге тенглик эталсанг – бек иги,
Тенглигинги къайтаралырмамы мен?..
Тенглик этсин санга ахшы тилегим,
Жашауунгда къууана тур тенгингден!

ТИЛЕЙМЕ, ТУРЧУ АЛАЙЛАЙ

Сууда кесин танып, сейирге къала,
Тал терек суугъа къарайды.
Санга тубесем мен, тюрленип халым,
Тилим байланып къалады.

Бир ышардынг да, кюндюз ай кѣрдюм.
Тилейме, турчу алайлай.
Сууну кюсеген жерим а кѣкден
Жауун тилейди ма алай.

Кюн таякълары, къобузну тартханлай,
Жырлатадыла терекни.

Ой, къор болайым мен сени тапханнга,
Киеуге алсын ол мени.

Бир ышардын да, кюндюз ай кёрдюм.
Тилейме, турчу алайлай.
Сууну кюсеген жерим а кёкден
Жауун тилейди ма алай.

Ол уллу кёзлеринг, терен кезлеулей,
Бийлеп къойдула жанымы.
Ма алай бийлейди эркин ёзенни
Жазгъы эрттенни жарыгъы.

Бир ышардын да, кюндюз ай кёрдюм.
Тилейме, турчу алайлай.
Сууну кюсеген жерим а кёкден
Жауун тилейди ма алай.

Айтхан да этгинчи, кюе, алына,
Сёзюм чыкъмайды тышына.
Ол тангны келгенин кёрген ауана
Алай кетеди ташагъа.

Бир ышардын да, кюндюз ай кёрдюм.
Тилейме, турчу алайлай.
Сууну кюсеген жерим а кёкден
Жауун тилейди ма алай.

ЭСГЕРИУ

Кюн, тюртю суулай, уюду къоюнунда
Къонакъдан эрикмеучю халал тауну.
Поездни кёргенме жалан кинода
Дегенни болур эди бир сылтауу.

Мен а бешжыллыгъымдан шагъырейме
Эшигинде къадау болгъан вагоннга.
Таулу сабийледен мен да бириме,
Кёзюмде жаз, эски быстырча, онга.

Жауун жаугъан кюнюмде эсгереме,
От жагъамы кюлюнде да кёреме,

Сабийим къатыма келсе, къоркъама:
«Я Аллахым, шо, муну сен къаргъама!»

Кюн арбазымы уятса да мени,
Ол вагонну ауанасы – бетимде.
Къыдыргъаным уллу, эркин жерлени,
Такъыр тау жолларымда да – биргеме.

Жарыгъы жокъ къарамы да анамы
Къаргъышха угъай, алгъышха тартады.
Нечик терен эди ол сур айланма,
Энтта иш да санларыма татыйды.

Чал къакъгъанды – ингирликни аязы
Отоууму мюйюшюнде жашайды.
Тифден ёлген эгечими ауазы
Къызчыгъымы ауазына ушайды.

Кёп болады элгенип уянганым,
Къарындашчыгъым Азрет кёрюнюп.
Жашау, ол эсе мени аягъанынг,
Битеу ачыуну атаса эрлеге.

ТУУАР ВАГОН

Бузулмай бара эдиле вагонла.
Бири да жокъ узакъ жолда тууарылгъан.
Аз эдик, жетмей эдик миллионнга,
Ма ол адамла эдиле тууарла.

Жазылырла кёп романла, повестъле,
Заман букъдуралмайды сепгил бетин.
Ашыкъмай бара эдиле поездле,
Къоркъгъанча барыр жерине тюберге.

Ахшы умут, туугъунчуннга къарыла,
Ичинден кюйюп-кюйюп тауусулду.
Сабий сабийле, уялып къартладан,
Ауларын толтура эдиле суудан.

Кёрмезге кюреше эдиле къартла,
Амалсызгъа кълсала жаш келинле.

Жыл а бир ышанырча эди мартда,
Къыркъ төртюнчю жылны марты келгенде.

Дунияда быллай бир жер барды деп
Билмей эдиле таулада ёсгенле.
Ол адыргы эллеринден кенгледе
Асыралмай къаладыла ёлгенле.

Жолгъа бирден чыкъгъан эди халкъыбыз,
Ушкок туталлыкъларындан къалгъанла.
Къазах, тюркмен, таджик, узбек эм къыргъыз...
Кёп миллетни танытдыла къайгъыла.

Ала эгеч болдула, къарындашла,
Закон эркин этмей болса да аны.
Амалсыз азыкъларын бизге ташып,
Кеслери кемиргендиле ташланы.

ЁКСЮЗЛЕ ЖУЛДУЗУНУ САРЫНЫ

Экинчи китабы

(Баргъаны. Аллы 1-чи номерде)

12

Орта Азия...

Женуб Къыргъыз...

Къаллайла тюшген эсе да Элкъан, ол Къарачачлары тургъан элге, бир ингирде Къарачачны арбазларына табылды...

...Алма-Ата къатында поездден тюшюргенлеринден сора, Элкъанланы къайры эсе да алып кетген эдиле, арбалагъа миндирип. Андан бери Къарачачны бир тюрлю хапары жокъ эди Элкъанладан...

Ол – Къазахстан, бу уа – Къыргъызстан. Ленинни атын жюрютген районну арасы, Ленин-Жол эл. Къыргъызы, узбеги, таджиги, татары, орусу да къатыш жашагъан къыргъыз эл. Былайдан бир сексен къычырым узакълыкъда Джалал-Абад областны арасы Джалал-Абаддан келген уллу жол, элни ортасы жырып ётюп, бир кесек баргъандан сора, Сакъалды деген къыргъыз элге жете, эки айырылады да, бири Узбекистанни Андижан шахарына, экинчиси да Узбекистанни Исбаскен шахарына ётюп кетедиле. Жолну эки жанында орналгъан жербаш алаша юйчюкле, элни чегет къыйыры бла ол уллу жол кетген жары Иничке-Сай деген черек агъады. Аны ары жаны уа, элден башланып, Узбекистан бла чеклеге дери – мамукъ сабанла. Элден чыкъмагъанлай, суу боюнунда, мал хастанла бла райпону фатеген складлары орналгъандыла. Элден онг къолгъа бурулуп, таргъа кирип, бир жыйырма къычырымдан – къоргъашин, молибден къазгъан шахтала. Гаммешле киби кёрюннген бийик тёш бетледе – бурмаланып къалын ёсген, жыл сайын да басып битген фисташка котурла, бишген заманларыда, къабукълары агъып, сюеги уа эки жарылып ачылыучу зугул чертлеуюкле.

Элден чыгъып, Иничке-Сай суудан ары ётсенг – уллу тенгиз кемеле киби, кёнделенине сырылгъан дуппурла, тёшле. Адырла дей эдиле алагъа анда жашагъанла. Тёшлени тёбен тюзлерине мамукъ, тёш бетлерине уа будай себе эдиле. Жаз жылыуу киргенлей, ол тёшлени шарх-шарх басып, къан бетли этип къояды. Сюрюлмей къалгъан жыллада алайлада жыл санлары келе келген жашла кёп айланыучу эдиле, неле эсе да бирле жыя. Ол кезиуге Халал да школгъа барып башлагъанды. Самат экинчи классдады.

Къарачач къазах жерледен Къыргъызгъа къалай тюшгенини юсюнден да айтханбыз. Кимине айтырыкъбыз, сизге болмаса. Биз, Ёксюзле жулдузу бла Жан жулдузу Кёкледен, Дауче бла Даулет а Жерден къарап,

кёрюп тургъанбыз Къарачачны жашауун. Аны кыйынлы жашауу кёз аллыбыз бла озганды. Аны ючюндю бизге буюргъаны да къадар жолун.

Айтыргъыбыз асыры кёпден, болгъанны, тап тизип айтмагъанлай, къатышыдырып къояргъа да къоркъабыз. Бир адамны жашауу бизни акъылыбызгъа окъуна сыйынмайды, Къарачачха уа не айып. Бирин бошагъынчы, акъылыбыз башхасына бёлюнюп кетеди: сагъындыкъ да, къалай тюшген эсе да, Элкъан ол элде болады да Къарачачлары ары келген айлада окъуна аны ызын марап башлады.

Юйюрюн, сабийлеринми излей ажашхан болур эди, ким билсин. Алай, алагъа къарыны бурса, биргесине къалгъан ушай эдиле да, тас этген эсе уа, халкъыбыз Орта Азиягъа бла Къазахстанга чачылыпды, башха жерлеге да бир айланыр эди, кёрюнюр эди, соруп-сурап.

Келе келгенлей, суу боюнунуда фатеген складха къалауур болур тохтады. Жашагъаны да складны къалауур капасындады. Аллах кёргенден, аны билгенде, Къарачач къууанган окъуна этди. Атагъызны татлы тенгиди деп, сабийлерине ангылатып, алагъа керек заманда таянчакъ иш болурму деген ниет тиширыу акъылына келип.

Ол да амалсызлыкъны иши эди: тыш жерле, танымагъан элинг, ёмюрде да тюбемеген халкъынг, акъылы башха кибик, къылыгъы да таулулагъа бир да ушамагъан. Бери эгечи чакъыргъанлыкъгъа, аны да баш иеси – урушда. Ким да болсун, эр киши аты болуп, бир таныш адам богъанына, сабийлерини бир амалсыз кюнлеринде жакъ басар киндик тюбегенине къууанды Къарачач.

Таулула дагъыда бар эдиле анда. Ой чеченлими дейсе, ингушлumu дейсе, къарачайлымы – быланы барыны да келчилери тюшгендиле бери. Бу кёчюрюлюу болгъунчу, Холам-Бызынгы районну арасы Къашхатау болгъанды. Андан да бардыла адамла. Аланы барын да – чеченин, ингушун, къарачайлысын, таулусун да – бу сюрдюн кыйынлыкъ бирикдирип, ала не заманладан бери да жууукълукъ жүрютүп жашагъанлача болуп къалгъандыла. Алай Элкъан бир эллисиди, сабийлени аталарыны тенги.

Тиширыу акъыл – акъчал кибик, жукъа акъыл. Элкъанны ичин къайдан билгин. Алай тиширыу акъылгъа уллу ышаныу болмаса да, Къарачач а сабийле юйде болмагъан заманда Элкъанны босагъадан ичине атлатмагъанды. Башха зат ючюн угъай, адам сёзюнден къоркъуп. Таулу эр киши да билирге керекди башсыз тиширыну юйюне кирип барыргъа жарамагъанын.

Складдан урлап, фатегенчик да келтире тургъанды. От тамызыргъа да, фатеген чыракъгъа да жарай эди ол. Баш иесини хатеринден, аны сабийлерине болушур ючюн этген сунуп тургъанды Къарачач а аллай «нохтабауланы». Башха тюрлю бир акъыл а келмегенди эсине. Олму эди къайгъысы. Сабийлерини аталарыны аллына къарап, кёзлери бла ол келлик жолун сыйпап жашагъан жаны. Сабийлерин ач этмейим, артда уялыргъа тюшмесин дегенден башха не къайгъы. Гумулжук жашау эди жашауу. Ол келсе, суйгенимча да бир жашарма деп. Анга къачып кел-

генинде да, суйгенимча бир жашайым деп эди акъылы... Болмады... Буюрулмады...

...Элкъан бир ингирде сабийле да тынчайгъандан сора келип, аны айтханларын эсине тюшюрсе, Къарачачны тили тутулуп къалады... Тилеген этген эди Къарачачны. Ким суна болур эди ол аны... Бюгюн да биз – Жан жулдуз, Ёксюзле жулдуз, Даулет, Дауче да – сейир этгенибиз олду. Кесини ич тазалыгъын тыш ариулугъуна тенг этип жашагъан ариу жан ол тукъум ушагъыусуз сёзлени ичине сыйындырмагъанлай, къагъытха тюшюргенди. Ол да бизни къолубуздады, жангыз да бизге ачханды аны бетлерин, оноуун бизге бергенди да, сиз да билсегиз сюебиз аны жүрек къыйынлыгъын. Эрсиз тиширыулагъа баш иесиз дейбиз деп, башсыз дегенлеге дауубуз барды: башсыз къалгъанды, энди сёлеширге да боллукъду дегенлигимиз болур эди Элкъанны.

Атасыны башына, анасыны тёшюне... Босагъадан ичине атлатхан да этмегенди, биз туурадабыз. Не букъдурлугъу барды. Ол да адам эди. Жыйырма бла жети жылы болгъан тиширыу.

Окъучугъуз бир юзюгюн кюнделигини. Бексолтаннга жазгъаны барды анда. Ма ол:

...Бирде Элкъан келеди да, адам баш иесини керти тенгинден ёмюрде да сакъламагъан сёзле айтады манга, сени бетинги да этмегенлей. Мен тели уа сени бетингден кёрюп тургъанма аны. Бир бирледе быстырларын да жуууп, къолларым сууур эселе да. Къыйынлыгъа адамлыкъ этгенсе, сау бол дермисе келсенг деп. Тенгинге иги къарагъаным ючюн...

– Олмуду айтырыгъынг? – дедим, Аллах кёргенден, кече къарангысындан да, мени кёзлерине сугъуп жүрютген Даулетден бла Даучеден да, Ёксюзле жулдуздан бла Жан жулдуздан да уяла...

– Хау, – деди ол, уялмагъанлай. – Андан сора да барды энтта акъылым, айтырыкъларым, алай бу сёзюме не жууап бергенинге кёре боллукъду энди айтырыгъым.

Кёлюм булгъанды. Кёзюм къарангы этди. Бир жийиргенген затымы жутханча болдум...

Мен санга Тытырташха келген ал жыллада Баш Тыкыргъа¹ дырыннга баргъан бир кюнюбюзде, сизге айран элтирге къошха киргенимлей, ызымдан кирип:

– Сен тилемегенсе ансы, жангыз жанымы мен да берип къоярыкъ эдим сени ючюн, тап аны итге аш этерик болсанг да, – деп, чартлап чыгъып кетгени эсиме тюшдю. Сенден букъдуруп къойгъан эдим аны ол этгенин ол кюнледе. Кечир. Ол заманда аны бетин ачыкъ этсем, бюгюн быллайгъа къаллыкъ туююл эди башым. Ол кюн айтхан сёзлери Орта Азияда къырал сынатхан къыйынлыкъны унтдурургъа элтген ырхыгъа ушады. Аллай бир билимсизлигим ючюн алайда чачымы-башымы жыртыр эдим, ол адам сюелип болмаса къатымда. Халкъны башына тюшген бу къыйынлыкъда аллай аман акъыл башына келликди деп, кимни эсин-

¹ Жер ат.

де болгъанды, сени бетингден, аны быстырларын жууа туруп. Ай юйюнге, чеченли къоншубуз Салманны юйдегиси чеченли айтады, чеченлиле кёбюрек жашагъан Акъмола областьда, ол Къзахстандады, миллетни бир къауум къарты жыйылып, оноу этгендиле дейди, уруш бошалгъынчы деп, бери кёчюрюлгюнчю этилген оноугъа дагъыда къошабыз, энди туугъан журтубузгъа къайтхынчы дертни къан бла алыуну тохтатыргъа деп. Аллай къагъытны Къзахда, Къыргъызда да чеченлиле жашагъан элlege жибергендиле да, Аллахха шукур деп турабыз.

Бизге уа не аман кюн келгенди, халкъны къыйынлыгъын кесине тап тюшюргенле къайдан чыкъдыла.

– Жашау – жашауду, кёчгюнчюлюкде угъай, урушлада да этедиле адамла башларына иш, – дейди ол да манга.

Да къайда бергенме мынга мен сылтау? Манга былай эркин сёлеширча бу?

Бир жанындан ачыуум, экинчиден а сыныкълыкъ тумалагъан халымы ол кюн Холам сууну, къутуруп, Огъары Къабакъны жерклерин ташла къатыш келтириучю кезиунене ушатдым. Экибиз, тоба-тоба дей, къараучу эдик анга. Ол къутургъан сууда тёппелене-тумалана келиучю талыштакга ушадым. Исси къысхач къайнатхан боза бетли болуп келген суу ташланы тюе, бир бирине туююп этдириучю таш ийиси Орта Азияда кечеми толтурду.

Тытырташ туююл эди алайы. Ленин-Жол эди. Къыргъыз. Алайдан узакъ болмай баргъан суу а – Иничке-Сай. Аны да болуучуду бир-бирде къутуруп келгени. Бир келгенинде уа аны къатындагъы фатеген складны да алып кетген эди къалауур юйчюгю бла бирге.

Адам ачырыгъын сюймегенме ёмюрде, мен тиширыума, анама. Алай, Иничке-Сай келиучюсюча бир келип, бу налатны дуниядан жокъ этсе, жарсырыкъ туююл эдим...

...Бексолтан эди аны эсинде. Ол эди аны аягъы юсюнде тутхан, эр кишиге теппе-тенг болуп, тёртюбюзню да ортабызда ёре сюелип, адамны бет ырысыны юсюнден эркин сёлешген.

Билдирмеди ол адамлыкъ бетин тас этгеннге жугъун да. Ич къызыуун тёмез эди тышына. Эр кишиге, Бексолтанны тенгине саналып тургъаннга, алай ачы сёлешгенине дагъыда Бексолтандан кечгинлик тилерге хазырлана. Ачыуу жагъаларына сыйынмай келген суулай этип чыгъаргъан сарыуун юсюне къуя, айтырыкъларындан шаша, абына, къаты сюеле эди намысы ючюн Къарачач. Ол ингирде Элкъан сындыргъанны къыямат кюнюнде да унутмазгъа айта эди тиширыу. Айтыр ючюн Бексолтаннга, ол келген иш этсе да.

Бизни туурабызда, биз тёртеулен болабыз – Къарачачны къадарын эслеринден кетермеген Даулет бла Дауче, Жан жулдузу бла Ёксюзле жулдузу – таулу тиширыуну, баш иеси болгъан тиширыуну жашауунда кертилик сезими къозгъагъан сарыуун айта эди Къарачач. Кеси кеси бла сёлешген кибик:

«... Менден алгъа тюбеп иш къалса, ол кесингден да аяулу кёрюучю тенгинг кёзюнге къараргъа да уялмаз, мен а аны, Элкъанны, аман умутларын айтмай болалмайма... Ол дуняда болсун, бу дуняда болсун, тюбегенинг иш болса уа менсиз, сен анга къолунгу иш узатсанг, орамгъа чыгъып, къычырып, элге айтырма атынгы, бауурумда жюрютюучю бёркюнгю башыма кийип чыгъарма элни аллына. Тели сунсунла мени. Улан нёгеримди деп танышдыргъан эдинг аны биринчи.

Тышындан ышаргъаны бек ариу кёрюннген эди, хыйла ниети уа, ау кибик, сизилген эте эди хауада...»

Сезген эди Къарачач ол кюнледе окъуна. Алай ол эслеген ау хауада сизилген угъай, эшилген этгенди. Бексолтан кёзден кетгенлей окъуна ачыкъ болгъан эди. Элкъанны базгъын сёзлери Къарачачны ичине сыйынмайдыла, мадары къуругъанды.

«Айтама аны санга. Береме къолунга. Суюгенинглей эт. Адамгъа, терк ийнанып, ичинги ачып къойгъанынгы жаратмасам, тырман этиучюнг эсимдеди. Кёл кенгдирмейме. Алай сау эсенг, мындан арысында сакъ бол. Шау эсенг а, ол керек да болмаз санга, халаллыгъынг сабийлерингде юйресин. Не этейим да. Къуру мен тюйюлме. Кёпдюле меничала. Кесими халкъдан айырмайма...»

... Аман кюн келсин башына, аягъына да, замансыз заманлада жаныным унамагъан сёзлени къозгъай тура эсе...

... Ой, жарлы сен! Къарачачынг кесине адам сёлешдирип кюннге къалгъанды. Зарият амалсыздан кесди бууунла кибик чач эшмелерин, баш иесин асыры суюгенден. Мен а не! Зариятны этгенин эшитмеген тиширымамы?

Эсингдемиди Холамлыны къоншусу Акъкъызланы Жарашыуну дууасына баргъаныбыз? Жан алырында Жарашыу, юй бийчеси Зариятны бетине ахыр кере къарагъанын сезген этгенча, ёчюле тургъан къарамын буруп, бу мен суююучю эшмелени къалай къоюп барама дегенде, Зарият табанларына жетген эшмелерин алайда окъуна къыпты бла желке тенгине дери кесип, олсагъатда жаны чыкыгъан баш иесини юсюне атханды дегенлеринде, анга сейир этген эдинг. Не сейири бар эди аны, Аллах айтхан жерден кери этсин ансы, мен этерик да алай эди. Арсарсыз. Ол ниетим элге туурады. Да сора не амалсызлыгъымы кёрюп къан къусады бу адам: эки сабийим – аллымда, сен эсенг – келлик. Къайда... къачан... немми сездиргенме мен мынга? Сен жер башында болуп, мени башсызгъа санаргъа да, сёлеширге да кимни не иши къалгъанды. Сыныкълыкъдан уллу къыйынлыкъ бармыды?!»

... Бюгюлмеди Къарачач, бюкмеди жашау жюгю аны. Кесин ишге атып, аны бла къайгъыларын, ол сындырыу сёзлени ачыуларын селейтирге кюрешеди. Къолундан келеди алай этерге.

Ойнагъанмы этесиз, сабийлери окъугъан школда да табылды анга иш: прокуратурада, сюдде, промкомбинтдан тышында да. Анда уа, школда, сау къаллыкъ Шамил, Къарачачны кесича, баш иеси урушда къалып, эки сабийге къарап къалгъан Бадинаханны туугъан къарында-

шы хар не жаны бла да себеп болургъа кюрешеди. Саматны бла Халалны, эгечини сабийлеринден Зоядан бла Борисден башха кёрмегенлей, къанат тюбюне жыйгъан эди. Кёз-къулакъ эди алагъа. Кеси да алыкъа аскер кийимлерин да алышдырмагъанды, уруш бошалгъандан сора да, бир жыл къуллукъ этип, алай келген устаз.

– Сен сабийлеге бир да къайгъы этме, мен саулукъда ала мени кёз юсюмдедиле, апчымазла ала, терс ишлешге къатышмазла... Бадинахан бла бирге промкомбинатда ишлегенигизни эгечим айтханды. Мен урушдан келгенме. Урушну хатасындан жашаулары акъсагъан сабийлени, тиширыулары жюклерин боюнубуздады. Уруш кеси салгъанды ол жюкню бизге борч этип. – Бирде Къарачач, дерследен сора устазла туруучу отоуну сыйпай тургъанлай, ол сыйпап бошагъынчы деп, устазла да коридоргъа чыгып тургъан заманда келип, устазлагъа эшитдирип, Шамил алай айтхандан сора, тюзю, Къарачач сюрдюню ачы гыржынын мангылай жазыуунча кёрдю.

Кертиси бла да, теренирекден къараса, Бадинаханни къадары Къарачачны къадарындан башха туюл эди. Къарачач Шамилни ол сёзлеринден сора, Элкъандан тарыгъырыкъ да болду бир кере Шамилге. Алай этмеди алай. Уялды.

Тап Бексолтанны ана къарындашларындан туугъанлагъа окъуна айтмады. Айтса да, боллугъун биле эди Къарачач: не Мурат, не Атлы, не Хамангерий, кёз къысмагъанлай, къарынын тёгюп къоярыкъдыла Элкъанны. Андан сора уа ала ачырыкъдыла. Аланы ачырлары а суюмейди бир адамны да ачырын суюмеучю Къарачач.

Кертиси бла да Шамил школда не тюрлю спорт кружок, оюн салыу дегенча жумушлагъа Саматны, Халаны да чакъырта башлады. Кеси бир жанында къалып, устазлары юслери бла сабийлени, сюрдюн сабийлени барысын да: чеченини, ингушун, къарачайын да, артдаракъ кёчюрюлген къырым татарлылары да школ жашаугъа кенг къатышдырып турду. Не сёз, Саматха, Халалгъа артыгъыракъ эс бургъанын а букъдуралмайды, устазла аны кёрюп турадыла. Жерге къагъыт журунну атханны кёрсе, устаз болсун, сабий болсун, олсагъат къолуна ургъанлай этеди: «Муну сыйпарыкъны жокъмуду андан сора иши?.. Сизни эссизлигизде аны не терслиги барды? Ы-ы-ы?». Аллай бир эсинде эди Къарачачны амалсызлыгъы Шамилни. Бек дурус ангылай эдиле устазла Шамилни муратын: абаданла, не букъдурлугъу, къыралгъа, къыраллыкъгъа да ачыуларыпдыла. Сабийле ол жанына терилерин суюмей эди Шамил. Кертиси устаз эди ол: ёсюп келген тёлю кесин жойдурмаса, халкъны киндиги да юзюлмез деген акъылда эди ол. Анса да артха-артха къачып кетген жаш адамларыны къайгъысын да этеди Шамил. Андан сора киши жокъду тамата адамладан халкъны жарсыуун башына киерик. Ол жаш адамлары да къырал ачитмай къоярыкъ туюлду. Бошму тёкгенди бери халкъны къырал, хар ким суюгенини этип турурча!

Шамил, кёп да турмай, къоркъгъанына тюбеди. Къарачач да, Бадинахан да, бирси-бири да...

1947 жылда жазны кюнлерин бир кюнюнде НКВД-ны арбазында, кёлден суу келтирип, адамла ишге келгинчи бошарыкъ ишине битеу 48 отоуну: къайсыны тюрбюн жуууп, къайсыны тюрбюн суу быстыр бла сюртюп чыгъарыкъды, къадалып, мангылайындан тер тамычылары ол суу быстыр бла сюртюп бошагъан жерге тама да, Къарачач да алайны жангыдан хылыф-хылыф сюрте тургъанлай, заманындан алгъаракъ биреулен кирип келди. Хром чурукълары, ариу итиу урулгъан гелефейи, жассы бел бауу аскер кёлегин белинден тартып, кёлегини тыш хуржунлары да не къагъытладан эсе да – тыкъ.

Къарачач терк окъуна ёрге сюелди да, къарамы бек алгъа шинтикде къалкъып къалгъан Халалгъа сызылды, ол къалкъып тургъанлыкъгъа, аны къатында болгъанына къууанып, ызы бла, кеси да билмеди нек болгъанын, ол кишини хуржун тийрелеринде тохтап къалды. Бу жол Халал да жокъду биргесине. Аны келтириучю эди хар заманда да. Киши жеринде, асламында эр кишиле ишлеген жерде ишин этерге танг къарангысында кеси келирге базынмаучу Карачач бу жол кеси эди. Халалны къызыулугъу тюрленип эди. Аурупду.

– А как Вы здесь оказались? – Ол ёсюмлю мыйыкълы киши алай тюрбеп къалгъанларына сейир этгенча сорду. – Вы здесь остановились?

Ол кезиуде Къарачач къарамын акъырынчыкъ кётюрюп, ол келгенни бет орамы таба къарады. Ол а – Строев, Къарачачлары Алма-Атадан келе туруп поездде тюрбеген, Бексолтанны ростовчу шуёху.

– Не я остановилась, меня остановили. – Бу сёзле Къарачачны акъылына элия чакъгъандан эсе, терк келди. Алай башха акъыл да, жазмагъан окъча жетип, ол биринчи келген оюмну тунчукъдурду, властьха алай айтыргъа къоркъду. Акъыллы Къарачачны эси башха жолну сайлады:

– Да, здесь. Работаю. Сестра моя тоже здесь работает. И я здесь. – Къарачач, бир айтырыгъын эки къайтара, абызырагъанын букъдуралмады.

– Очень хорошо. Теперь будем вместе работать. Я командирован комендантом сюда... к вам. В район. – Строев сёзню соруу-оруу бла андан ары созаргъа болмады, Къарачачны абызырагъанын кёрюп. – Скоро и семью перевезу. Познакомитесь. Будете дружить как мы с Бексолтаном... А зачем мыть, протирать полы... Здесь и так чисто, блестит всё...

Андан сора, келгенича, артха бурулуп кетип къалды. Артда билгенича, Къарачач, ол кюн алайда тюрбюн жууа тургъан отоу жангы комендантха берилгенди. Алгъыннгы уа – ит, таза да – ит (Къарачачны сёзлери). Кабинети бу уллу юйню бирси къыйырында эди, милицияны дежурный отоууну къатында, эшиклери да бир бирге ачылып. Ол да бошдан болмагъанын Чууана тынгылы ангылатханды Къарачачха: сюргюндегиледен биреу хыпый-сыпый этсе, тутуп къояргъа дежурный хазыр. Ол дежурный отоу а дежурныйсиз болмайды не кече, не кюн.

Къарачач ол таныш адам келгенине къууанды, сабийлени ачитмаз эсе уа деп.

Кёп да турмагъанлай, Строев юйюрюн келтирди. Мекямны НКВД-да ишлегенлери жашаучу бёлюмюнде юч отоулу фатаргъа кёчдюле. Къарачачлары бла – арбазлары бир. Эки жаш. Бири – иги да абадан, Саматдан да таматаракъмы болур дерча. Экинчиси уа – Халалдан да жашыракъ, тегерекбет добарчыкъ... Уллусу – айланмай Строев, гитчеси анасына ушагъанды.

Анга да къууанды Къарачач: сабийле да танырла бир бирни, бирге ёсерле, бу жашчыкъла, аталары бла ёсгенле, бир акъылгъа юйретир эселе уа Саматны бла Халалны. «Амалсыз аугъа да таяныр» дегенлейди иши Карачачны.

Тура турдула алай. Чууананы да таныды Строев. Къарачач да – Капаны, Строевни юйдегисин: алаша, гырхы, сютча, акъ бетли тиширычукъ. Чачы къара, оруслуланы асламындача тюйюл. Инбашларына энишгерек озуп, жауурунларын жабып тургъан чачын артха эки айры тарап, желкесинде бирге гырмыклап, бир тартма баучукъ бла къысып. Бетчигине жараша ариу ишленген бурунчугъу, иничке къара къашлары (жюлюгенми этеди, халы сегизча бла жыртханмы этеди, къашларына къатыла тургъаны кёрюнюпдю). Комендантны юйдегисича жюрютмейди кесин. Арбаздагъыланы кеслерича болуп къалды. Ол да, къалгъанлача, эшикде этеди от, аш-суу да. Арбазны тюз ортасы бла баргъан арыкъчыкъны алагъа жууугъуракъ жеринде эки жассы къаннга салыныпды, сабийле ётерча. Абаданла уа атлап ётедиле. Капа уа, эки къангачыкъ келтирип, берлакъда, ыхтырмада жашагъанланы сабийлерине деп, башха кёпюрчюк этди.

Кийиннгени да алайда жашагъанладан башха тюйюлдю: бирин жуууп, бирин кийип турмай эсе, келгенли да эки жыйрыкъны алышындырып киеди, узунлугъу да – тобукъдан энишге. Ма аллай, къоншутийреге кесин жарашдыра билген огъурлу жан.

Бир кюн а ингир алада арбазда отха къазан асып, тубюнден саламкъаура от этерге арлакъдагъы къоншу от жагъадан кёмюр алып келе тургъанлай, Строев НКВД-ны арбаз табасындан кирип келди да:

– Вот хорошо, сейчас я Вас познакомлю. – Алай айтып, фатарына кирип кетип, кёп да турмай, Капа бла бирге чыкъды да, экиси да Къарачач таба тебиредиле. Ыхтырмада Къарачачдан сора да бардыла жашагъанла. Алай сюргюн азабын кётюрюп жашагъан а жангыз да Къарачачды. Бирсиле да, тиширыула, эркегырыула да къарап тургъанлай, тюзюнлей Къарачачны къатына келип, Строев айтды:

– Это Капа, жена Бексолтана, о котором я тебе много рассказывал, моего однокурсника по Коммунистическому Университету народов Востока. В Ростове-на-Дону. Прошу любить и жаловать друг друга. Я бы очень хотел, чтобы вы стали такими же близкими подругами, каким друзьями были мы с Бексолтаном.

Капа да эрини бетине тубюнден ёрге къарап айтды:

– Да мы уже знакомы... Общаемся...

– Этого мало, надо, чтобы вы стали близкими людьми, подружались. – Строев Капаны сёзюн бёлдю.

Къарачач а суюеледи абери айтмагъанлай, бир Строевге къарай, бир да – Капагъа. Сейир этеди ичинден: «Аны хайыры бюгюн да тие турады сабийлерине. Иги адам эди ол, не жашырыу». Жашырып а кимден жашырлыкъ эди, кеси кесинденми...

Строев сюргюн тиширыуну бла юй бийчесини орталарын, халкъ кёре, алай жууукъ этгенине Къарачач ичинден къайгъы этди. Строевге сёз тиерге боллукъду.

Алай бла Капаны бла Къарачачны орталарында ачыкълыкъ орналды. Сюргюн, кёчгюн деген жокъду Капаны эсинде. Бар эсе да, бир зат бла билдирмейди.

Бирси къоншула алгъа артыкъ огъурамагъан эдиле Къарачачланы ары кёчгенлерине. Не десенг да – НКВД. Быланы къалай къойгъандыла бери дегенлери да барды. Тюзю, ичинден сууугъуракъ болгъан болмаса, бетлерине сындырып сёз айтып, Къарачачны жүрегин къыйнагъан хазна жокъду. Алай, къоншулача, жууукълашыргъа уа артыкъ итинген да чыкъмайды. Къырал кеси эриши кёргенлени дагъыда къырал кесини къоюнуна къысып а ким кёргенди деп, Къарачачлагъа соруулу къарагъанла да бардыла. Сабийле кеслерини оюнларына Саматны бла Халалны къошаргъа да сүймегенча кёрюнедиле. Юйлеринде айтмай эселе, сабийле Къарачачха тюшген къыйын дуниядан не ангылай болур эдиле дейсиз...

Строев, Капа бла танышдыра туруп, аны битеу къоншула къарап тургъанлай этгени бошдан болмаз эди. Аны Къарачач къысха заманчыкъда ангылап къойду. Ол кюнден сора Къарачачлагъа ишекли, бюсюреусюз къарагъан кёрюнемеди. Къарачач ангылагъаннга кёре, ортада сууукълукъну кетерди, артыкъ жылыулукъ кийирмеди эсе да, Строевни ол этгени.

Бирде Капа бла Къарачач кеслери къалып, арбазда кечге дери олтурдула. Кюндюз асыры къызыудан, хар ким да салкъын жер излеп, амалсыз болгъан бир къакъыракъ кюн. Ингир салкъын болуп, алайчыкъда жашагъанла экеу-экеу, ючеу-ючеу болуп, кимлери суюелип, кимлери да олтуруп, ушакъгъа кетгендиле.

Сабийле НКВД-ны мюлкю тургъан уллу арбазында бугъумуч ойнайдыла. Аланы жабулары эшитилип турады. Ол уллу арбазгъа адамла жашагъан арбаздан гитче къабакъчыкъ бла чыгъып къаласа: жууукъду, хар зат да эшитиледи. Ол себепден абаданла сабийле ючюн артыкъ гурушха туююлдюле. Самат бла Халал къалгъан сабийлеге къошулуп къалгъанларына къууаныпды Къарачач. Ушагъы Капа бла болгъанлыкъгъа, къулакълары сабийле ойнагъан табагъа тигилипдиле. Къарачачны бир жарсытхан зат: Самат бла Халал орус тилге тюзелалмай къыйналгъанча кёрюнедиле. Алай артдан артха кеслерини акъылларын, айтырыкъларын ангылата башлагъандыла. Орус тилден устаз Надеж-

да Михайловна, сау къаллыкъ, былагъа артыгъыракъ эс бургъанча да кёрюнеди. Жашланы окъууларыны хатасы жокъду. Тюзеле барадыла. Къыргъыз, узбек тиллеге да юйренедиле. Эркин сёлешип окъуна башлагъандыла. Ол тиллени школда окъутхан этедиле, школ орус школгъа саналгъанлыкъгъа.

Алай бла Капа бла Къарачач кечге дери олтурдула кеслери жангыз. Къалгъанла аланы ушакъларын бёлюрге суймегенденми – Къарачач ангылагъандан, алай окъуна болур эди – келмедиле къатларына, къошулмадыла ушакъларына.

Ингир салкъын аязчыкъ арбазда акътереклени чапыракъларын жел этдиреди, арбазны ортасы бла баргъан арыкъчыкъдан салкъын аяз ургъанча кёрюнюп, ушакъчылагъа бир кесек жан киргенди.

Капа да, ол кюн айтхан хапарына кёре, жашауну ачысын къабар ючюн къалмагъанды. Аны жарсыуу бишген жараны иринине ушаш тыйылмай тёгюледи. Тыйылып тургъан суу ычхынганлай, къуюлады, къуюлады. Капа эрттеден да ичин бир ачар амал излеп болгъанды. Аны насыбына, Къарачач табылды сёз нёгерге. Капа чюйютлюдю – Киевден. Атасын, анасын, эки къарындашын, баш иесин да бир кюнню ичинде Бабий Ярда жанлары саулай немислиле къыргъан эдиле. Акъылдан шашып, талагъа кетип да къалай къалгъан болмаз.

Жангыз жашчыгъын алып къачады кёзю кёрген таба. Жетген жерде къала, ачдан къыйналгъан сабийини бетине къараялмай, кечеги башын къолуна алып, Совет Союзну бери теренлерине келе болады. Капаны бир сейир этгени: поездде бир киши муну къагъытын сурамады. Кёрюнюп тура эди бу сабийли тиширыуну амалсызлыгъы. Кёмюр ташыгъан поездлени бугъачылары уа, кеслерини кабиналарына миндирип, кеслери бла бирге окъуна келтирип турдула, кеслерини аууз къабынчыкъларындан юлюш эте. Алай бла аскерден къайтып келген жаралыла бла бир поездге минерге тюшюп къалады да, жаралы солдатла, кёбюсю юйюрлерини толу хапарларын, сауларын-шауларын билмей, агуман болуп тургъанла, быланы къоюнларына къысып къойгъандыла. Капитан Строев да ол кюн алайда тюбейди да, быланы къайдан къайры баргъанларын терен сорады. Ростов ючюн сермешледе (ол юч кере немислилени къолларында болгъанды, юч кере да бизникиле аны артха сыйыргъандыла), кюнлени бир кюнюнде, ким айтхан эсе да Строев совет офицер болгъанын, аны юйюрюн немислиле жанлары саулай Танаис суугъа атхандыла. Жангыз жашчыгъын солдатла алып кетгендиле да, кеслери бла бирге айландыра кетип, Шахты шахарда сабий юйге береди. Строев жашын анда тапханды, излей кетип. Аны хапарын да немислиледен сау къутулгъан къоншулары жазып айтханды. Строев ары бара болгъанды. Капа уллу жашы Виктор Строевни жашы болгъанын айтды. «Гитче уа, Павел, мени жашымды», – деди Капа.

Станциядан бизникиле бла тура турурса, бу къалабалыкъ бошалгъынчы деп, ростовчу Строев кеси да танымазча оюлуп тургъан Ростовха келтиредиди мени. Къараса уа, муну да иши – кырты. Алай бла бирге

жашап кылабыз. Кеси сабийибиз жокъду. Строев военкоматда ишлей тура эди да, ма энди бери, жер этегине, бу ишге жибергендиле. Бери алай тюшгенбиз.

Къарачач Алма-Атадан келе туруп, поездде хапарын да Строев мени да эким барды дегени бу болур эди деп, эсине тюшюрдю. Алай бири ёксюзсю болгъанын а айтмагъанды. Ол сартындан алайда Капагъа жукъ сагъынмады.

– Манга жыйырма бла төрт жыл болады. Сен анга ийнанырыкъмыса? – Капа сёзюн бёлюп, терен кючсюнюп, Къарачачха къарап тохтады.

– Манга уа жыйырма бла тогуз. Сенден иги да таматама мен. Алай сени кьолунгда – жангызынг. Мени төрт бар эдиле да, ма сен кёрген экиси кьалгъанды. Сени сабийинги ёзю туююл эсе да, башын эр киши кьолу бла сыларыкъ адамынг барды юйюнгде. Была, меникиле, кимни бетине кьарасынла, кьалкъабыз буду деп? – Къарачач да кесини жарсыуун текдю алайда. Андан тереннге кирмеди ансы.

– Быланы аталары саумуду-шаумуду, белгисизди алыкъа. Запад фронтдан: «Урушха кирип барама да, мен жазгъынчы, излемегиз мени. Бир айтырыгъым: мени хатамдан сабийлерим жерге кьарамазла, сен да уялмазса жашауунгда бир кишиден да. Анга ийнан да, кесинги сакъла, сабийлеге менден да бек сен керексе», – деп жазгъанды да, андан бери аты-чууу да жокъду. Энди болгъан этсе да, табалгъанмы этерикди бизни, сен айтханлай, бу жер этеклеринде?

Къарачач да алай айтып, кьоюнундан чыгъарып, кыйырлары мелтеленген бир конвертни кёргозтдю. Капа конвертни алды да, ичинден бир мюйюшю да кетген, бирси мюйюшюнде шакъа тамгъасы бла кьагъытны чыгъарды да, ары бла бери бура кетип, тауча окъуялмазлыгъын билип, артха кьайтарды. Кёрюнюп тура эди ол кезиучюкде: Капа Къарачачны кыйынлыгъын кесини башына киерденди. Кесини башы да бош туююл эди жарсыуладан Капаны. Мишани келтирдиле да бери атдыла, бир насыпсыз кёчгюнчюлени сакъла кьолунга ушкок алып дегенча. Урушдан башы энди кьутула келгенлей, юйюрюню кьыргъынына тюбеп, жашау мадар излеп, манга тюбеп кьалып, мени ауарамы да боюнуна алып, кьалай-алай болса да, кечине барырбыз, кьолум сау, бутум сау деп, мени ачыууму селейтип, бир ёксюзню да ёсдюрсем, ол да сууапды дегенча, бетиме мангылай жарыгъын бергенде, мен да энди кюннге кьутулур эсем а деп тургъанлай, ма санга, Россейден кел да, кьайда эсе да бир Азияда тутмакъланы сакъла... Ол а – аны урушха салгъан кыйыныны багъасы.

Да уруш кимге кьаллай багъа тохташдыргъанын а Къарачачдан сорсун. Къайсыныкы ауууракъ тартырыкъды базманда... Къарачачха соргъан болса, ол да кесиникинден кем этмейди Капаны кёрген кыйынлыгъын. Ол немислиледен кьачып, мени уа кесибикине кьуууп, экибиз да бир жерде тюбедик.

«Алай бу, – дей эди кеси акъылында Къарачач, – суйсе, бу туугъан жерине кетип да кьалаллыкъды... Муну кесибикини кьырал кьалай-алай

этди эсе да, баш эркинлигин сакълады. Къадары Строевге тубетди да, бир заманлада бары кёргенин да унутурча болду. Бу власть анга хата эт-меди, этген эсе, бизге уруш ачхан немислиле этдиле хатаны. Немислиле этерге боллукъ хатаны бизникиле бизге кеслери нек этдиле да сора».

Къарачачны башын къайнатхан соруула, биринден бири жаратыла, таза да эрикдиргендиле, алай жашау къайгысы, сабийлени ауаралары хар несин да унутдуруп, ушакъгъа, хапаргъа да къошула аны ючюн турады. Жарлы таулу ана!

Эки тиширыу да алайда бирча мудах эдиле.

– Да сени экинг, мени кёзюме къарагъан да – эки. Павелден башхамыды Виктор манга! Мен, жүрегими ачып къарасанг да, Павелден кем кёрмейме Викторну да. Строев кеси къалай болгъанын айталлыкъ туююлме. Гюняхы кесини болсун, Виктордан эсе, Павелге сууугъуракъды дерча бир затын эселегенме.

– Ёксюз ёз болмайды бир заманда да, Капа. – Къарачач кесини жашау жоругъун айтады алайда. Ёнюн кётюрюрекми айтханча кёрюндю Къарачачны кесине, Мишагъа Павел Виктордан башхамыды дегенин жаратмай...

Капа алайда бир кесек уяларакъмы болду дерча эди, халына кёре: жукъ да айтмагъанлай, баш тёбен болгъанлай, керти да бир кесек женгилликми этген болурма, этген эсем да, муну бу адамгъа – эки кёзю жолда къалгъан тиширыугъа – нек айтдым деп сокъуранганча олтурады.

Къарачачны халы да андан хоча туююл эди. Нек айтдым мынга ол сёзлени? Не ишим барды биреуню къадары бла? Къоншунг туююл, жууугъунг туююл, танышынг туююл, къайда эсе да бирде Орта Азияда амалсызлыкъ тубетген бир тиширыу. Строевге айтса, ол да огъурамаз мени бу ишими. Ол сагъышла хорлапдыла Къарачачны акъылын да ол сагъатчыкъда.

Къарачач башын да къалай жулургъа, Капаны сагъышларын да къалай, не бла чачаргъа боллугъуну жолларын излей, Капа да, жашауун уруш къыйынлыкъ тюрлендиргенин билген этгенликге, бу адам (Къарачачны айтады) менден кемми сынагъанды уруш къыйынлыкъын, аны юсюне уа сюргюн азабы да къошулуп деп шургуланады, ох-тух этеди. Аллай къара, ауур къууумла экисини да инбашларындан жауун суудан кёпген булутча басып, экиси да иги кесекни тынгылашып олтурдула.

Ала тынгылашып тургъан кезиучюкде кёкле жашнарыкъ эселе да, жашнамадыла, Кавказда бир бирледе болуучусуча, куртла юзюллюк эселе да, юзюлмедиле, сабанланы мачала басарыкъ эселе да, басмадыла. Быланы бу халларын бузмаз ючюн, ёзен желле тунчугъуп турдула, къыргъыз арыкълада мамукъну усхарыргъа ашыгъып баргъан суула уюдула, кюн батаргъа къоркъгъанча, ай чыгъаргъа базынмагъанча, къудурет бир тюрлю шургулуду. Табийгъатха жан салгъан, дунягъа жашау берген эки тиширыуну сагъышларына къулакъ тигипди, къарамын юзмей, иш не бла бошаллыкъ болур дегенча, алагъа аралыпды.

Къарачачны ахыр сёзлерин былай ангылагъанды Капа: ол жангызны кечиндираллыкъ болмазлыкъ болуп, неге эрге бара айланаса, сабий да нек табаса? Чууанагъа айтхан сёзлери туююлмюдюле Къарачачны. Тюз ангылагъанды Капа Къарачачны ёксюз ёз болмайды дегенин. Андан ары жашауун айтыргъа-къалыргъа да арсар бола, тынгылауну ийипди Капа.

Къарачач да, кёлуне ишми тийдим дегенча, Капаны тынгылау жипиге батханы ючюн, кесин терсге санап, башын не бла, къалай жулургъа билмей, сагъышлы тынгылайды. Турдула алай иги кесекни.

– Жашау этдирмезлик жокъду, неден да ол кючлюдю, – Къарачач, терен кючсюнюп, ол тынгылап тургъан кезиуюнде солумун ичинде тыйып тургъан кибик, узун ауур солуду да юсюнден бир суу ташча жюкню атхан болду. Не ишим барды биреуню этгени бла? Хар адамны жашауу менича болургъа керекча, хар адам да жангызыннан тюнгюлмей турургъа борчлу кибик. Къарачачны бу сагъышла да къоймайдыла. Хар затны кесини кёз къарамына тийишли кёрюрге суйгенденми, ким биледи, неден болгъанын кеси да билмей, ол кюн угъай, башха заманлада да сагъыш эте турургъа заманы болмай, айтхан сёзлери ючюн, кёп кере сокъураннганды Къарачач. Жашаугъа-неге кесини энчи къарамы болгъаны, сёзюню шартлыгъы, ачыкълыгъы, бир сёзюн эки этмезге юйреннгени Къарачачха кёп жерде болушхан да этгенди. Аны юсюне уа бир айтханында къаты турургъа Нюржан юйретгенча жашай, сабийлеге жумуш айтса да, эки къайтарып айтыргъа суймегенди. «Бир айтханлай, тамам этилмесе, артда тырман бла этилгенден магъана чыкъмайды», – дегенди Къарачач, бу оюмун да адам сёзюнде турургъа керекди деген акъылына келишдирирге кюреше.

– Мен бир айтханлай, жумушну олсагъат тындырсанг, айтханымы сен этген боласа, мен экинчи кере къатласам а бир айтханымы, сора этген сен этсенг да, ол мен этгеннге саналады, – деп болгъанды Къарачач Халалгъа.

Къарачачны ол эки оюму да ушагъан этгенликге, бирча уа туююлдюле.

Алай Къарачач аны унамайды: жашау бирди, анга кертичи болууда да, ишинги тындырыруда да. Алай бла, Къарачач ол эки оюмун, жоругъун акъылында бирге жюрютгенди.

Капа ангылагъанды аны. Ол себепден аланы бир бирге къабыргъа жарашдырыулары да тынч болгъанды. Артдан артха бир бирден жашыргъан ишлери болмады быланы. Тюз да Чууана блача болуп къалгъанды Капа бла, Строев айтханча болуп. Тап эшикде азыкъ этген заманларында да, къазанларын бир жерде асадыла. Сейир эте эдиле къоншула: комендант бла сюргюн бир бирге къарама-къажау болургъа керекдиле, тенглик жокъду ортада властыны оноуу бла. Бу арбазда сюргюн адамы болуп жаланда Къарачачды. Сабийлери бла. Была уа туугъан эгечлеца жюрютедиле бир бирни, Строев да кёре тургъанлай. Билмейдиле ол къоншула Строев ол жууукълукуны кеси къурагъанын.

Тюбедиле, кёп да турмагъанлай, Шамил да, Шамшюдюн да, кёчгюнчюле бары да, халкъда айтылыгучусуча, кьоркъгъанларына. Тютюнчюню бармакъларындан тютюн ийиси кетмегенча, быланы кийимлеринден уруш ёртенини жалын ийиси кетген да этгинчи, экисин да келе келгенлей чакъырдыла комендантха. Строевге. Мында да, Алма-Атадача, комендант ал заманлада Албогачиев эди. Ингушлу. Бу элде чечени, ингушу да таулуладан эсе, алгъаракъ келтирилгенликге, таулуладан азыракъдыла. Алай ала къармашыракъ, жигитирек, чёрчегирек кёрюннгени ючюн болур эдиле аланы быллай ишлеге сайлагъанлары. Кёчгюнчюле бир бирлерин игирек ангыларыкъдыла дегенден болур эди, баям, десек да, ал кезиуледе кёчгюнчюлеге иш тапдырыуну къайгъысын этгенде, ата жерлеринде не жумушда болгъанлары эсге алыннганды. Эл ауузунда аллай хапар жюрюгенди. Болсада ол кезиуде аны баямын киши айталлыкъ туююл эди. Не да болсун, аны кетердиле да Строевни салдыла. Кёпле, Албогачиевни кеси адамы болгъанына юйреннгенле, алай бла уа аны хайырын да ангылагъанла бир кесек гыр-мыр этдиле, алай не оноу жетерик эди кёчгюнчюге.

Къыркъ сегизинчи жылны къышы бир аман къаты тутханды. Эрттерек келгенди кеси да, жылда-жылда келиучю заманларындан эсе, алыкъа мамукъ сабанлада мамукъну толу ачылмай къалгъан кесегин жыйыу къыстауду. Школчула окъуна алыкъа окъууларын башлагъан окъуна этмегендиле. Быллайны уа ким кёргенди деп, Мехринлары да бек сейирге къалгъандыла. Элни къыбыла жанында тёшле мамукъ пунктда мамукъ тишлеге ушап къалгъандыла, къар басып.

Кюнлени биринде комендант Строев район арада жашагъан таулу, чечен кёчгюнчюлени милициягъа чакъыртды. Ол кюн акъылдан шашмагъанла жюз жыл жашар дерча эди. Комендант кёчгюнчюлеге табын айтмазлыгъына юйреннген адамла къол салыргъа айдан бир келиучюлерича келедиле, бир бири ызындан тизилишип, хапар айта, ким жарсыуун, ким да башха къууумун, жашырмай, чечен, таулу болсун, ачыу къадарлары жууукъ этген адамла, айта барадыла. НКВД-ны уллу эркин отоуларындан бирине жыйылдыла келгенле. Эшикден кирген жерде, юсюне да къызыл къумач жайылып, ортасында – бир быдыркай графин бла суу, къатында да – мияла стакан. Тиширыула артха-артха ётдюле. Къарачач, Чууана, Бадинахан, Зюрюй арт тизгинде бир бири къатларына олтурдула. Къарачач бла Чууана алайда нени юсюнден айтыллыгъын биледиле: Чууана – ишлеген ишини юсю бла, Къарачач а – комендантны кесинден. Къалгъанла уа – тап тюшгенине кёре. Ал тизгинде – Шамил, Шамшюдюн, ал кезиуледе комендант болуучу Албогачиев.

Стол сахнада салынмагъанына Чууана кире келгенлей окъуна эс бурду. Сахна арты къабыргъада къырал оноучулары суратлары тагъылыпдыла. Ортада Сталинни сураты. Къалгъан оноучулары суратлары аны эки жанына тизилипдиле. Чууана кёзлюкю жаланбаш Берияны су-

ратын кѳргенлей, бир тюрлюле болду. Билдирген а этмеди халын. Шамшюдюн бла Шамил, жерлерин тапхан этгенликге, олтурган а этмей, Сталинни бла Берияны суратлары таба кѳолларын узата, бир бирлерине неле эсе да айтадыла. «Аналарын аллыкѳла!» - деди экисинден кѳайсы эсе да, иги эшитдирип. Кѳарачачха бек эриши кѳрјондюле ол сѳзле.

Элкѳан да, болганни фатеген ийисге алдыра, тюртюле келип, аллында экинчи тизгинге олтурду. Кѳарачач, эшитген эриши сѳзлени угѳай эсенг, хар несин да унутду алайда. Ол Саратовха барлыкѳ кѳагѳытла кѳзјуне кѳрјондюле. Кѳарачач жукѳ билмеген сунады Элкѳан... Бираздан, кѳолуна да бир кѳара папканы алып, Строев кирип келди. Бир киши жеринден тепмеди, тепчиген окѳуна этмеди. Бу жѳыйылганла комендантдан не игилик сакѳларыкѳдыла. Башын ѳрге иги да кѳтјормей, эшитдире-эшитдиремез саламламиш этди.

– Бјогјон, кѳол салыргѳа келлик кјонјогјозню да сакѳламай, чакѳыргѳаныбјызны магѳанасы – огѳарыдан келген хукмула бла шагѳырей этиудю. – Ол сѳзлени сјоймей айтханын да жашыралмай, Строев ол кѳара папкадан бир ненча чапыракѳ бирге тигилген кѳагѳытны алды. Ары бла бери бир-эки кере шапырды да окѳуп башлады. Ма биринчи кѳагѳыт буду:

СОВЕТ МИНИСТРОВ СССР
ПОСТАНОВЛЕНИЕ
№ 4367-1726сс

г. Москва, Кремль
Совершенно секретно

24 ноября 1948 г.

О ВЫСЕЛЕНЦАХ

Совет Министров СССР отмечает, что имеются неоднократные случаи побегов с мест обязательного поселения и возвращения к местам прежнего жительства выселенных в отдаленные районы Советского Союза в период Отечественной войны чеченцев, карачаевцев, ингушей, балкарцев, немцев, крымских татар и др.

Имели место многочисленные факты, когда Министерство внутренних дел СССР в нарушение закона выдавало разрешение переселенцам на возврат в места их прежнего жительства.

На территории Крымской области за период с 1944 года по 1948 год задержано бежавших с мест поселения в Крым 644 человека выселенцев крымских татар и др., причем в ряде случаев задержанные выселенцы возвращались органами Министерства внутренних дел СССР и Прокуратуры в места расселения без привлечения за побег к уголовной ответственности.

Наличие подобной антигосударственной практики в работе административных органов стало возможным в результате попустительства со стороны Министерства внутренних дел СССР и Прокуратуры СССР.

Наряду с этим установленные Уголовным Кодексом РСФСР меры наказания за побег с мест поселения (ст.82 УК РСФСР) – лишение свободы до трех

лет и за укрывательство (ст. 59-13 УК РСФСР) – лишение свободы до одного года, являются явно недостаточными.

В целях укрепления режима поселения выселенцев из числа чеченцев, карачаевцев, ингушей, балкарцев, калмыков, немцев, крымских татар и др., а также усиления уголовной ответственности за побеги выселенцев с мест обязательного и постоянного поселения Совет Министров Союза ССР постановляет:

1. Установить, что переселение в отдаленные районы Советского Союза чеченцев, карачаевцев, ингушей, балкарцев, калмыков, немцев, крымских татар и др. произведено навечно, без права возврата их к прежним местам жительства.

За самовольный выезд (побег) из мест обязательного поселения этих выселенцев виновных привлекать к уголовной ответственности, определив меру наказания за это преступление в 20 лет каторжных работ.

Дела в отношении побегов выселенцев рассматривать в Особом Совещании при МВД СССР.

Лиц, виновных в укрывательстве выселенцев, бежавших из мест обязательного поселения или способствовавших их побегу, и лиц, виновных в выдаче разрешения выселенцам на возврат в места их прежнего жительства, привлекать к уголовной ответственности, определив меру наказания за эти преступления - лишение свободы на 5 лет.

Внести по данному вопросу в Президиум Верховного Совета СССР прилагаемый проект Указа Президиума Верховного Совета СССР.

2. Обязать Министерство внутренних дел СССР (т. Круглова) и Генерального прокурора СССР (т. Сафонова) впредь всех выселенцев, задержанных за побеги с мест обязательного расселения, а также лиц, виновных в побеге, в укрывательстве выселенцев, и лиц, оказывающих им помощь в устройстве их в местах прежнего жительства, арестовывать и привлекать к ответственности с рассмотрением дел в Особом Совещании при МВД СССР, строго руководствуясь настоящим решением.

3. Распространить на выселенцев (чеченцев, карачаевцев, ингушей, балкарцев, калмыков, немцев, крымских татар и др.) п. 12 Постановления Совета Министров СССР № 1841-730с от 3 июня 1948 г. о привлечении к уголовной ответственности и осуждении на 8 лет лишения свободы лиц, высланных на поселение и продолжающих уклоняться от общественно-полезного труда и ведущих паразитический образ жизни в местах поселения.

4. Обязать Министерство внутренних дел СССР (т. Круглова) в месячный срок проверить работу местных органов Министерства внутренних дел по осуществлению административного надзора за выселенцами, в особенности в части надлежащего учета поселенцев и обеспечения режима, исключающего возможность побегов.

По итогам проверки принять необходимые меры и о результатах доложить Совету Министров СССР.

Министерству внутренних дел СССР впредь установить строгий контроль за работой своих местных органов по обеспечению необходимого режима в местах расселения выселенцев.

5. Обязать Министерство государственной безопасности (т. Абакумова) через органы охраны МГБ СССР на железнодорожном и водном транспорте принять меры к выявлению, задержанию и аресту выселенцев, бежавших с мест обязательного поселения.

6. Обязать Генерального прокурора СССР т. Сафонова и Министра внутренних дел СССР т. Круглова расследовать все случаи, когда задержанные в районах их прежнего жительства (Крым, Чечено-Ингушетия, Кабарда, область немцев Поволжья, Калмыкия и др.) выселенцы были возвращены обратно в места расселения без привлечения их к уголовной ответственности за побег, и виновных в допущении этой антигосударственной практики привлечь к строгой ответственности.

О результатах в месячный срок доложить Совету Министров СССР.

Председатель Совета Министров
Союза ССР И. С т а л и н
Зам. Управляющего делами Совета
Министров СССР М. Смиртюков

Бу бегимни окъуп бошагъандан сора, ол бегимле болгъан папканы, баш бармагъын папканы эки тыш ортасына салып, жапмиш этип, сора бир къолундан бирси къолуна ётдюре, отоуда жыйылгъан сюргюнлени комендатурада къол салгъан таулусуна, чеченине, кырым татарына да бирча, была бу оноулагъа къалай къарарыкъ болурла деп, сынчылагъан этгенча, жарсыуун букъдуралмагъан къарамы бла эриулю къарап чыкъды. Алагъаракълада кеси да НКВД-да комендант болуп ишлеген ингушлу Албогачиев да, НКВД-да ишлеген Чууана да, райисполкомну къалаууру, кёкюреги орденледен бла майдалладан толу Къудайланы Шамшюдюн да, уруш бошалгъандан сора да, аскерде бир жыл къуллукъ этип келген Чеченланы Шамил да – быланы, жыйылгъанланы, ичлеринде.

Эртте-кеч болса да, ата жерибизге къайтмай къалмазбыз, иншаллах деп, тюбешгенлери сайын умут этдирген алгъышларын бир бирге айтмай айырылмаучу сюргюнле бары да бирча баштёбенлендиле. Ала да алай, сора къалгъанла да, тынгылап олтургъанла, башларын ёрге кётюрмегенлей, бир бирлерине кёз къыйырлары бла къарап, бир бирлерини халларын къарамлары бла ангыларгъа кюрешедиле. Къарачач да бек арт шинтикледен асыры ачыудан бети иш да агъарып къалгъан Чууана бла олтурады.

Чууана бу оноуланы алгъадан окъуна къалай билгенди: къагъытла жашырын почта бла келген кюн окъуна окъугъанды аланы. НКВД-ны таматасы подполковник Никифоров ол жашырын конвертде Чууананы къадары бла байламлы къагъытла болгъанларын билмегенлей, ачып, ичинден аланы окъугъандан сора, къагъытчы болуп ишлеген Чууанагъа айтмай не амалы бар эди. Чууана кеси да алайдады, кёрюп турады Никифоровну не эсе да къайгъы этдиргенин. Бир башын кётюрюп, Чууанагъа къарап, бир а эрляй артха къагъытлагъа тирелип къалгъанына эс бурады. Чууанадан не букъдурлугъу – къагъытла аны къолуна тюшерикдиле, ол жазарыкъды аланы энчи дефтерге, сора Никифоров кимге десе да, ол къагъытланы ол адамгъа алгъаныны юсюнден да, анда жазылгъанны да кишиге билдирмезлигине къол салдырып ётдюрлюкдю. Ол себепден ичинден окъуп бошагъанлай окъуна, сол баш мюйюшюне «Строеву для

исполнения» деп жазып, Чууанагъа узатды. Ол да, кеси олтургъан отоугъа къайтып, ол къагъытлагъа адам иш кирип къалыр деген магъанада, эшик табаны сынчылай, терк окъуна къарап чыкъды. Бир окъугъанлай, магъанасын ангыламады. Ол къагъытлада битеу сюргюнлеге тийген таякъдан тышында Чууананы иши бла да байламлы оюмла болгъанларын ангыларгъа жетишмеди.

Бу къагъытланы толусунлай Къарача да окъугъанды Строев.

Бир ингир алада Капа да, Къарача да арбазда печъле аллында хаух ишленген узун шинтикге олтуруп, ушакъ эте тургъан кезиучюкде НКВД-ны арбаз жанындан Строев кирип келди. Ишден келгенлиги эди. Къолунда – бир къара папкасы. Ёмюрде юйюне НКВД-дан къагъыт журун келтирмеучю киши бир папка бла келеди. Баш булгъап, Къарача бла саламлашды. Алай хар заманда болуучусуча жарыкъ а тюйюлдю. Фатары таба бурулду. Капа да, къарайым деп туруп, Къарача бла да саламлашып, ызындан кирип кетди. Къарача, алайда бир кесек мычып, олтургъан алаша шинтигинден ёрге къобуп, аны да онг къолуна алып, юйге тебиреди. Ол юйю таба эки атлам да этген болмаз эди, Капа ызындан жетип:

– Келчи бизге бир минутчукъгъа, Серёжаны санга айтырыгъы болур дейме.

Ол сёзлени Капа, тегерекни-башны сынчылап, Къарачачны къулагъына жууукъ туруп, шыбырдап, алай айтды.

Капа Къарачачны къолтугъуна кирди да тебиредиле Строевлары таба. Къарачачны ичин от алды. Атлашындан тайып, тентиреген окъуна этди.

– Не болду санга? Къоркъма! Мен сени къоркъуулу жерге къалай чакъырма! Башынгмы айланды? Жукъ къапханмыса бюгюн? – Капа ол сёзлени, бирин бошагъынчы бирин айтып, айтмай къалырма деп къоркъгъанча ашыгъып айтды.

– Хатам жокъду. – Къарача алайда жууабын кысха айтып кёйдю.

Кире баргъанлай окъуна Строев, алгъадан хазыр этип тургъанча, туурасында бир шинтикни кёргюзтдю да Къарача:

– Олтуругъуз, – деди.

– Капа, сен да бол мында. Тап кесинге жер. – Юйдегисине да алай айтып, кеси да алай арлакъда олтуруп, ол келтирген папкасыны бауларын тешип, андан ма бу шёндю, халкъны жыйып, окъуй тургъан къагъытларын чыгъарып, ашыкъмагъанлай, тынч-тынч окъуп, хар жерин да Къарача тынгылы ангылатыр ючюн кёймады.

– Ауузунгдан биреуге бир сёзюнг чыкъмасын, чыгъарсанг, мени да, кесинги да жойдурлукъса. Эгечинг кёргенди быланы. Манга да ол келтиргенди начальникден. Ол да айтырыкъ болур эди санга муну юсюнден, не сёз. Алайды да, ол да тюйюлдю эркин санга окъуна айтыргъа, битеу сюргюн халкъгъа ачыкъ этгинчи. Алай ол санга муну билдирген этсе да, ол да айталмазлыкъ бир затла бардыла мында. Аланы ангылатыргъа сюеме санга. – Бу сёзлени айтды да Строев, папкасын жабып,

баучукъларын да кысып, бир жары салмагъанлай, жерге окъуна тюшюрюрге къркыгъанча, эки кълу бла эки жанындан тутуп, тобукъларына салып, терен кючсюннген да этип, жангыдан башлады хапарын.

– Кесинг эшитдинг, – ол сълерин басымлыракъ айтды Строев, – бери ёмюрден ахыргъа дери кълюрюлгенсиз. Бир жары кымылдап къларыу боллукъ туйюлдю. Тутмакъды бу. Алгын кълалай эсе да, энди ма, кълесе, тутмакъды. Бери ёмюрден ёлюмге дери кълюрюлгенигиз айтылгъанлыкъгъа, манга келип, айдан бир кере къл салычу эдигиз да, энди уа ыйыкъдан бир кере саллыкъсыз, ахыр-ауалда ол жорукъ кетерилликмиди, туйюлмюдю, жукъ айтылмайды. Низам бютюнда кълаты болду. Асмакъ бау кибик болду. Мен былайда аллайла айта туругъа эркин да туйюлме, санга ышанама, жангыз башынг бла эки сабийни ариу ёсдюрюрге кълрешесе, юч-тёрт жерде юй тюрп букъу жута, ол сабийлеринг бла къларгъандырама, ма бу да, мени сабийлерими аналары, эшите тургъанлай, бу хапар ичибизде кълалсын. Алай болмай, тышына заманындан алгъа бир съл чыкыгъанлай, мени ол сен кесингикиленича суйген сабийлерими да ёксюз этериксе. Аны юсюне уа, ангыладынг эсе, бизнича махкемеледе ишлеген сюрдюлени, не гитче ише да болсун, кетерирге оноу этилгенди. Сенича юй тюрп сыйпаучулары да, райисполкомлада, райкомлада къларауулла болуп ишлегенлени иш да, прокуратураны, сюдюню уа айтмай окъуна кълояма. Чууана да, сени эгечинг, ишден кетерге тюшерикди. Мен анга эталлыкъ жокъду, сен а ишлерсе ишинге. Мен ишимден кълысталлыкъ болсам да, сени ол сабийлеринги гыржынсыз кълоялмам, бир заманлада биргеме окъугъан кишини бетин этмезлик киши туйюлме мен да. Мен да кишиме. Урушну отун-ёртенин да сынагъан. Кълзакъ. Ачдан кълыйналгъан кълплени кълргенме. Нёлерими сабийлерин мен аллай кълннге таяндыралмам. Сен а мында, НКВД-ны ыхтырмасында жашаяллыкъ туйюлсе, мындан кълмесенг, ишибизни башы ачылып кълаллыкъды. Бу хукмулары толтурур кълайгъыла башланнгынчы, ма былайда бизни кълатыбызда илипин боюнунда жерчик барды, алайда бир гыты сюрп амал излеп башла.

Бу кълатылыкъ нек этиледи? Эшитдинг да, кълысталгъан жерлеринден туугъан жерлерине кълчханла бардыла. Эркинликсиз. Алай дегенлигиме уа, тилеген этселе да, эркинлик берилген этерик туйюлдю. Аны ючюн этиледи жолдаш Сталинни жанындан быллай кълатылыкъ. Бу кълатылыкъ, былай къларагъанда, кълюрюлген азаплыкъны кълатында аллы тыйылмазлыкъ кълутургъан суу кибикди... Кълчханлары букъдуруп, эс тапдырып, НКВД-дан жашыргъанлары да бетлерин кълан бла жуудурлукъду власть. Мен муну айтмаз жеримде санга жаным ауруп айта турама. Аны ангылап, ауузунгдан съл чыгъларма Капаны сюрп эсенг, аны сабийлери да, сеникилеча, бир кълыйыр-этекге сюрюлмезлерин сюрп эсенг. Мен закон бла эркин туйюлме сизге жумушакълыкъ этерге. Законну толтургъанды мени борчум. Мен солдатма, солдат а таматасыны айтханын жерге салмай этерге керекди. Тамбла-бюрсюкюн дегенлей, битеу район арада жашагъан сюрдюлени жыйып, бу оноулары окъу-

рукъма, хар бирине да къол салдырлыкъма. Артда эшитмегенме, билмейме дегенле болмазча. Жыйылыугъа уа сен да келген эт бирсилеча, ансы ишекли болурла жыйылгъанла...

Бу ахыргъы сёзлерин, сыртында туз жюгю болгъанча, къыйналып, сыгъынып, хар сёз тамагъына тыгъыла да, хор бла чыкыгъанча бола, ма алай айтды.

Къалай ишлесин гыты дегенликге, не бла ишлесин баш иесиз тиширыу? Ол сагъышла алайда Строевни да гурушхалайдыла, амалсыз этедиле, жунчутадыла. Ол тёшню бла салтаны орталарына тюшген темирлей, къырал жумушну этмей да къалай къутулсун, бу насыпсызлагъа да, бу эки сабийни ёсдюрюу къайгъыны башында кечиндирген тиширыугъа да не бла болушхун?

Строев къачханла деген сёзлени айтханлай окъуна, дып деп эсине тюшдю Къарачачны: тамам ол кюнледе Бачиланы Чута бла Хайырланы акъсакъ Осман Тытырташха эркинликсиз кетгенлерини юсюнден халпар чыкыгъан эди. Аланы сауларын-шауларын да билмегенлей, кёчгюн къарындаш-эгеч этип къойгъан битеу таулула жарсып эдиле алагъа. Бу оноуланы эшитгенинден сора уа, Къарачач, кесини ауарасы азлыкъ этгенча, ол жашланы къайгъыларын да кийди башына. Ичинде ол оюмланы бишире, Строевледен чыгъаргъа шинтигинден тургъанлай, ары дери Къарачачха нек эсе да Къарачач ангыламагъан, бир ишеклик бла къарап тургъан Строев, Къарачачны сабырландырып, ол къара папканы ичинден чыгъарып, тыкъ толгъан бир сары конверт берди:

– Была сени къагъытларынгдыла. Кесигизни адам сенден тарыгып келтиргенди. Бу керти солдатны адамыма дегенини бир тинтип кёр деп келтиргенди. Не хатаны да кесигизникиледен сакъла. Мен быланы нелерин тинтирге керекме? Мындагъыланы ишлерине да къараяллыкъ туююлме табынлай. Солдатлагъа да этиледиле терсликле. Бу ишлени кёрмез ючюн, мен таш тюерге хазырма, анга ийнан. Мен бары сюргюнлеге айталлыкъ туююлме. Манга буйрукъду башы. Суююп а этмейме, кёре болурса. Эр кишилеригизде тиширыуланы жояргъа суюгенле болгъанларына мен бек сейир этдим. Сен кесинге сакъ бол. Мен Бексолтанны бетинден сакъма санга...

Къарачач, кёзлери къарангы эте, Капа да къолтугъундан тутуп, алай чыкъды Строевледен. Бек алгъа нек эсе да сабийлени кёрлюгю келип къалды. Алагъа ашыкъды. Юйюне.

Алайда Элкъан аллына чыгып къалса, кишиден да уялмай, кеси намысын да харам этип, къолундан келсе, къанын кёз къакъмай ичерге хазыр эди. Кесин ёререк тутаргъа кюрешеди. Капа нек билирге керекди Элкъанны итлигин, харамлыгъын...

Энди уа ма Строев, ашыкъмагъанлай, тохтай-тохтай, бир-бир жерлерин окъуй, бетин къагъытдан айырып, олтургъанланы бетлери таба къарап, ангылатыргъа кюрешеди. Ачыкъ эди алайда Строев да ол къагъытланы суюмей окъугъаны. Алай аны аллында кюнледе Къарачачха айтханыха, бу аны этмей жарамазлыкъ жумушуду. Халын суратлама-

гъанлыкъгъа, окъугъан а, ёнюн кётюрюп, толтурулмай къалмазлыкъ буйрукънуча окъуйду.

Отоуну тыкъ толтуруп олтургъан бу жарлы халкъны акъылында уа, къайнаргъа тыгъылгъан къазанны шорпасыча, ёрге уруп, тегюлюрге хазыр болгъан бир халны уа сезеди Къарачач. Не соруу, Чууананы ары жанында тизилишип олтургъан Насталаны Бадинаханны да, Уллубашланы Зюрюйню да кёллеринде ол болур эди. Не чыкъса да, эр кишиледен чыгъарыкъды ансы, уруш таба къарап, кёз жауларын тауусханладан не хата келликди бу къыралгъа, ким ёре сюелаллыкъды, бу неге ушагъан ишди?

Алай дегенлигибизге уа, чууларын чыгъаргъанланы боллукълары да белгилиди... Къарачач, шашхан этгенча, кеси кесине аллайла шыбырдайды. Чууананы, аны ары жанындагъы Бадинаханны, Зюрюйню да бетлерине къарады. Ала да, къара жаулукъларын бетлерине тартып, тюз да ол кезиучюкде Къарачач таба бурулдула. Кёзлери, жилямукъдан тыкъ болгъандан, чыгъып кетерге жетип, жауун суудан толгъан кёллеге ушайдыла. Чууана да, эринлери кегерип, иничкерип, бети да кетип, жаякъ сюеклерине къатып, ол окъугъаннга къарап олтурады. Биле болур эди ол къагъытлада не болгъанын, алайда комендант неле айтырыгъын. Бир сёзсюз, Чууананы мыйысы да атыллыкъ патронлайды. Къарачач аны биледи дурус. Эр кишиледен сарын этерге уялып, Къарачач да, Бадинахан да, Зюрюй да, къыйырлары сегелленген жаулукъларын бетлерине арыкъдан акъгъа тартхан къан тамырлары шарт билиннген къоллары бла бетлерине тартып, башларын энишге ийип, жингириклерин тобукъларына тиреп, тюнгюлююлю олтурадыла.

Биринчи къагъытны окъуп бошагъандан сора, къозгъалгъан шауданны кири тюбюне чегерин сакълагъанча, Строев окъулгъан къагъытны магъанасы жыйылгъанланы акъылларына сингер эсе дегенча, бир кесек мычыды. Ол кезиуде биринчи къагъытны папкагъа салып, экинчи къагъытны къолуна алып, окъуп башлардан алгъа, бирлери мугурайып, бирлери да бет къанлары кетип, ачыуланып, олтургъанлагъа сынчылап бир къарады да окъуп башлады.

УКАЗ

ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР «ОБ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ПОБЕГ ИЗ МЕСТ ОБЯЗАТЕЛЬНОГО И ПОСТОЯННОГО ПОСЕЛЕНИЯ ЛИЦ, ВЫСЕЛЕННЫХ В ОТДАЛЕННЫЕ РАЙОНЫ СОВЕТСКОГО СОЮЗА В ПЕРИОД ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ»

г. Москва, Кремль

26 ноября 1948 г.

Совершенно секретно

В целях укрепления режима поселения для высланных Верховным Советом СССР в период Отечественной войны чеченцев, карачаевцев, ингушей, балкарцев, калмыков, немцев, крымских татар и др., а также в связи с тем, что во время их выселения не были определены сроки их выселения, установить,

что переселение в отдаленные районы Советского Союза указанных лиц проведено навечно, без права возврата их к прежним местам жительства.

За самовольный выезд (побег) из мест обязательного поселения этих выселенцев виновные подлежат привлечению к уголовной ответственности. Определить меру наказания за это преступление в 20 лет каторжных работ. Дела о побегах выселенцев рассматриваются в Особом Совещании при МВД СССР.

Лиц, виновных в укрывательстве выселенцев, бежавших из мест обязательного поселения, или способствовавших их побегу, лиц, виновных в выдаче разрешения выселенцам на возврат их в места прежнего жительства, привлекать к ответственности. Определить меру наказания за эти преступления – лишение свободы на срок до 5 лет.

Председатель Президиума
Верховного Совета СССР Н. Шверник
Секретарь Президиума
Верховного Совета СССР А. Горкин

Строев Горкин деп ахыр сёзню окъугъанлай, жыйылгъанланы араларында жыгъал-мугъул башланды. Шинтиклерин ары бла бери тепдире, бир бирге кёрмейсиз бу сейирликни дегенча, бетлерин буруп къарагъан этгенликге, кёрген а этмегенча, бир бирге, узалып-узалып, тийип-тийип кёредиле. Хар бирини ююю юсюне оюлгъандан башха хал жокъ эди алайда.

Баргъаны боллукъду.

НАРТ ЭПОС

ГУЖДАР

Инсаннга кьой, Элиягъа айта дау,
Элиядан ачыгъанды Рачыкъау.

Айсана да саудан ёлюк болгъанды,
Баш иесиз, баласыз да кьалгъанды.

«Терс атлагъан, айланады терсине,
Мен жорукъсуз тыш адамны эрсине,

Тейригеми кьажау турдум, не этдим?!
Ай телибаш, бу кюнлеге нек жетдим?!

Тюбемесе манга жигит Рачыкъау,
Ким биледи, боллукъ болур эди сау?

Ким биледи, мени ууумму жетди,
Манга ашыгъып, терс атламмы этди?

Не этейим, ёлтюрюрмем кесими?
Кюбюрчюкде кетгенчигим эсими

Алындырады тамам да бек, ёлеме...
Сауду, сауду балачыгъым, билеме!

Мен билмейме излеп кьайры чабаргъа,
О Баш Тейри, болуш аны табаргъа!

Жангылгъаннга кьаты болма быллай бир...
Саумуду балам? Шо, Сен, хапар бир билдир.

Тилегими кьулагъынга алмайса,
Тынгылайса, манга кечим салмайса,

Салмай эсенг, артха салмам айтыргъа,
Бир мадарым болса артха къайтыргъа,

Тюбеширем Рачыкъау бла жангыдан,
Мен жорукъсуз табар эдим жаш андан!

Аны жаны къарайды узакъ тауладан,
Ёлгенликге, ол сауду манга сауладан!

Жюрегимде ол сау эсе, мен саума,
Къутсуз, ачы къадарыма мен жаума!

Аны хорлап, табарыкъма жашымы,
Аны тапсам, бир кишиге башымы

Тенг этмезме, о Баш Тейри, болуш сен!
Бир жазыкъсын, онгсузунгма сени мен.

Тилсиз къарауашынг болуп турурма,
Тобукъланып, табынып баш урурма!» –

Деп жылайды кече сайын Айсана,
Ма алай бла кюнле санай, ай санай,

Хар кюн сайын табынады Тейриге.
Къарауашы жылауладан эриге,

Бир кюн айтды: «Терслик мендеди, Айсана,
Зыккылланы кийип чыкъсам айлана,

Мен жашчыкъны табып къояр эсем а,
Тейри айтып, хапар билип келсем а,

Не этерсе ол заманда, бийчем, сен?!»
– Къарауашынг болуп турур эдим мен!

Умут кючлей, бийче анга салды таш,
Ма алай бла жолгъа чыкъды къарауаш,

Тюбегенден къабар затчыкъ тилейди,
Сёз къозгъайды, чарт-гурт хапар излейди,

Талай элге кире-чыгъа кетгенди,
Ол Созукну стауатына жетгенди.

«Бек арыдым, солуууму алайым,
Хо деселе, кече мында къалайым», –

Дегенди да салып къошха келгенди, –
«Табу болсун Баш Тейриге!» – дегенди.

– Табулу бол, тап Тейрили устукну! –
Деди анга юй бийчеси Созукну.

– Сау бол, бийче, арыгъанма-талгъанма,
Ма сизни кёре, мен бир жалгъанма,

Ачма, мадар болуп, бир жукъ берсегиз,
Бир кечеге къонакъ кибик кёрсегиз,

Жюрегимден сизге алгъыш этер эдим,
Танг атханлай, мен жолума кетер эдим.

– Ким угъай дейди, тыш бёлмеде къалырса,
Эрттенликде кереклинги алырса,

Жашыбызгъа иги алгъыш этерсе,
Сора, инсан, сен жолунга кетерсе.

Баш ием да жетеди сюрюп малланы...
Жашчыкъ жылайды, ойнатайым мен аны! –

Деп, ол бийче къошха мыллык атханды,
Ол ызына жашчыгъы бла къайтханды.

Таныгъанды балачыкъны къарауаш,
Сабыр бола, тюрлендирмей кёз, не къаш:

«О Баш Тейри, бу жашчыкъгъа къучакъ кер,
Къызгъанмай, ёнчелемей насып бер,

Жолгъа чыкъса, чырмау чыкъмай жолуна,
Къайтар тапхан анасыны къолуна!» –

Деди, сора ышарылды къарауаш.
– Тюрлю айтдынг, кет, тиймесин санга таш,

Тапхан ана деп, алайын нек чертдинг,
Жюрегими кьайгырырча нек этдинг?!

– Баш иенг да жетсин сора былайгъа,
Сиз насыплы болуп тургъан юч айгъа,

Хайт деп жашчыкъ тюрленгенди, алай мен
Жангылмайма, алдамайма, ийнан сен...

– Айтма жукъ да, берлик тьююлбюз баланы!
Ол танымайды менден башха ананы! –

Деп кычырды бийче. Жашчыкъ жылады,
Бийче аны кёзюн, бетин сылады.

Созук келди: «Неди дауур? Кимсе сен?!»
– Шо, кечигиз, тюз хапарны айтсам мен,

Кьаргъамагъыз, кётюрюрча кёлюм жокъ,
Келечиме, келечиге ёлюм жокъ... –

Деп, кьарауаш толу хапар айтханды.
Бийчесине хапар алып кьайтханды.

Жылайды, сарнайды Созукну юй бийчеси,
Бийчесинден кьолай тьююлдю Созук кеси...

Кери болду насыплары аланы,
Гуждарчыкъ деп кьучакълайдыла баланы,

Ахырында бир оноугъа келдиле,
Балачыкъны кьайтарыргъа дедиле.

Бийче айтды: «Болалмадым мен ана,
Жокъду манга бу жашаудан магъана!

Баланг болмай жашап, кимге керексе?
Дангыл тюзде кьуу болгъан бир терексе.

Нек келгенем мен бу ачы дуниягъа?!» –
Деп жылайды, кюе-бише, тер агъа...

Созук анга ариу айтып кюрешеди,
Ичи кюеди, кеси сабыр сёлешеди:

«Сау тургъанлай Гуждарчыкъны анасы,
Биз айырсакъ, артда билсе баласы,

Кечим салмаз, аманатха къалмайыкъ,
Жаныбызгъа ауур борчну салмайыкъ!

Айсананы къарнашлары билмезча,
Бет жойгъан деп, ана, бала ёлмезча,

Гуждарчыкъны алып, кече кетейим,
Албермезланы арбазгъа элтейим,

Киши жокъда салайым да кетейим...
Андан башха мен а не зат этейим?» –

Деген Созук, айтханыча кетгенди,
Айсананы арбазына жетгенди.

Айырыла тебиреди да баладан,
Юлюш этерге деп элияларындан,

Ич дуниясын, санын тамам къатдырды,
Ол кесинден талай кючюн атдырды.

Кюч да кире балачыкъны санына,
Элия кюч ёзек болду жанына.

Ол этимден кёк чартлады, жашнады,
Бир бурулгъуч, сейирлик жел башланды.

Бурулгъуч жел алай къаты бурулады,
Бурулууда аллай къуууш къурулады,

Ол къууушда заман бютюн тюрленеди,
Бир кесекге эки дуния бирленеди.

Гуждарчыкъ да, уллу болуп, терк тура...
Заман аны балачыкъгъа терк бура...

Ол кёзюуде Созук «сау къал» этгенди,
Бурулууну къууушунда кетгенди,

Мычымай ол къошуна жетгенди,
Юй бийчесин алып, кёкге кетгенди.

Жашчыкъ тура тургъанды да бираздан,
Жылагъаны ачыкъ чыкъгъанды арбаздан.

Албермезле чыгъып, аны кёрдюле,
Сейир болуп, алып юйге кирдиле.

Ойлашдыла, бир оюмгъа келдиле:
«Муну бизге Тейри ийгенди», – дедиле.

Къарауаш къыз танып, барып къатына,
Шо, Гуждар деп бир атагъыз атына,

Заман оза, бир кюн жетген жаш болур,
Кёкден тюшген бала, жерде баш болур!

Ой, къуруюм, шо, кечигиз сиз мени,
Бийлерине оноу этген телини

Дегенинде, тогъуз къарнаш кюлдюле:
«Да къайгъырмаз, ариу атды», – дедиле.

Айсана да разы болуп кюледи,
Ичинден а къууаннгандан ёледи.

Адам жокъда жаны кетеди жашына...
– Бийчемсе! – дейди, бийче къарауашына.

Гуждарчыкъ да ёсюп келеди, жаш болуп,
Кесича бир къауумлагъа баш болуп.

ШЫРДАН БЛА НЁГЕР ШЫРДАН БЛА НЁГЕРНИ ЖЫРЫ

Иги жырны жырласала, кёлюнг – токъ,
Аман жырсыз иги жыргъа багъа жокъ.

Тохтамайды Нарт Журтунда жыр эшиу,
Аман жыргъа этиледи тыр эжиу.

Тышы – омакъ, ичи – пайпакъ, оу Шырдан,
Баш токъмагъынг нек къарады нарт жырдан?

Тышы – шимир, ичи уа – кир, шау Нёгер,
Санга таза жүрек жылыу ким тёгер?

Башыгъызгъа жетгенд жүрек сырыгъыз!
Аш артында айтылса да жырыгъыз,

Аманны да биз айтайыкъ эсеплеп,
Жаш нартчыкъла сизлей болмасынла деп.

НЁГЕРНИ ШАРТЫ

Зыккыл Нёгер – багушлада жатыучу,
Хар бир жигин сылай, кюню батыучу,

Жел аурууум кьоймайды деп тарыкъгъан,
Инсанлача, сый бермейди жарыкъгъа.

Кече болса, аманлыкъгъа кетеди,
Жел аты бла Маштакъ-Журтха жетеди,

Бешкъарышла урлап, андан къайтады,
Хапарларын Гилястаннга айтады,

Кьортукъларын жер тюрбюне атады,
Аллыкълагъа чыгъарады да сатады.

Хайыр тюршсе, ол Гошагъа береди,
Эгечини кьууанчын бек кереди.

Ол ишлерин бошай, танг да атады,
Барады да багушлада жатады.

Ёрге турса, кьолгъа алады таягъын,
Жюрюсе уа, акъсатады аягъын,

Кюн бузулукъ болса, аны биледи,
Ах-ох эте, багушуна келеди.

Ой, белим! – дей, бюгюледи да жатады,
Ма алай бла хар бир кюню батады.

ШЫРДАНЫ ШАРТЫ

Юсю-башы дуу жанады омакъдан,
Ёз юйюнде башхасы жокъ кьонакъдан,

Бир букъучукъ кьондурмайды юсюне,
Жетген кьызча, алай къарайды кесине.

Ол белине алтын къама тагъады,
Чубур атха минеди да чыгъады,

Ангысызгъа къужур затла сёлешеди,
Айдынла бла халкъ кёп жерде ёчешеди,

Дуния билген затны айтады къычырып,
Керексизге шагъатланы чакъырып,

Улху берип, керек затын айтдырады,
Не да этип, халкъгъа атын айтдырады.

Махтанса уа, анга киши жетмейди,
Эм байланы кесине тенг этмейди,

Багъырларын алтын этип къояды.
Жырчы келсе, анга геммеш сояды,

Ол жырчыгъа бир шишликни къапдырады,
Къалгъан этни таша элтип сатдырады.

Хар затын да алай жояды эсеплеп,
Айтыулу да, бай да къалай болады деп,

Бир къауумла бютюн сейир этедиле,
Бюсюремей къойгъанла да жетедиле.

Мюлкюн къайры жашыргъанын билмейдиле,
Кюнюн къалай ашыргъанын билмейдиле.

Нёгерни уа кёрген болса багушда,
Келе келип, сёзюн этеди ныгъышда:

«Ол къыйынлы адаммыды, малмыды,
Жукъ сезмеген, жаны саудан салмыды?!»

Ангысы бар, алай къалай жашайды?!
Башха болмай, багуш къуртха ушайды!»

Эшитсе да Нёгер аны сёзлерин,
Къозгъамайды ачуланып безлерин...

Шырдан анга жомакълыракъ кёрюне,
Хар нени да заман салыр жерине

Деп бардырады кеси жашау турмушун,
Кече кете, кюндюз жокълай багушун.

ШЫРДАН КЪАТЫН ИЗЛЕЙДИ

Юй бийчеси ауушханды Шырданны,
Жашлай ёксюз къалгъан эди уланы,

Тюшюрмейди жерге Шырдан айтханны,
Атасы да суюди дейдиле баланы.

Баласы бла мюлкюн салса базманнга,
Ким биледи, къайсы онгду Шырданнга.

Анга заман кеси жууап берликди,
Ма ол кюнню Нарт эл бирден кёрлюкдю.

Бюгюнлюкде иши башхады Шырданны,
Кетгенди да къара кийген заманы,

Къутулгъанча жесирликден, тузакъдан...
Юсю-башы бютюн жашнайды омакъдан.

Чубур аты, чубуркъуйрукъ ити бла...
Ышарылады сынамы кёп бети бла,

Къатын излеп, ол эл-элге айланады...
Уста къарам Айгунагъа байланады.

Ёрюзмекни къызлыгъыды Айгуна,
Эр къарамдан шош кёзлери бугъуна,

Уялчакъды, намыслыды ол алай...
Кепге къуюп чыгъаргъанды Сатанай.

Шырдан энди бютюн омакъ киеди,
Хар кюн сайын келечиле иеди...

– Шырдан бийди, Шырдан байды! – дейдиле,
– Ашагъаны балды, майды! – дейдиле.

«Тамам кёпдю накъуту бла алтыны,
Учхарасы – бар эди аны къатыны,

Ол не этсин келген затха Тейриден,
Жан дарман бла тыялмады ёлюмден,

Кетди харип, энди Шырдан жаланды.
Анга кьалгъан бир фахмулу уланды,

Усталадан ол усталыкъ алгъанды,
Сахтияннга ёз суратын салгъанды,

Тулукъ этип, тыкълап аны тикгенди,
Шашмай ушаш ёз сыфатын этгенди.

Чырмау болмаз аллай бала алагъа...
Къызыгъыз а ие болуп къалагъа,

Бал батманда кибик жашар Айгуна,
Бий юзюкге-жукъгъа болуп ол ана!» –

Деп, келечи уста айтады айтырын,
Къолай жууап тапмагъанлай къайтырын

Айгунадан билмей эди келечи,
Бу хапарны билгенди да хар элчи,

Ахыры уа не болур деп турадыла,
Артыкъсызда Шырданнга эс бурадыла.

Шырданны уа чот бурунуна ётгенди,
Ёхтемлигин олтан бла тенг этгенди,

Болумсузса деп, уруша кесине,
Хыйла акъыл келди сора эсине.

ШЫРДАНЫ ХЫЙЛА АКЪЫЛЫ

Бир кюн нартла жыйылдыла майданнга,
Аллай жерден къалып болмайды Шырданнга.

Къартла-нартла халкъгъа оноу этдиле,
Оноу эте, жаш тёлюге жетдиле.

«Жаш тёлюбюз зыкъы болуп барады,
Бир къаууму жүрегими жарады,

Ол бёлекни юсю – омакъ, къарыны – токь...
Ичлеринде уста садакъ атхан жокъ!

Юйрениуле хаман болуп турсунла,
Атала да сёзюме эс бурсунла.

Рахат кюнде терин төкген нарт улан,
Уруш кюнде керексизге төкмез кьан!» –

Деп, кьарт Дебет ауаз берди нартлагъа,
Айтхан сёзю балхам болду кьартлагъа.

Бий Шырдан да алгъа чыкъды, сёз ала:
«Хазыр болуп турур ючюн хар бала,

Мени сартын, мен жугьуму кьызгьанмам,
Керек болса, баламы да аямам!»

– О, кьой, Шырдан, уллу, семиз сёлешме,
Этмезинги халкьгъа айтып кюрешме! –

Деп, биреу да кьажасунду Шырданнга.
– Да кьарнашым, ийнанмайса сен манга...

Алай эсе, шагъат болсун элибиз,
Ант этейик, ёчешейик экибиз.

Сени бла кьой, ёчешейим сау эл бла,
Ант этейим кёк бла, суу бла эм жер бла,

Мен боюнума ауур жюкню алайым,
Ёчге жангыз уланымы салайым.

Нарт төлюню уста садакъ атаргъа
Юйретир ючюн, ташжюрек атагъа

Саналсам да, аямазма уланны,
Илишаннга саллыкьма да мен аны,

Жашым аз-маз кёзкёргенде сюелир,
Буйрукь мени ауазым бла берилир...

Беш бешкьарыш берликме хар атханнга,
Мен кьан алмам, дерт жетдирмем ургьаннга,

Уралгьанны тамам сыйлы кёрлюкме,
Аны кьой, бий мухуруму берликме.

– Аллай ёчге сен бошнакьгъа кирмезсе,
Хайыр чыкъмаз жерге бир тюк бермезсе,

Не излейсе, Шырдан, айт! – дейди биреулен.
– Ара ишден башха не излейме мен?!

Тазалыкыгъа ийнанмайсыз сора сиз,
Хыйлачыла болгъансыз да кесигиз!

– Хыйлачымы болуп къалды саулай халкъ?!..
Уралмасакъ, сен а бизден къаллай хакъ

Излериксе, соза турма, айт аны! –
Деген ауазлары чыкъды нартланы.

– Да къоярыкъ тюйюлсюз мени айтдырмай,
Сёзюбюзню ал чагъына къайтдырмай...

Хар бир атып уралмагъан, ашыгъыш
Берсин манга беш тюйюл, бирер бешкъарыш.

Хакъ хапарны чыгъардыгъыз кесигиз,
Болмай эсе, Ёрюзмекге барып сиз,

Айгунаны манга тилесегиз бек,
Кёплюк айтса, угъай демез Ёрюзмек.

Разымысыз?! Ахырында бу деригим,
Бек къыйынды манга... Сизден тилеригим –

Атып ургъан болса жангыз баламы,
Кёрюнмезча термилгени, жыламы,

Чырт бармагъыз биригиз да къатына,
Керек тюйюлдю шагъат онгеуз шартына,

Ёлсе – ёлсюн, нарт балача, жигитлей,
Бу иш халкъыгъа керек болгъан болур дей.

Мени анга айтырыгъым да алайды,
Сёзюбюз сёз, бизни тамбла сакълайды.

Танг атханлай, мен жашым бла келирме,
Илишаннга аны кесим элтирме, –

Деп, ёчешип, Шырдан кетди юйюне,
Оноуна, акъылына суююне.

Уланына бар хапарны айтханды,
Жашын алып, кенг талагъа къайтханды.

Къыйырында аны уру къазгъанды.
Уланыны ангысына базгъанды.

Жашы кеси тюрюн салгъан суратны,
Къаранчханы, алай къутлу сыфатны,

Инсанныча къолларына алдыла,
Эркелете, ол уругъа салдыла.

Тамбла кюннге энтта оноу этдиле,
Этерлерин билип, юйге кетдиле.

Танг атханлай, Шырдан жашын да алып,
Нарт жыйыннга келген эди, ол салып,

Келгендиле бары уллу талагъа,
Сиз былайда къалыгъыз деп алагъа,

Жашын алып кетди ол бир жанына,
Къайгъырады Шырдан кеси къанына,

Экиси да гитче бола гитчеден,
Уру – къаты, кёз аз кёрюр ол жерден.

Къарадыла, ата жашха кёл этди,
Сабыр атлай, нартла таба ол кетди.

Жашчыкъ эрлай секирди да уругъа,
Къаранчханы сюегенди туурагъа.

Шырдан жетип, сабыр атлай, нартлагъа:
- Бирем-бирем атыгъыз! – деди алагъа.

Нарт уланла жаяларын тартдыла,
Кёзюу-кёзюу, бирем-бирем атдыла.

Тийген садакъ къаранчханы жыгъады.
Саума деп, къычыра, жаш да чыгъады,

Кеси бугъа, къаранчханы алады,
Биягъынлай аны сюеп салады.

Нарт уланла илишанны марайдыла,
Ёлтюралмай, сейир болуп къарайдыла.

– Бу не жанды, дууанамыды, жашмыды,
Инсан эсе, муну жаны ташмыды? –

Деп, кызынып, хар бири да атады...
Энди кёп да турмай кюн да батады...

Садакълары ахыр кере жюздюле,
Ёлтюрюрден нартла умут юздюле.

Жыйын: «Къойдукъ!» – деп, кетер къан алгъанды,
Ол кёзюуде Нёгер келип къалгъанды.

НЁГЕРНИ КЪАНЛЫ ИШИ

Багушунда Нёгер жатып тургъан эди,
Ол жыйылгъан халкъгъа эсин бургъан эди,

Шырданни уа хыйла ишин сезгенди,
Кюн узуну кирпич къакъмай тёзгенди.

Тамам кёрюп, тамам билип хыйланы,
Бошاپ къоядыла деп бешкъарышланы,

Нёгер туруп, акъсай-акъсай кетген эди,
Нартла садакъ атхан жерге жетген эди.

– Мен да садакъ кылыны бирчик тартайым
Эркин эсе, илишаннга атайым.

– Сен а, Нёгер, ненча сюйсенг, анча ат,
Ёчге сенден излемезме мен бир зат.

Хайда, чыкъ сен, садакъ атхан чинг тёрге! –
Деп, Шырдан да ышарады Нёгерге.

Хар бир нарт да кюлюмсюресп къарайды.
Нёгер сабыр къаранчханы марайды...

Садакъ тийип, «жашны» жыгъып ийген эди,
Жаш урудан чыгъып, саума деген эди.

Нёгер, бек терк жерлеп, садакъ тартхан эди.
Тюз да башын марап, жашны атхан эди,

Артха чортлай, жаш уругъа аугъан эди.
Шырданнга уа къара къанла жаугъан эди.

Тепмегиз деп, Шырдан буйрукъ берген эди,
Чабып жетип, ёлген жашын кёрген эди.

Ол къоюнуна алып жашын къайтхан эди,
Мен хорлатдым, сёзюм сёзд... деп айтхан эди.

Бий мухурун берген эди Нёгерге.
Жангыз жашын салгъан эди ол кёрге.

ШЫРДАНЫ ДЕРТЛИ УМУТУ

Бир аманлыкъ экинчини туудурады,
Къыяу менликъ къанны къан бла жуудурады.

Шырдан кёпню излеп, кёбюн тас этди,
Жашын къапты, сыйын, мюлкюн аз этди.

Къанлы дерти къайнайд аны ичинде,
Кечип, тёзюп, чырта келмей кючюнден,

Ашландыра ачыу жүрек жараны,
Мурдар сезим жүрегин бек тарады.

Бир кюн кенгден багуш таба къарады,
Нёгер а жокъ, кёп заманны марады.

Бир кече уа, тие кёкден толгъан ай,
Шырдан бугъуп, жолгъа къарап тургъанлай,

Тёгерекге аякъ таууш чыгъармай,
Жолгъа жесир бешкъарышла сыйынмай,

Дып да демей келе элле, тёге тер.
Бзларындан келе келди да Нёгер,

Аны миннген аты ташха абынды,
Нёгер сёз да айтмагъанлай къабынды...

Тюшюп, кьол бла уруп, атны ёлтюрдю,
Къозунуча, инбашына кётюрдю.

Жесирлерин бек кьоркьурча этгенди,
Сюрюп барып, бир жер юйге жетгенди.

Кирип бара, бир бешкъарыш чартлады,
Нёгер аны жетип тута чамланды:

«Алмосту бла кир харрадан туугъанла,
Къанжиликле, къантулукъла, уу къанла!» –

Деп, дунияны ол алагъа кьуйгъанды,
Чартлагъанны уруп, артха жыйгъанды.

Шырдан къарап, бек тамаша болгъанды,
Жюреги да къайгъыладан толгъанды...

Бу мен умут этгенча тьююл кёреме,
Болумуна амалсыз сый береме,

Ачыкъ уруш этип, къарыу эталмам,
Хыйла этмей, муратыма жеталмам

Деген Шырдан бар ангысын сыкъгъанды,
Сагъыш эте, жарсый, тангнга чыкъгъанды.

Жер юйюнден Нёгер чыгъып кетгенди,
Акьсай-акьсай, багушуна жетгенди.

ШЫРДАНЫ АХЫР АМАЛЫ

Шырдан чыгъып, багуш таба жол тутду,
Жетип, атдан тьюшюп келип, кьол тутду,

– Бий мухуру болгъан Нёгер сен эсенг,
Журтда тамам сыйлыла бла тенг эсенг,

Неди сени бу жашауунг, турмушунг,
Къалаладан онгмуду сени багушунг?!

– Къойчу, Шырдан, ауругъан бла кюрешме,
Мен онгсузну къозуп, семиз сёлешме!

– Керек болса, болаласа бек тири...
Зор кёрме да, багушунгдан чыкъ бери,

Сен багушда харамлыкьгъа жатаса!
Тюзюн айтсакъ, сен ёрениге хатаса,

Кече сайын бешкъарышла тутаса,
Жер юйюнге жыяса да сатаса,

Аны дуня бары бирден биледиле...
Турмушунга аманла да кюледиле,

Артыкъсызда сен бий мухур алгъанлы,
Бий мухурлу жюзюк къолгъа салгъанлы.

Бий тамгъаны санга берген мен эсем,
Бий тамгъалы болгъан бюгюн сен эсенг,

Тыш адамча, кенгден къарап къалалмай,
Айтырымы санга артха салалмай,

Аны ючюн келдим бюгюн багушха,
Къаты айтсам, этме, Нёгер, гурушха.

– Да айт, Шырдан, не айтыргъа излейсе,
Сен жашырма, мени не бла терслейсе?

– Тап кийинип, сайлама хант къапмайса,
Тюбюнге да айгъыр ажир тапмайса,

Бу дунядан юлюшюнгю толу ал,
Хар не тюрлю ахшылыкъны сезип къал.

Тюненеде бютюн ачдан ёлгенле,
Табанынга жетмеген бир хашкенле,

Бюгюн кюнде адам болуп барадыла,
Ала бютюн жюрегими жарадыла.

Омакъ кийин, татлы аша, кирсиз жат,
Эм бек кереклиси санга – айгъыр ат!

– Тюзсе, Шырдан, айтханынга разыма мен,
Айгъыр къайдан табайым да, юйрет сен.

– Жокъду жерде сен эталмаз чырт бир зат,
Жетилада барды аллай айгыр ат.

Чапса, жерни къара къанын ичеди,
Ат сыфатдан къуш сыфатха кёчеди,

Акъ кюмюшню унун ашайды, учса ол,
Жулдузладан жулдузлагъа салады жол,

Кюн таякны садакъларын озады,
Заманны да кысады, суйсе, созады,

Жерде баргъан аны сюрюп жеталмаз,
Кёкде учхан аны озуп ёталмаз.

Къурч къаладады ол айгырны турууу,
Къаланы барды тогуз къатлы бурууу,

Хар къатында барды тогуз кирити,
Хар киритни къатында уа – бир ити,

Тыш бурууда тогуз хораз къонадыла,
Хар инсанны къанлы жаугъа санайдыла,

Бек узакъдан кёредиле келгенни,
Къычырсала, уятырла ёлгенни.

Къала башда тургъан тогуз сакълаучу,
Хар бири да – уста садакъ тартыучу...

– Мен алагъа къаллай мадар этейим?
– Тохта, Нёгер, анга мен юйретейим...

Желде тары бюртюклени суууруп,
Мажалларын табалада къуууруп,

Юслерине оркъыт суудан жетдирип,
Артыкъ мылы болмазча бир кепдирип,

Сора жыйып, барын элек хызеннге,
Ийислери жайылырча бек кенгнге,

Аяз ургъан жаны бла сен тебиресенг,
Ол ийисден тогуз хораз, ийнан сен,

Бек жутланып, терен-терен солурла,
Къатларына жетсенг, кютю болурла.

Сора элек хызенинги ачарса,
Хоразлагъа бюртюклени чачарса,

Жерге тюше, бюртюклеге жетерле,
Сакълыкъларын ала бек тас этерле.

Сен алагъа ариу айта жарырса...
Тутуп, боюнларын буууп барырса,

Хар бирини башын юзюп алырса,
Сора элек хызенинге салырса.

Андан сора сен итлеге жетерсе,
Хар бирине баш юлюшле этерсе.

Къуйрукъларын булгъап, алгъа чабарла,
Ууакъ тыкъсый, юлюшлерин къабарла.

Сен башларын сылап, жылыу берирсе,
Жылыу берсенг, илеш кёзле кёрюрсе.

– Хоразладан, итледен да ётейим...
Киритлеге уа не амал этейим?

– Киритлеге этеринг а алайды...
Аранг Гоша эгечинг бла къалайды?

– Бир хатхудан чыкыгъан ушайбыз экибиз,
Бек татлыбыз, жан бла тёнгек кибик биз.

– Бек алаамат, сора тыйгыч жокъ санга,
Энди, Нёгер, бек тынгыла сен манга...

Жетилагъа баргъан эдим къонакыгъа,
Аралары ушай эди жомакыгъа,

Хар бир къарнаш – кесича бир къууатлы,
Хар бири да – бирер ишге жууаплы,

Баш оноуну аталары этеди,
Алкын кючю хар неге да жетеди.

Келинлерин оноугъа да къошады,
Ачхычланы асыраучу Гошады!

Андан ары мен юйретир жокъ санга,
Ким айтханын чыртда айтма сен анга,

Ичибизде къалсын ма бу сёзюбюз,
Замансызлай кёр кёрмезча кёзюбюз...

НЁГЕР БЛА ЭГЕЧИ ГОШАНЫ УШАКЪЛАРЫ

Ит Шырдандан Нёгер хапар билгенди,
Акъсай-акъсай, эгечине келгенди,

Сатыуундан тюшюрсенин бергенди,
Бети бютюн мыдах тюрге киргенди.

– О, мен жазыкъ, Нёгер, нексе сен мыдах,
Ауруп затмы къалдынг энтта, бир айт, ах...

Мен къуруюм, юйге кир дей билмеген...
– Да къайгъырмаз, жашай барад ёлмеген,

Не зат къалды биз экибиз кёрмеген,
Ким къалгъанед экибизге юрмеген...

Ёксюзлюк бла жокълукъ бизни зорлады,
Тюз халибиз экисин да хорлады.

Келин болуп Жетилеге жашайса,
Хатанг жокъду, баллы хантла ашайса.

Къууанама, Гошачыгъым, мен санга,
Ким биледи, сен а не дейсе манга?..

– Ой, мен харип, нек сораса сен алай,
Сенден сора кимим барды? Мен къалай

Жашарыкъма сен болмасанг дуняда,
Жангыз ёсген назычыкъча къаяда.

– Да билеме, эгешчигим, сёзюм жокъ,
Жангыз сени кёрсем, кёлюм болад токъ,

Ансы ма багушдад мени жашауум,
Къатхан-матхан затладыла ашауум.

Саулугъум да къолай тюйюлдю, кѳресе,
Юсюме да сен бир жукъла бересе...

Бешкъарышла туталмайма, алгъынча,
Тутханымы саталмайма, алгъынча.

Минер атым жокъ тюбюмде чабарча,
Излеп тийреде бешкъарышла табарча.

Къолай атым болса эди тюбюмде,
Ийнан, болгъан кибик жашлыкъ кюнюмде,

Жюзлеп-жюзлеп, бешкъарышла тутарем,
Узакъ элтип, къысха-къысха сатарем.

Хайыр этсем, барын санга берирем,
Хар кюн сайын къууанчынгы кѳрюрем,

Жюрегим да боллукъ эди бютюн токъ,
Сен къууансанг, андан насып манга жокъ!

– Не этейик, Нѳгер, санга не мадар?
– Барды анга мадар, Гоша, барды бар...

– Тынгылайым, айтчы, Нѳгер, сен аны.
– Ичиндеди ол ат сизни къаланы,

Ачхычлары сендедиле, билеме...
Мен ол атсыз жашамайма, ѳлеме!..

– Ах, мен жарлы, бу сѳз кимни уууду?
Ким айтханды? Кимни тили суууду?!

Бу иннет бла, жаным, къалай келесе?
Жетиланы болумларын билесе,

Ат урланса, ала кечип къоймазла,
Мен жарлыны къанымдан да тоймазла...

Тюзюн айтсакъ, урларгъа да жокъ мадар,
Тогъуз хораз, тогъуз эгер анда бар,

Тогъуз уста садакъчы да къарарла,
Сен жазыкъны марарла да атарла...

– Мен аланы барысын да билгенме,
Сагъыш этип, амал табып келгенме.

Гоша, жаным, ачхычланы бер манга,
Кёпге созмай къайтарлыкъма мен санга.

Мени ма бу сыфатым бла бир инсан
Ишек этмез манга, Гоша, сен ийнан.

Ма кёрюрсе, хар зат иги боллукъду,
Сени этген хар муратынг толлукъду...

Ол айгъыр бла кёп жерлеге жетерме,
Бешкъарышла сатып, хайыр этерме,

Хайырымы битеу санга берирме,
Сени мен байбийче болуп кёрюрме!

Жюрегиме сенсе ара багъана,
Сенсе мени жашауумда магъана!

– Не этейим, жаным-кёзюм, къарнашым...
Бир палахха къаллыкъ болур сер башым?

Сени ючюн къара жерге кирейим,
Амалсыздан ачхычланы берейим...

Манга боллукъ затны сала эсинге,
Бек тилейме, бек сакъ бол сен кесинге!

Бу ушакъны Нёгер тамам бюсюреп:
«Ма кёрюрсе, хар зат иги болур...», – деп,

Эгечинден ачхычланы да алып,
Къаты къысып, хуржунуна терк салып,

Учунса да, къайгъы эте кетгенди,
Акъсай-акъсай, багушуна жетгенди.

Озгъан аны багушунда кёреди,
Ол алагъа ингир ахшы береди.

НЁГЕР ЖЕТИЛАНЫ АЙГЪЫРЛАРЫН УРЛАЙДЫ

Кёз байлана, Нёгер туруп кетгенди,
Бек ашыгып, жер юйюне жетгенди,

Хар керекли затын хазыр этгенди.
Тутхан жолу Жетилагъа элтгенди.

Нёгер сыртын аяз таба бургъанды...
Оркъыт ийис хоразлагъа ургъанды,

Бир жууашлыкъ берди ийис алагъа,
Жюреклери ачдан тарагъанлагъа,

Нёгер тары бюртюклени къуйгъанды,
Сабыр тутуп, боюнларын буугъанды,

Гагайларын юзгенди да алгъанды,
Жыйып, элек хызенине салгъанды.

Андан ары ол итлеге жетгенди,
Гагайладан бирер юлюш этгенди.

Итле оркъыт ийисни бек ушатып,
Къуйрукъ булгъай, гагайлагъа баш атып

Кемирдиле. Ийлешдиле Нёгерге,
Излегенча, ай, сау къалгъын, сен дерге.

Садакъчыла къалкъыйдыла къайгъысыз,
Нёгер ача киритлени шыкъыртсыз,

Ахырында ат оруннга киргенди,
Кёз алдагъан тамашаны кёргенди...

Буруну – жити, боюну – узун, тюгю – акъ,
Ёшюнюдден къуйрукъ жаны тогъуракъ,

Къаты жалы – кюмюш бетли бир таракъ,
Туякълары – къыркъ сахандан жассыракъ,

Аякълары гыбыдача бюгюлюп,
Эки кёзю жукълагъанча кёрюнюп,

Айгыр эсин чырта бурмайд Нёгерге.
Нёгер жунчуп базмады да тиерге,

Сора кесин хорлап, сылап башлады,
Жан киргенча, ат олсагыат жашнады.

Нёгер анга жүген салды, жер салды,
Элиякюч кьамчини да ол алды,

Кийдиргенди атха кийиз уюкьла,
Таууш-маууш чыгьармазча туякьла.

Жюгенинден тартып, алгьа кетгенди...
Киритлени бирем-бирем этгенди,

Атны тартып, жер юйюне элтгенди,
Сора кьайтып, эгечине жетгенди,

Ачхычланы бере, хапар айтханды,
Бек ашыгып, терк ызына кьайтханды.

Нёгер чынгап, ол айгыргьа миннгенди,
Элиякюч кьамчи атха тийгенди,

Кьарангыны жырып, айгыр учханды,
Булутланы кьуш тьогюнлей чачханды.

Кьамчи тийсе, ат кьызгьандан кьызады,
Кюн таякьны садагьын да озады,

Узакьдан да эм узакь деп кьарамай,
Кёзню кёрген терклигича ат алай,

Жетип барад бир жулдуздан жулдузгьа...
Тешик салат отха, бирде уа – бузгьа...

Кьайры кетди, кьайры жетди, ким билед,
Дунияланы аулап, Жерге терк келед.

Ол келгинчи, Жерде талай кюн кетди...
Муратына Нёгер алай бла жетди!

ШЫРДАНЫ ДЕРТИ

«Жетилары – жети кърнаш, жети нарт,
Къажаусунур жокъ алагъа жаш, не кърт!» –

Деп жюрюген хапар чола къреем,
Залимледен залим бола къреем...

Излейдиле Жетилары атларын,
Айтадыла дерт жетдирир антларын.

Къуру андан хайыр чыккъган зат а жокъ,
Жети кърнаш излейдиле, ат а жокъ.

Кърген, билген деп хапарла соралла,
Жер тырнайла, чегетлени оралла,

Айгъыр учду, кюдю жерден тас болду,
Аны излей, жети мыйы мас болду.

Билмейдиле кимге ишек этерге,
Билмейдиле энди кърайры жетерге,

Бирле келип, хапар соруп кетелле,
Сюймегенлери да «ох-ох» этелле.

Киеулери Гилястан да чабады,
Излейди да бир терс ызла табады,

Баямлайд да ол кюлкюлюк болады,
Жюреги уа ачыу дертден толады.

Къргъар эди, билсе кимни къргъарын,
Табалмайды ишни чыгын, мадарын.

Сатанайгъа келечиле келдиле,
Кърайдады ат? Айтсанг... деп тиледиле.

Сейир халгъа кирди билгич Сатанай,
Сезимини кързлери бла ыз жокълай,

Бир кесекге жерчи эсин ташлады,
Ол сандыракъ халда айтып башлады:

«Жер кюбюрчек тартыуукъдан толады,
Ат тартыуукъ анга эгиз болады,

Жер тартыуукъ кюбюрчекде чагъады,
Тёзюм тапмай, быргъы бла терк чыгъады,

Шибилядан эсе, ол терк жетеди,
Кёз туурадан атны мукъут этеди,

Ат кюн таякъ садакъланы озады,
Узакъ кетсе, жер тартыуукъ тозады,

Тыш жерледен тартыуукъла алады,
Эгиз этип, хатхусуна салады,

Тыш дуниягъа кирип, андан ётеди,
Ол сагъышча къалайгъа да жетеди!

Ат асыры кемсиз къызыу учхандан,
Сагъыш кючюм жеталмайды ызындан», –

Деп, болумун айтды обур Сатанай.
Жетилары турадыла кюн санай,

Гилястанды къажыкъмайын излеген,
Болгъанды да терс ызланы тюзлеген.

Бирле анга кюлгенлерин сезеди,
Къалай этсин, амалсыздан тёзеди.

Аны тапсыз халин нарт эл билгенди.
Бир кюн Шырдан анга салып келгенди,

Сора тилеп, бир жанына чыгъарып:
«Нарт Гилястан, башлагъанса сен арып,

Тентеклени ичлеринде сау бола,
Таза кёлюнг ёз башынга жау бола,

Сен да менлей бир инсанса, сеземе,
Къыяулагъа мен да сенлей тёземе...

Бир айтырым барды, иги тынгыла,
Терсни терсча, тюзню тюзча ангыла.

Терс болгъаным болса, кёлюнг къалмасын,
Къаргъыш айтыр къанны эсинг алмасын.

Санга тамам жаным ауруп айтама...
Эртте кетип, юйге бек кеч къайтама,

Тюнене да ишден юйге кетгенлей,
Ай жарыкъда Нарт кёпюрге жетгенлей,

Чыкъгъан эди титиретген бир таууш.
Бу келген а болур бир деу жыртхыч къуш

Деп, мен къоркъуп, жүрегим бек тебине,
Къачып кирген эдим кёпюр тюрбуне.

Жашыртынчыкъ къарадым да – сейир зат...
Дунияда болмагъанча – бир акъ ат!

Юсюндеги ол эд, бу эди дерге
Мадар жокъ эд аны ачыкъ эслерге.

Мен сезелген – тамам тири затды ол,
Ат да, ийнан, Жетиланы атды ол!

Дурус болмаз анга ачыкъ, тюз барыу,
Ачыкъ баргъан анга этмез чырт къарыу.

Нарт кёпюрню туурасына баргъан нарт,
Ай жарыкъда анга бетжан салгъан нарт,

Тамам марап урса эди атлыны,
Ишексиз да агъызыред ол аны.

Бир атханлай, уралмайын къалса уа,
Залим атлы къолгъа садакъ алса уа,

Тейрид билген, ол сау къоймаз атханны,
Сен кишиге айтма да мен айтханны,

Ма бюгече таша бар да, сынап кёр,
Бек тилейме, сен кесинги бек эсгер.

Тенгим, этме чыртда уллу кёллюлюк,
Мени ючюн деп, кесинге салма жүк.

Насып болса, сен гудуну къабарса,
Жауларыңгы ауузларың жабарса.

Къайыңларыңдан а махтау табарса,
Нарт байракъчы болуп, алда чабарса.

Билгеними айтдым санга, разы бол,
Башчы Тейри санга берсин ахшы жол!

Ахшы сора, мен кетейим...», – дейд Шырдан.
«Ахшы, сау бол!» – дейди анга Гилястан.

Кеси къалып, кёп сагъышла этгенди,
Къайгъы эте, ол ингирге жетгенди,

Кёз байлана, юйден чыгъып кетгенди,
Тау жол аны Нарт кёпюрге элтгенди.

Нарт кёпюрге къарап, бетжан салгъанды,
Жаясын, садагъын къолгъа алгъанды,

Толгъан ай да, чыгъып, жолну жарытад,
Къайгъы сакълау Гилястанны арытад.

Кечени да ауурлугъу кетеди...
Учхан таууш кёкню титиретеди,

Кёкден жашнап келип тюшдю сейир зат,
Къуш сыфатдан кёче, болду айгъыр ат.

Сора жолгъа тап жарашып кетгенди,
Сабыр атлай, Нарт кёпюрге жетгенди.

Атны кёрюп таныгъанды Гилястан.
Атда баргъан кимди? Акъдан-къарадан

Таныр мадар табалмады къарагъан.
Мен болмасам тамам уста марагъан,

Бир атханлай, агъызмасам жарамаз,
Айландырып атса, мени аямаз,

Сырты, бели толуд сауут-сабадан
Деген сагъыш къайгъы салгъан Гилястан,

Тамам марап, жая кылың тартханды,
Аямайың, сора садакь атханды.

Ол атлыгъа садакь терен тыгъылды.
Сыптырыла, гуду атдан жыгъылды.

Айгыр, арлакь кете, тохтап къарады,
Гилястан да, сынап, бираз марады.

Къопмазына бек ышанып кълалмай,
Тюз юсюне барып, кимди деп къарамай,

Жетип, атны жюгенинден тутханды,
Бек ашыгъып, эл таба тартханды.

Атны алып, Жетилагъа къайтханды,
Суююмчюлюк, къууанч хапар айтханды.

– Кимед? Бизге бу ким салгъан хатады?
– Ким биледи, Нарт кёпюрге жатады!

Къарангыда кимлигин да кёрмедим,
Къарап, тинтип, анга сый да бермедим,

Эшегимча, узун болуп жатады,
Энди кёп да турмай танг да атады,

Танг жарыкъда Нарт кёпюрге барырбыз,
Ит гудуну таньялсакь, танырбыз! –

Дейд Гилястан, не десе да эркинди,
Ат бла бирге сый къайтарып келгенди.

Танг атханлай, нартла ары кетдиле,
Бек ашыгъып, Нарт кёпюрге жетдиле.

Жата эди омакь тулпар сойланып,
Алжадыла кимлигине ойланып.

– Да Нёгерди бу! – дегенди бир къарнаш...
Суу къуйгъанлай болгъандыла къарт эм жаш,

Жетиланы къууанчлары жукъланды.
Айтыр сёзю тамагына тыкъланды,

Ачы тилли Гилястанны олсагъат,
Эмчек къарнашыннан сыйлы болду ат...

Этмез ишин билмегенлей этгенди,
Ит Шырданни ууулу сёзю жетгенди,

Ишни тамам ангылагъанд Гилястан...
Санга жетгенни кёрюрсе, ит Шырдан

Деп, ичинден къутурады ол анга.
Энди къаллай дерт жетдирир Шырданнга?

Шырдан а не, муратына жетгенди,
Омакъ болуп, къатын излей кетгенди,

Къоншу элден келтиргенди бир къызны,
Чакъдыралла даурбазны, къобузну.

Шырдан кесин билмегенча этдирип,
Кюрешеди алай дертин жетдирип.

– Нёгер ёлгенд! – деди, келип биреулен.
– Билмегенме, ма сен айтдынг, эшитдим мен! –

Деп къычырад: «Тохтатыгъыз тойну сиз,
Дуниядан кетгенд керти тенгибиз,

Жыйылыгъыз, къайгъы сёзге барайыкъ,
Биз жарар зат бар эсе да, къарайыкъ!» –

Деп, ит Шырдан бир бёлекге баш болуп,
Бет сыфаты жарып, жетген жаш болуп,

Нёгерлеге къайгъы сёзге барады,
Гилястанны жүрегин бек жарады.

Юйден ачы бир къычырыкъ чыкъгъанды:
«Гоша кесине къыптыны тыкъгъанды!»

Эки ёлюк кирди энди бир юйге.
Ушаймыды бу айтылгъан зат кюйге?

Ал аманлыкъ артда бирни туудургъан,
Нарт элинде къанны къан бла жуудургъан,

Жорукъ болуп къалды болур, ай медет,
Башчы Тейри, бизни андан кери эт!

ГИЛЯСТАННЫ ШЫРДАННГА ДЕРТИ

Туумагъаннга туугъан кибик Шырданнга
Къыз туугъанды да, кемсиз этди ол анга,

Ким кѳргенди быллай уллу той этген,
Гамайгъанды халкъ бозадан, къой этден...

Тохтамайын той баргъанлы – жети кюн,
Къатышханды бек кѳпледе тюш бла тюн,

Къатышмагъан, алжамагъан Шырданды,
Тогъуз айны алгъа дертин алгъанды,

Жаш къатыны энди къызчыкъ тапханды.
Келигиз деп, кѳп келечи чапханды,

Ма бюгюн а арбазында – минг элчи,
Гилястаннга баргъанд энтта келечи.

Ит Шырданны ол тийиншлай къаргъышха,
Кеси кесин хорлап, келди алгъышха:

«Алгъышлайма, Шырдан, сени къызынг бла,
Учар жулдуз къояр ызча ызынг бла!

Хар неге да кесинг тюбет къызынгы,
Сен садакъ эт анга иннет ызынгы!

Алтын къаланг, жаш къатынынг, къызынг бар...
Дунияда санга уа ким сѳз табар?..

Алтын къала этген тамам эркекди,
Аллай эрге алтын садакъ керекди,

Санайым да сени тенгнге, къарнашха...
Алтын садакъ мен берейим алгъышха.

Ма бу садакъ хатасызны тешмейди,
Хаталыгъа кирмей, жерге тюшмейди,

Кёзкёргенде кьачып баргъан инсанны,
Хазна марап да айланмай, сен аны

Атсанг, садакь кеси жолну тюз этед,
Ол кьачханны жетип, кирип сал этед.

Ал саугъамы, чурумунг бард, кьууан сен,
Кьууанама болгъан боллукь затха мен!» –

Деп, Гилястан саугъа берди Шырданнга,
Ол да алгъыш айтды саугъалагъаннга.

Ма алай бла бир жыл озду арадан,
Таплыкь кюнню марап турад Гилястан...

Бир кюн салып келечиле келдиле,
Аликлада той болады дедиле.

Кёп мычымай, тойгъа барды Гилястан,
Кесек мычып, тойгъа келди бий Шырдан.

Биягъынлай юсю жашнайды омакъдан,
Алтын садакъны айрысы орунундан

Кёрюнеди, аны эслей Гилястан,
Алгъа атлап: «Хош келдинг, сен бий Шырдан!» –

Деп, кьол тута кьучакълады ол аны.
«Мындамыса сен да?» – деп, Гилястанны

Эркелетген кибик этди Шардан да.
Мен онглума тепсеуден да, жырдан да,

Билимледен, усталадан, хар неден...
Бу дунияда Баш Тейри бла жангыз мен

Барбыз деген кибик тутад ол кесин.
Кишиге да артыкь бурмайд ол эсин.

Гилястан а бетсингенча Шырданнга,
Не десе да, шагъат болад ол анга.

Шырдан анга тамам разы болады.
– Шырдан, тенгим, саулугъум бек чолады,

Юйге барып, тынчайым бир кесек,
Дарман къабып, бола эсем игирек,

Мен къайтырма, тоюбузну этербиз,
Сора юйге бирге-бирге кетербиз.

– Ахшы сора, бар да къара кесинге...
Нек эсе да къызым тюшдю эсеме,

Мажал болсанг, келе, бизге къайтырса,
Тынч эселе, манга хапар айтырса.

– Хоу, айтырма, – деп, Гилястан кетгенди.
Мычымайын ол юйюне жетгенди.

Юйде харра кийим, садакъ алгъанды,
Алгъанларын артмагъына салгъанды,

Бек ашыгъып, сора жолгъа чыкъгъанды,
Билегине жау садакъны тыкъгъанды,

Къаны иги кёрюнюрча этгенди,
Бир жаякълап, Шырданлагъа жетгенди.

– Келин! Келин! Нарт эл жаудан толгъанды,
Шырдан кеси да жаралы болгъанды,

Алкъын сауед, сауду Шырданни эси,
Алай а ол келелмеди да кеси...

«Юй бийчеме билдир, юйден кетсин ол,
Къызчыгъым бла накъутланы элтсин ол,

Ма бу харра кийимлени къапласын», –
Деп айтханды. – Хайда, болуп турма сын!

Аллыгъынгы ал да къач сен чегетге,
Мен а къайтып болушмасам миллетге,

Жарамаз!» – деп кетди сора Гилястан,
Билегинден аз-маз тама барад къан.

Кенгден къарап, жолда кёрдю Шырданни,
Къайгъы этип келгенин билди аны,

Эрлай жакъды кьанын кеси бетине.
Шырдан деп, ол тие жара этине:

«Къызчыгъынгы харра урлап баргъанлай,
Аны кёрюп, мен да мыллыкъ атханлай,

Мени садакъ бла жаралы этгенди,
Сюр ызындан, ол ашыгъып кетгенди!

Бек тилейме, анга жууукъ барма сен,
Барама деп, былай болуп къалдым мен.

Къызыл харра кийимлери бард аны,
Кёзкёргенден атсанг алтын садакъны,

Жол тюзете, садакъ тиймез къызынга.
Къоркъма, Шырдан, къарама да ызынга,

Мыллыгынгы, хайда, чегет таба ат,
Кёргенлей а, арам-къарам этмей ат!

Мен, жарамы байлап, сени жетерме,
Мадарымча, бир болушлукъ этерме!» –

Деп, Гилястан атдан тюше жатханды,
Шырдан чегет таба мыллыкъ атханды.

Бек узакъдан кёрдю къызыл тамгъаны.
Къызыу-къызыу болду жүрек ургъаны.

Ол ит харра тум чегетге киргинчи,
Бери къарап, мени да бир кёргюнчю,

Атайым деп, жерлеп алтын садагъын,
Терен солуп чёкдюрдю да талагъын,

Атды Шырдан, уручуну къапханды,
Къызчыгъымы алайым деп чапханды.

Сабий таууш нек чыкъмайд дей кесине,
Къайгъы сагъыш келе аны эсине,

Сабыр-сабыр атлап, жууукъ келгенди,
Къанлы жауу кёрмезликни кёргенди!..

Къалай этсин Шырдан, къанлы ит ишге,
Эки тишлик чанчылгъанча бир тишге,

Юй бийчеси бла къызчыгъы чанчылып,
Экисини ауузлары ачылып,

Тюгел чыгъып да бошамай жанлары,
Саркъа эди жашил хансха къанлары.

Бу суратха къарап, Шырдан кёз алмай,
Кёкге къарап къычырды да тёзалмай,

Ол кесини тауушундан къарылды,
Жюреги да тарс-тарсына жарылды.

Тум чегетни къыйырында юч ёлюк,
Ма бу сурат – жүреклеге ауур жүк...

Юслерине келип къарайд Гилястан,
Миялача кёзлеринде жокъча жан...

Нарт элине къуугъун салып кетгенди,
Талай нартха хапар айта жетгенди.

Арлакъ ётюп баргъан Къубу къайтады,
Гилястан анга да хапар айтады:

«Аурукъсунуп, мен да тойдан кетгенем,
Къайтып келе, бир къычырыкъ эшитгенем,

Жер жараед къычырыгъы Шырданны,
Къуя эди къатынына дунияны...

«Тохта дейме! Менден къайры къачаса?!
Ачыууму киритин нек ачаса?!

Бийче этдим къарауашлай сыйынгы,
Тойгъанынгда нек ашадынг мыйынгы?!

Алжатмазса харра кийим кийип сен,
Тохтап къалсанг, кечерге болурма мен...

Накъут ючюн ууатсам да санынгы,
Къызым ючюн мен аллыкъма жанынгы!

Нек жарсыулу этдинг хур арбазымы?!
Тохта! Къайтар накъутуму! Къызымы! –

Деп, къычырып, Шырдан алгъа кетгенед,
Андан ары сиз кѣргенни этгенед.

Не этгенин кечирекчик билгенди,
Нарт жюреги жарылгъанд да ёлгенди», –

Деп, Гилястан сингдиреди Къубугъа,
Ётюрюк а барад тюзден бек жугъа.

Къабырладан нартла юйге къайтдыла,
Болгъан затны бирер тюрюлю айтдыла,

Нарт Къубу да Тыхтен таугъа кетгенди,
Ол элине бушуу хапар элтгенди.

Баям болду нарт элlege бу хапар,
Терсен тюзню терслегенле аслам бар,

Тюз хапарны билген жерде жокъду жан...
– Ох-ох-ох! – деп къууанады Гилястан,

Къанлы ишин алай уста этгенди,
Итлиги бла муратына жетгенди.

КЪУБУ БЛА ГУБУ

Къубу

Нарт Къубу да нарт Дебетни жашыды,
Нарт элледен атчыланы башыды,

Жылкъылары бютюн кѣпдю, ол байды,
Тыхтен тауну тийресинде жашайды.

Юй бийчеси аны – субай Сарасан,
Тыхтен тауну тийресинде къарасанг,

Ариуд жетген къызладан да дериксе,
Баш орунну Сарасаннга берликсе.

Кѣзге тюшген туююдю Къубу кеси уа,
Бек уллуду фахмусу уа, эси уа...

Танып кьояд, мажал атны кьргенлей,
Сатып алад, баш багъаны бергенлей.

Мажалланы бир бирине кьошады,
Сарасан да анга бек болушады.

Ишибиз деп тохтамайын чабалла,
Байталлары тулпар тайла табалла,

Таза кьанлы жылкьылары кьурайла,
Нарт аскерге бек мардасыз жарайла.

Махтау-сый бла айтдыралла атларын,
Сатадыла ёз тамгъалы атларын.

«Жюреклери болгъанланы бютюн бай,
Рысхылары кьрюнмейди чыртда сай!» –

Деп кьууанад нарт Дебет да жашына –
Нарт элдеде атчылары башына.

Сабийлери жокъ эди да аланы,
Башчы Тейри буюрду бир баланы...

Сарасан бла Кьубу келе тургъанлай,
Чыпчыкьла да, Кьобан суу да жыр жырлай...

Сарасанны жетип табар заманы,
Кьубу жайып суу жагъагъа жамчыны,

Анга жатып, жашчыкъ тапды Сарасан.
Ол жашчыкъ а – жерде болмагъанча жан!

Жылагъаны макъам болуп чыгъады,
Ол жыласа, гокга ариу чагъады.

Кьобан сууну макъамчы шоркьалары,
Чыпчыкьлары ариу жырлагъанлары,

Келип-келип тие сабий санына,
Макъамлары сингдирелле кьанына.

Эниклейди жайны жырчы аязын,
Къаяла да кьайтаралла ауазын.

Бу не сейир сабий болуп тууду деп,
Хар санына тие, сынап, эсеплеп...

Къууандыла сора хар бир затына,
Атадыла Бора аны атына.

Ата-ана баш муратха жетдиле,
Сабыр-сабыр юйлерине кетдиле.

Къубулары къууаннгандан ёлелле,
Алгышларгъа жууукъ-тенг да келелле.

Алгышларгъа келди тенги Къубуну.
Ачыкълайыкъ ким болгъанын Губуну.

Губу

Омакъ Губу – Аликланы жашлары.
Аликлары – кёзбаулары башлары,

Рысхылары, маллары да жетелле,
Къызгъанмайын айда бир той этелле.

Этгенлери аны ючюнд дейдиле,
Ала халкъдан махтау-сый излейдиле,

Ала хазна кишиге да тиймейле,
Жашларын да урушлагъа иймейле,

Бирер сылтау табып, юйде тыялла.
Урушладан къайтханлары жыялла,

Юйлеринде уллу къууанч этелле,
Къара халкъны кёлуне бек жетелле.

Жаулары да, шуёхлары да хазна жокъ,
Аллай жашау жүреклерин этед токъ.

Губу чыртда ушамайды алагъа,
Бирде ушайд ол бир назик балагъа,

Ачыуланса, ушап къалад жалдатха...
От къамчини тёшеучюдю ол атха,

Ары-бери чабып, учуп кьайтады.
Ичиндегин ол Къубугъа айтады:

«Къубу, не бек ишлетсем да эсими,
Табалмайма бу дуняда кесими.

Юйюрюме ушамайма чыртда мен,
Бу дуняда ала билген – бетсинген!

Мен а керти сый алыргъа излейме,
Хар атлагъан атламымы тюзлейме,

Алай киши сый бермейди ишиме.
Сый-махтау да къонуш бола тюшюме,

Мен билмейме энди къалай этерге,
Муратыма къайда, къалай жетерге...

Чырайым бар, къарыуум бар, рысхым бар,
Тёрт жаным а болгъанчады мени жар...

Сюйген къызым сюйгеними билмеди,
Тиледим да турсунмады, келмеди...

Барды сора бир сыфатсыз инсаннга,
Къарыуу бла базман туююдю ол манга.

Мен атланы кимден да бек сюеме,
Алай а мен ичимден бек кюеме,

Мен къурагъан атла тулпар болмайла,
Ма алай бла муратларым толмайла.

Сени, Къубу, барды ариу къатынынг,
Менден аслам болду рысхынг, алтыннынг,

Тулпарлалла ёз тамгъалы атларынг,
Къолайдыла менден этген затларынг.

Сен гебенле эталаса чёпледен,
Журтда махтау-сый табаса кёпледен,

Сени жангыз фахмунг менден уллуду,
Къалгъан затым мени сенден онглуду!

Кёп затым бла онглу эсем сенден мен,
Сора сени нек махтайла, бир айт сен?!» –

Деп сорса ол, Къубу, анга кёл бере:
«Сен онглуса барыбыздан кёп кере!» –

Деп айтса да Къубу таза жүрекден,
Ол айтханча, минип, бийик терекден,

Губу кесин кёрючюдю алаша...
Кетиучюдю ол кеси бла талаша.

Ма бюгюн а алгышларгъа келгенди,
Жырлай тургъан балачыкъны кёргенди,

Ма бу болум жүрегин бек жарады...
– Хар игилик санга болуп барады,

Алгышлайма, шуёхум, сени жышынг бла,
Къартлыгынгда таянырыкъ ташынг бла! –

Деп, ол юйден женгил чыгып кетгенди,
Бир сыбызгы алып, ол терк жетгенди,

Сабийчикге аны саугъа этгенди,
Ашыгышма деп, юйюне кетгенди.

Жолда бара, ол этеди сагышла,
Жазууна бирде айтад къаргышла,

Жашау жолу кёз аллына келеди,
Сабийликге разы болуп кюледи...

Сагышында ол онжыллыкъ балады,
Къубу тенгин тюз сыртындан салады,

Къол таш атса, барысын да озады,
Чайыр жипни тартса, аслам созады,

Чабышсала, халкъдан женгил чабады,
Ашыкъ ойнап, барысын да къабады.

Алчылыкъны бир сабийге бермейди,
Ол кесине жетген тенгни кёрмейди:

«Жогъед, жогъед менден иги ойлагъан!
Жогъед атда менден иги ойнагъан!

Сарасанны ким суйгенед менден бек?
Тиледим да, ол келмеди манга... Нек?

Менден эсе, болумсузгъа нек барды?
Ма быллай бек жюрегими нек жарды?

Билдирмедим мен ол затны Къубугъа...
Тазалыгъым себеп болмайд жарсыугъа.

Бюгюн Къубу атчылагъа болгъанд баш,
Мен бек суйген инсан анга тапханд жаш.

Сокъур халкъ а беред анга сый-махтау...
Зарланмайма! Мен Къубугъа тюйюлме жау,

Алай а ол тѣзюмюмю сыкъмасын,
Энди жолума кѣнделен чыкъмасын!

Иги сайлап, атла сатып алырма,
Энчи Губу тамгъаланы салырма,

Тайларымы мен айгъырла этерме,
Къубудан да баш махтаугъа жетерме!

Бир кюн мени тѣрде кѣрюр, къараса,
Сокъураныр жазыуна Сарасан!»

АТЧЫЛАНЫ ЭРИШИУЛЕРИ

Кюн да ѳте, ай да оза, жыл кете,
Бир жан тууа, бирни къартлыкъ сал эте,

Заман жерчи жоругъу бла чабады,
Биреу тѣрде сыйлы орун табады,

Бир башхагъа эшик арты жетмейди,
Хар кимни да Тейри бирча этмейди.

Аны ючюн тууад зарлыкъ, аманлыкъ,
Къайдад нартлыкъ, къайда болур адамлыкъ?

Экисини аралары – Кёк бла Жер.
Башчы Тейри, адамлагъа нартлыкъ бер!

Губугъа да биз нартлыкъны тилейик...
Тыхтен элде халкъ нек кёпдю, билейик...

Губу атла тартып барад майданнга.
Битеу бирден къарагъанча халкъ анга,

Бирде жунчуй, бирде кесин къатдырад,
Кёзлерине тюшюп барад хар бир ат.

Атла, атла бек кёпдюле майданда,
Адилчиле, Хазарчыла да – мында,

Минги таучу атчыла уа – бютюн кёп,
Сынмайд туякъ тюплеринде бюгюн чёп.

Хар бир атха багъа берлик устала,
Тёрге чыгып башлагъандыла ала.

Аулайдыла сакъ кёзлери Губуну,
Къарап, излеп кёралмайды Къубуну.

«Келмей къалгъа эди, хужу! – дейди ол, –
Ол келмесе, алчылыкъгъа хазыр бол!» –

Деп, кеси бла къайгъы ушакъ этеди...
Къубу талай атны тартып жетеди.

«Хужу Къубу, къайдан келдинг?!» – дейди Губу,
Ышарылып, анга береди къол Къубу.

Эришиуле башландыла, устала
Хар бир атны ёлчелерин да ала,

Сан тюзлюк бла, къан тазалыкъ дейдиле,
Юлгюлюк бла тамамлыкъ излейдиле,

Жортдуруп да, чапдырып да кёредиле,
Хар бир атха керти багъа бередиле.

Атла бары ахшы атла эдиле...
«Биринчиле – Къубу атла!» – дедиле.

Экинчиге чыкыгъан эди Губу да,
Къол узатды алгышларгъа Къубу да,

Губу аны къолун тутмай кетгенди,
Ачыуланып, ол юйюне жетгенди.

Хар жерде да Къубу чыгъад аллыма,
Энди аны санадым мен къанлыма!

Не да этип хорларыкъма мен аны,
Ол эсе да тутуругъу дунияны

Деген Губу, сынсып, алай жатханды,
Аны тангы аман бла атханды.

ГУБУНУ МУРДАР ИШИ

Хайт деп энтга юч жыл озду арадан,
Жукъ селешмейд Губу акъдан-къарадан.

Къубу кесек сезгенд аны иннетин,
Ышанады къайтары деп ол бетин.

Губу багып кюрешгенди тайларын,
Жайлыкълада ашыргъанды жайларын,

Къыш кюнлерин, жаз кюнлерин, кюзлерин
Бош ашырмай, кеп сюртгенди ол терин.

Ол хар ишни аууру бла этеди,
Амал билмей, жанына бек жетеди.

Къубуну уа иш къорайды къолундан,
Бек эсеплеп, таймайд баргъан жолундан.

Къайсы байтал турса къайсы ажирге,
Къаллай ашны, къаллай сууну ичерге,

Къайсы тайны санын къалай ийлерге,
Къысхасыча, нени къалай этерге

Кереклисин Къубу уста биледи,
Тай ёсдюрген иш къанында келеди!

Къубу сыйдан эсе, тайны сюеди,
Губу тайдан эсе, сыйны сюеди,

Экиси да билмейдиле алайын.
«Тюзге берир Тейри ишни кьолайын!» –

Деп, Къубу уа жарыкъ тюбейд Губугъа,
Артыкъ эсин бёлмейд Губу Къубугъа.

Губу кече жукъламайды тынчлыкълы.
«Къубу болуп, мен болмам бет жарыкълы,

Жети кюнден ат эришиу башланыр,
Хорлатсам а, жүрек жарам ашланыр,

Эринмейин боюнун бура бир ишни,
Сау юч жылны сакълагъанма эришни,

Ма бу жол да башым къалса бешиге,
Жашаялмам! Кимге баргъын кенгешге?..

Тапдым, тапдым! Гилястаннга барайым,
Ол билмеген жокъду, оноу сорайым», –

Деп, учунуп, Губу ары кетгенди,
Танг да ата, Гилястаннга жетгенди.

Гилястаннга ол къучагъын кергенди,
Нохтабаугъа эки атны бергенди,

Жарашдырып, анга хапар айтханды...
Гилястандан ол дерс алып къайтханды.

Ингирде уа Къубулагъа келгенди,
Ол Къубуну тазалыгъын билгенди...

Итлерине къалачла да атханды,
Башларын да сылап, ариу айтханды.

Къубугъа уа ол къучагъын кергенди,
Саугъам болсун деп, бир атны бергенди,

Кечгинлик да тилеп, ариу айтханды,
Юйге кире турмайым деп къайтханды.

Экинчи кюн, хапар жайды орамда:
«Мен Къубуча тенг кёрмедим дуниямда!

Атны эки кьулагъыча – экибиз,
Кьушну эки кьанатыча – экибиз,

Минги тауну эки башы – экибиз,
Эталлыкь да тьойюлбюз жашау бир бирсиз!» –

Деп махтайды, сый береди Кьубугъа.
Халкь бюсюреу этед бирден Губугъа.

Гилястанны берген дерси жарады,
Ючюнчю кюн кеч болурун марады.

Кёк да кьаплайд жерге кьара жамчысын,
Губу сакълайд келлик кече арасын,

Заман жетди, Губу кетди Кьубугъа...
Чапмайдыла итле таныш Губугъа.

Губу тьошюп таш хунаны башы бла,
Итлени да кьууандыра ашы бла,

Ол шыкьыртсыз ат оруннга киргенди,
Чыракь тарта, тамашаны кёргенди!

Деу ажирле, тайлы хора байталла,
Экижашар, ючлю, тёртге чыкьгъанла...

Хар бири да ёз бёлмесин тюз билип,
Жыллары бла, кьанлары бла тизилип,

Бёлмелери бир сызлыкьгъа саф болуп,
Габдешлери мелхумлукьдан бек толуп,

Кьубу атла жылтырайла, жашнайла,
Кьарамларын Губу таба бошлайла.

Губу барып бир айгьырны кьатына:
«Кьубу, Кьубу!» – дейди аны атына.

Онг кьолу бла атны башын сылады,
Сол аязын ачды, ат да жалады...

Татлы ууну жалап, айгьыр жыгьылды,
Аны жаны тамагьына тыгьылды,

Ахыр кючюн салып, кишнеп берди жан.
«Уятдымы? Алай эсе, салды къан!» –

Деп, Губу да бола бютюн сескекли,
«Ай хомух а, болма къоян жүреккли!» –

Деп, кесине ол кёл эте атлады,
Ёлтюрюрге бютюн мажал атланы.

Ол кёзюуде Къубу баугъа киргенди,
Ёлген агны, Губуну да кёргенди.

– Хей, ит Губу, мында ненги тас этдинг?!
Бу итликни, бир айт, къалай къаст этдинг?!

Нек ёлтюрдюнг бу хатасыз малны, сен?!
Не излейсе, мурдар, бир айт, сен менден?!

– Да ачылды энди керти бетибиз,
Тюзюн айтсам, ачимаса этибиз

Сюе эдим, бошунакъгъа келдинг сен...
Аяу жокъду, этерими этдим мен.

Мындан ары этмезге уа, жокъ мадар.
Тау житиде болуучуду жер да тар,

Бек бийикде биреуленнге орун бар,
Тёгерек а – чынгыл, туюбу – чауул, жар...

Кетмей болмайд экибизден бирибиз!
Кетерик а сенсе, бол сен ишексиз!

Бу дуняда этеринги этгенсе,
Усталыкъны тамамына жетгенсе...

Жокъду сени атларынга жетген ат,
Алларына озуп чыкъмайды бир зат,

Кёзкёргеннге тую дегинчи жетелле,
Сагъышны да узакъ озуп кетелле,

Отда кюймей, сууда батмай баралла,
Атчыланы жүреклерин жаралла.

Заманынғы асыры бек озгъанса,
Жашауунгу асыры бек созгъанса,

Сен сау болуп, атчылагъа жашау жокъ,
Сен болмасанг, мени кѣлюм болур токъ! –

Деген Губу сууургъанды къамасын.
Саутсузду Къубу, болуп турад сын.

– Магъана жокъ чыртда айыргъандан дау,
Не десем да, сен къоярыкъ тюйюлсе сау,

Ала эсенг, теркирек ал жанымы!
Къарнашларым аллыкъдыла къанымы! –

Деди Къубу, мыллык атды Губугъа,
Жити къама кирди жакъсыз Къубугъа.

Къайгъы этип, баугъа кирди Сарасан,
Ишни кѣрюп, хахай этди жарлы жан.

Губу аны жетип тутуп жыкыгъанды,
Сыйсыз этип, къаманы да тыкыгъанды.

Анасыны кычырыгъын эшитген,
Борачыкъ да кирди сора эшикден...

Ма бу ачы ишни кѣрюп кѣзлери,
Бек къоркыгъандан чыкъмайдыла сѣзлери,

Кетгенди да аны тили артына,
Кѣзлерини тамырлары тартына,

Ол мурдарны кѣзлерине къарады,
Эки бала кѣзчюк бирден къармалды.

Бек къоркъду да: «Ким къармалтды чыракъны?
Жукъ кѣрмейме, мен кѣрмейме жарыкъны!

Аття! Ання! Болушугъуз манга сиз...
Ёлген болуп ойнаймысыз энтта сиз?!

Сен да, киши, кимсе? Манга бир болуш,
Ёлмегиз деп, сен былагъа бир уруш».

Губу: «Санга болушайым! – дегенди,
Борачыкны тюз аллына келгенди:

«Айтчы, жашчык, мен кьаллайма, кимме мен?
Чыракны да жандырырма, айтсанг сен...»

– Мен кёрмейме киши, сен бир кишисе,
Манга болуш, болушмасанг, эришисе! –

Деп, Борачык акырынчык жылайды.
Кёремид деп, Губу аны сынайды.

Кёрмегенин тамам билип, айтды ол:
«Мен узакдан тутуп келдим сизге жол,

Адил сууну жагъасында жашайма,
Къылык этген сабийлени ашайма!

Къылык этген уллуланы жыгъама,
Къобалмазча, мен къаманы тыгъама!

Атанг-ананг этип бар къылыкъланы,
Аны ючюн ёлтюргенме аланы!

Мен айтханнга, жашчык, иги тынгыла!
Мени атым Атайтмазды, ангыла!

Мени излеп, тамбла къуугъун салырла,
Излегенле Адил суугъа барырла!

Эшитдингми деп къычырды ол ачы.
Жаш къулакъла бегидиле, бек чанчып.

Мен кетдим деп, Губу чыгып кетгенди,
Кёзге тюшмей, терк юйюне жетгенди.

Эрттенликде уятдыла Губуну:
«Ким эсе да Сарасан бла Къубуну

Союп кетгенд, эшитдингми хапарны?
Тур да, бар да къошул, изле мурдарны!» –

Деди, жылап, ит Губуну анасы.
Билмейд мурдар болганын а баласы...

БОРА. ЧЮЕРДИ. АЧЕЙ УЛУ АЧЕМЕЗ.

Бора

Бора деген нарт Къубуну жашыды,
Нарт элдеде жарыкълыкъны башыды,

Гитчеликден ёксюз болуп ёсгенди,
Кёп жарсыугъа къыйналса да, тёзгенди.

Бирде анга ата жаны къарай эд,
Бирде анга ана жаны къарай эд,

Ач-жаланнгач этмеселе да аны,
Эки кёзю кёрмей эди дунияны.

Иннети уа аны бютюн таза эд,
Иннетича таза жырла жаза эд,

Сыбызгъысын къолгъа алып чёге эд,
Ич дуниясын макъам этип тёге эд.

Макъамлада – анасыны ёлгени,
Мурдар къолдан атасыны ёлгени,

Ол мурдарны ачы айтхан сёзлери.
Эсде къалгъан – аны къутсуз кёзлери,

Ол кёзлени кёрюп сокъур болгъаны,
Сабий кёлню бушууладан толгъаны.

Эрикгенед Бора ата жанында,
Эрикгенед Бора ана жанында,

Туралмайма мен бир жерде къатып сир
Деп, кишиге айтмагъанлай, бир кюн бир,

Алып жангыз сыбызгъысын къолуна,
Атланнганед белгисизлик жолуна.

Бора бара, баргъанлагъа къошула...
«Къайры барад, жазыкъ сокъур, шош улан?» –

Дейле бирде жолоучула Борагъа,
Ол къадарын бура иги жорагъа,

Тохтасала, сыбызгысын согъад ол,
Макъамладан женгил кёрюнеди жол.

Азыкъладан анга юлюш этелле,
Жолоучула бирер жары кетелле,

Жангыла бла танышады жолунда.
Сыбызгысы болса аны кьолунда,

Ач болмайды, кьалыр жер да табады,
Юйренгенди, керек болса, чабады,

Кёзю сауча, жолну алай сезеди,
Сууукыгъа да, ачлыкыгъа да тездеди.

Жолда бара, Бора кесек тозгъанды,
Ол кетгенли жылдан артыкъ озгъанды,

Кёлюн тегер бир инсаннга термилди,
Чюерди деп биреуленнге тубеди.

Жол жанында бир талагъа кьайтдыла,
Шынкъарт этип, ала хапар айтдыла.

БОРАНЫ ХАПАРЫ

Мени атам нарт Дебетни жашыед,
Нарт элдеде атчыланы башыед.

Анам харип, айча, кюнча Сарасан,
Андан ариу жогъед дейле, кьарасанг.

Ат эриште хаман атам кьыта эди,
Таза кьанлы айгырларын сата эди.

Ол сыйлы да, иги бай да болгъанед,
Мен да туууп, баш насыпдан толгъанед.

Чыкыгъанелле суймегенле атамы,
Ала бизге салгъанелле хатаны.

Бир мурдар а тасхабызны билгенед,
Кечегиде бизге салып келгенед,

Итлеге да кьабар затла бергенед,
Кирит болмай, ат оруннга киргенед,

Бир айгъырны ёлтюргенед, уу берип,
Ол кёзюуде атам, анам да кирип,

Ат орунда ёлтюртдюле кеслерин.
Мен да кёрюп ол болумну, кёзлерим

Къарау сокъур болдула да къалдыла.
Асыраргъа ата жаным алдыла,

Ана жаным къарайыкъ деп чапдыла,
Орталыкъда тюз оноуну тапдыла,

Кёзюу-кёзюу турдум эки жанымда,
Эркинлик деп бир зат болуп къанымда,

Кишиде да туралмайын кетгенме,
Сау жыл жюрюп, ма былайгъа жетгенме.

– Бора! Мурдар ишни уа ким этгенед,
Билинмейин, къутулупму кетгенед?!

– Менем жангыз кёрген бетин, кёзлерин,
Эшитген да менем ачы сёзлерин,

Болгъанымда сокъур, нени кёрюгем,
Ол, бу деп а не шагъатлыкъ берлигем?

Бошаялмам кёлюмдегин тарыгъып,
Унутсам да дунияны жарыгъын,

Ма бюгюн да эсимдедиле ол кёзле,
Манга терс ыз юйретген ол уу сёзле.

Билгичлеге таш салдырып кёргенле,
Билген адам ёлтюргенди дегенле.

Губу деген бирге ишек этгенле,
Аны алып, тёреге да элтгенле.

Осмакъларгъа мадар жокъду дегенле,
Билинмезча хыйны болгъанд дегенле,

Гилястан деп бирге ишек этгенле,
Губуну да башына бош этгенле.

Болмагъанлай хатам, ишек этгенсиз,
Мени таза жаныма бек жетгенсиз,

Жаным саудан тюшмей эсем мен кѳрге,
Къаным, жаным келишмейди бу жерге

Деп, ол Губу кѳлкъалдылыкъ этгенди,
Минги таудан Адил суугъа кетгенди.

Тюзмед, терсмед, жокъду билир мадарым...
Ма мени уа бек къаргъады къадарым.

Андан сора, заман оза арадан,
Къулакъларым эшитдиле жангыдан.

Сокъурлугъум азап болуп жаныма,
Таралама мен атам бла анама.

Къайтыргъа да излемейме элиме,
Сыбызгъымды жангыз себеп кѳлюме...

Мен бошадым хапарымы, айт сен да,
Тынгылайым къадарынга уа мен да.

ЧЮЕРДИНИ ХАПАРЫ

Да къарнашым, къолай туююлдю хапарынг,
Манга кѳре оюнчакъды къадарынг.

Насыплыса, насыплыса сен менден,
Жылыу излеп табалмайса ѳлгенден...

Къарнашчыгъым, алай ийнан манга сен,
Сау анамдан табалмайма жылыу мен.

Ма башымы алып кетип барама,
Аллай ананы кѳзюне къарама!

Андан эсе, сокъур болгъан аламат!
Бармыд ананг сатхандан а къыйын зат?!

Айтыргъа да аны бетим жетмейди,
Айтмасам а, жүрек жарам кетмейди,

Мен айтханны иги бир сал эсинге,
Сен эшитсенг, кѳл этерсе кесинге.

Лаба сууну кьатында эди элибиз,
Нарт эллени кьыйырында эдик биз.

Таза кьанлы нарт болгъанды атам а,
Гъажгъужчу кьыз болгъанд мени анам а.

Ала бал бла жауча жашау этгендиле,
Мен дуниягъа тууар айгъа жетгендиле.

Ол кёзюуде элге жаула чапхандыла,
Эр кишиле жау аллына чыкьгъандыла,

Бизникиле кьырылыргъа жетгендиле,
Къачыгъыз деп, элге кьуугъун этгендиле.

Уруш тюзде болуп бютеу элчи нарт,
Элде кьалып сабий, кьатын, сакъат, кьарт,

Бир бирине болушлукъ да эталмай,
Мени анам ауур болуп, кеталмай...

Жау кьолуна анам тюшюп кьалмазча,
Ашарыкъ не суу керекли болмазча,

Букьдургъандыла терен, мелхум уругъа,
Мадар этип, аны жаудан кьорургъа,

Къайгъы, сагъыш сюре, аза эслери,
Бирер жары къачхандыла кеслери.

Мен уруда туууп, юч кюн ётгенлей,
Жаула элни тонап бошап кетгенлей,

Анам чыкьгъанды, ма алай бла экибиз,
Болмай башха барыргъа да жерибиз,

Ол тюп болгъан элде турдукъ, ёсдюм мен,
Кёп жарсыугъа, жокьлукьгъа да тёздюм мен.

Атам ёлюп, эртте ёксюз болдум мен,
Къара ишни ишлеп, кючден толдум мен.

Къыйналсам да, мен анама айтмадым,
Уугъа барсам, чыртда кьуру кьайтмадым.

Бир кюн уугъа бара кетдим узакъгъа,
Тюшдюм анда бир ариулукъ тузакъгъа...

Таула, чегет ортасында – бир тала,
Ол таланы ортасында – бир къала,

Ол къалагъа салып бардым сора мен,
Ол къаладан чартлап чыгып эмеген:

«Итден туугъан, нек келгенсе сен бери?!
Энди болайым десенг да сен кери,

Бошламазма!» – деп, чабыуул этгенед.
Таягъы бла тюз къатыма жетгенед.

Къарыуума базгъан мен да эр киши,
Аузуна жетдирдим да, бар тиши

Сынып, чыгып, бирер жары чачылды,
Къан ырхылы кириулери ачылды.

Сора алдым къолундагъы таягъын,
Таягъына байлап къолун, аягъын,

Сюйреп барып, урусуна атханем,
Башын жабып, къаласында жатханем.

Къаласында хар зат – ахшы, аламат...
Ат орунда баред керти тулпар, ат.

Танг атханлай, анга минип кетгенем,
Бек къууанып, мен анама жетгенем.

Анга жарты-къурту хапар айтханем,
Къоймай алып, ол къалагъа къайтханем.

Ма алай бла анда жашап башладыкъ,
Хар зат – ахшы, жылтырадыкъ, жашнадыкъ.

Хар кюн сайын мен да уугъа кете эдим,
Бир жукъ алып, мен къалагъа жете эдим.

Эмегеннге да юлюшле эте эдим,
Анама чырт билдирмейин элте эдим.

Урудагъын анам билсе, кьоркьур деп,
Оу-шау этип, кетеме деп тохтар деп,

Эмегенни ёлтюрюп да кьоялмай,
Керексизге кьолла кьаннга боялмай

Кьалсала деп, этген эдим кёлсюзлюк.
Керек тьююлед манга сабий кёллююк!

Тура туруп, анам жарып башлады,
Ётген-кетген сёзден арып башлады,

Уруш тюзде ёлген жигит атам да,
Ол тюп болгъан элде алгъын адам да

Жашамагъан кибик, эсде бири жокь...
Анамы уа кёлю, саны болад токь.

Кьууанама мен, сабийча болама,
Жер башында бар насыпдан толама,

Жарашханды деп хауасы таланы,
Жартханды деп анням а кьаланы.

Кюнледеча бир кюн уудан кьайтханем,
Кёргеними мен анама айтханем,

Ариу айтып, жылатыргъа жетгенед,
Эркелетип, кьучакь-ийнакь этгенед,

Сабийнича тарта, тюпге жыкьгъанед.
Ол кёзюуде эмеген да чыкьгъанед.

Анамы да арлакь ата кьоюнумдан,
Жетип буугъан эди мени боюнумдан.

Ёлдюм-кетдим эте, тамам бек арып,
Кючден-бутдан кезлигими чыгъарып,

Тыкьгъан эдим аны кьабыргъасына,
Ол кьолларын бошлай, атлай ызына,

Хахай этип кьалтыратды кьаланы.
Терк турдум да, жетип буудум мен аны,

Жерге жыгып, тыгъайым деп къаманы
Башлагъанлай... Ачылыргъа заманы

Жетген анам: «Ёлтюрме!» – деп жылады,
Атасыд... дей, жүрек тюбюн сылады.

Къараялмай, мен башымы терк бурдум,
Эмегенни башын жерге урдурдум.

– Сен урудан къалай чыгып кетгененг,
Анама уа сен зорлукъму этгененг?!

Тюзюн айтсанг, ким биледи, къоярма,
Терс айтсанг а, къойну кибик соярма!

Жер жүзюню болмаз сенден аманы! –
Деп, боюнуна салдым жити къаманы.

– Ант этейим, не бла суйсенг, аны бла,
Ант этейим, ма кесими жаным бла,

Арлакъчыкъ ал сен боюнумдан къамангы,
Зорламагъан эдим чыртда анангы...

Ол уруну башын билмей ачханед,
Мени кёрюп, къоркъуп артха къачханед,

Ариу айтып чакъыргъанем ызына.
Андан кеси чыгъалмаз деп базына,

Мычып туруп, бир кесекден къайтханед:
«Не излейсе? Кимсе сен?» – деп айтханед.

– Чыгъар мени мындан, атанг болурма
Дегенимде. – Атама къор бол! – деди.

– Чыгъар мени мындан, жашынг болурма
Дегенимде. – Жашыма къор бол! – деди.

– Чыгъар мындан, мен болайым баш иенг,
Бек тилейме, бек тилейме, атма кенг,

Керек кюнде мен болурма санга тенг,
Ма мени бла ахшы болурча хар ненг,

Бек сюерме, разы этип турурма,
Сен ёл десенг, ёлюп жерден кьурурма

Дегенимде, ананг болду акъыллы,
Тюз оноула этди сора акъылы...

Жыжым атып чыгъаргъанед мени ол,
Биз бир бирни жаратдыкъ да, тутдукъ къол.

Андан бери сенден таша жашайбыз,
Бек насыплы инсанлагъа ушайбыз.

Кёп турмайын болур бизни балабыз,
Ачыгъыча, ма алайды арабыз.

Энди бизни суйсенг, тишле, суйсенг, сой,
Бир мадарынг бар эсе уа, кеч да къой

Дегенинде, эмегени соялмай,
Мен башына бош этип да къоялмай,

Акъырынчыкъ анам таба къарадым,
Къалай этер, не айтыр деп марадым.

– Берген сютюм бла тилейме, кеч да къой... –
Деп айтды да, сора салдым анга бой.

Ачыуланып, юйден чыгъып кетгенем,
Ким биледи, къалайлагъа жетгенем...

Бир талайны тауда, тюзде айланып,
Къайтып келдим, кёп затлагъа ойланып.

Эмеген бла, анам бла да тюбешдим,
Чыртда бир жукъ болмагъанча сёлешдим.

Жюрегим а кюед, бишед, жанады!
Не этейим, ана деген анады...

Кёп да турмай, анам жашчыкъ тапхан эди,
Эмеген да ары-бери чапхан эди,

Туумагъаннга туугъан кибик этген эди,
Къууаннгандан бек аманнга кетген эди.

Тейрикбул деп атадыла атына,
Мен барыргъа излемеем къатына,

Бир жаякълап, аш юйчюкде жашай эдим,
Ушхууур-аш кесим этип ашай эдим.

Ма алай бла бѐлек жыл да ѳтген эди,
Къутсуз жашау мени мууал этген эди.

Тейрикбул да хайт деп жашчыкъ болгъан эди,
Халиси да камсыклыкъдан толгъан эди,

Эмегенден эсе, бизге ушай эди,
Атасындан кесек къоркъуп жашай эди.

Болгъаны уа болса аны хатасы,
Тюе эди, жазыкъсынмай, атасы.

Бир кере уа сабий хата этгенлей,
Атасы да аны сюрюп жетгенлей,

Анам жетип кирген эди ортагъа.
Эмегенни ауузу да от чагъа,

Анамы да, уруп, жерге жыкъгъан эди,
Тейрикбулну буштукъ этип тыкъгъан эди.

Тѳзалмайын мен да чабып жетген эдим,
Эмегенни бетин хантус этген эдим.

Анам къоркъуп, арабызгъа кирген эди,
Манга къарап: «Сен къошулма!» – деген эди.

Ачыуланып, мен аш юйге кетген эдим,
Сау кечени тесукъа да этген эдим.

Тейрикбулчукъ манга бютюн ийлешип,
Хаман келип, бир затчыкъла сѐлешип,

Тарыгъа эди атасындан хаман ол:
«Чюерди, ма сен манга бир сакъ бол,

Ол жут атам ашап ашдан тоймаса,
Ачыуланып, мени ашап къоймасын».

Ашатмам деп, кёл этеем мен анга,
Сабыр келип кысылаед ол манга,

Асыры бек суймесем да ичимден,
Мени кёз-кыаш бермезге да кючюмден

Келмей эди, бир жагы жокъ балагъа,
Ол кыуанып кете эди кыалагъа.

Бир кюн уудан келип тура эдим мен,
Кыаласында хахайлай эди эмеген:

«Не эмеген, не уа адам болмагъан,
Сен не кыужур инсан болдунг, кыаллай жан?!

Жууаплашма сен атанг бла, кыуругъан!
Чюердиди сени манга удугъан!»

Кычыртаед, кыол жетдире балагъа,
Мен да, тёмей, барып кирдим кыалагъа.

Эмегенни жетип, арлакъ тепдирдим,
Тейрикыулну алып, чыгып тебиредим.

Сен кыатышма дегенме да мен санга!
Кетгинчиннге арагъыз бир аманнга

Деп, биягы анам кирди ортагъа.
Эмегенни ауузу да от чагъа,

Отоууна кирип кетди, терк атлай.
Кюнлерибиз оза эдиле ма алай...

Бир кюн манга Тейрикыулчукъ келген эди,
Анны сени чакырады деген эди.

– Да бусагъат барырма! – деп балагъа,
Иtimi да алып кирдим кыалагъа.

Анам манга: «Былай олтур кыатыма,
Багъа берчи мени этген затыма,

Эки кюнню ёрге кыопмай чёкгенме,
Санга ма бу чурукъланы тикгенме.

Кий да кёрчю аягъынга быланы,
Сора къапчы, сен ма бу хычынланы», –

Деди анам, манга къужур ышара,
Бир белгисиз сезимлени ышыра.

Мен да тартып, чурукъланы кийген эдим,
Бютюн тарла этдинг, анам деген эдим.

– Да ёсгенсе, бютюн уллу болгъанса,
Атанг кибик этден, кючден толгъанса.

Тенг болурла бир кесекчик теплесенг,
Ач болурса, хычынладан къапчы сен! –

Деген анам бир хычынны узатды.
Кючюгюмю бютюн кёзюн къаратды...

Мен хычынны кючюгюме атханлай,
Кючюгюм да жетип, аны къапханлай,

Олсагъатлай огъунагъа берди жан.
– Анам, юйюнг ай жарыкъда къуругъан!

От ашатып кюрешемисе манга,
Мен не къыйынлыкъ салгъанма, айт санга?! –

Деп, хахайлап, чынгап ёрге турдум мен,
Отоуундан чартлап чыкъды эмеген.

Анам багъып тургъанед да, кючю бар.
Чурукъларым мени – тайгъакъ, бютюн тар...

Эмеген бла мен буууша тургъанлай,
Анам тары бюртюклени къуйгъанлай

Аякъ тюпге, мен тайдым да жыгъылдым,
Эмегенни къучагъына тыгъылдым.

– Къатын, бери чапдыр къара къаманы,
Бу итни да жетди ёлюр заманы! –

Деп, эмеген хахай-тухай этгенлей,
Мени анам да къамагъа жетгенлей,

Тейрикьулчукъ жетип алды къолундан.
Анасын да тюртюп, ата жолундан,

Таша келип атасыны артындан,
Къама тыкъды тюз да аны сыртындан.

Мен да мыллык атдым анам къанлыма,
Тейрикьулчукъ сюелди да аллыма:

«Сен, къарнашым, мени ёлтюр биринчи,
Анабызны ёлтюрюрге экинчи!» –

Деп, кёзюме ол мыдахчыкъ къарады,
Жюрегим да такъырлыкъдан тарады.

Уялгъан да этдим эсли баладан.
Сёз айтмайын, чыгъып кетдим къаладан.

Мен ол кече бир иги тюш кёргенем,
Къучагъымы ариу къызгъа бергенем,

Ол къыз мени чакъырады кесине,
Хаман келип турад мени эсеме.

Энди аны табалсам деп барама.
Къадарыма жазыкъсынып къарайма,

Манга кёре насыплыса бютюн сен.
Мени анам болгъанлыкъгъа сау-эсен,

Сени ёлген ананг татлыд эсинге,
Кёл эт, кёл эт, жол нёгерим, кесинге.

Мени анам къаллай ана эсе да,
Мени саудан ёлтюрсенин билсе да,

Ийнан манга, термилеме мен анга,
Жылап, алай чыгъыучума мен тангнга.

Жарсыууму сен макъамгъа салалсанг,
Бир тюбешсек, сыбызгъынг бла согъалсанг,

Бютюн разы боллукъ эдим мен санга.
Энди къууанч бла чыгъайыкъ биз тангнга!

Тамбла танг бла бирер жары кетербиз,
Тейри айтса, муратлагъа жетербиз...

МОТТАЙЛАНЫ СВЕЛАНА

Моттайланы Светлана Огъары Малкъарда элни биринчи интеллигенция юйюрлеринден биринде туугъанды, анасы устаз, атасы партия къуллукъчу болгъандыла. Алай аны насыплы сабийлигини чууакъ кёгюн сюргюнню сур жыллары, атасына жалгъан дау бла сынатхан азаплыкъ бузгъандыла. Болсада халкъыбызны сюргюнден сора къайтып келип, культураны айныууна бек уллу къошумчулукъ этген тёлүсюню бир фахмулу инсаны болгъан къадарында, Светлана да жашаугъа дерт тутмай, жамауатны жашауун насыплы да, зауукълу этерге уллу къыйын салгъанды. Аны юсюнден ол артда «Къадарыма» деген назмусунда ачыкъ да айтханды:

*«Мен тапмайма сылтау къадарыма,
Болурму да ол къадаргъа дертим?..
Сизни кибик болгъанма жолоучу.
Жюрегимде къалгъанды чарс тамгъа,
Манга жетген насып ууучуму,
Жашырмай узатдым адамлагъа...»*

Моттайланы Светлана айбат, жютю сёзге сакълыгъын, усталыгъын школда окъугъан жылларында окъуна баямлагъан эди. Ызы бла бийик билим алгъан кезиую анга битеудуния поэзияда болгъан кертиликни, ариулукъну да терен билирге, ангыларгъа итиниу жыллары болгъандыла. Университетни бошагъандан сора, эки жылны Къашхатауда районону инспектору, Огъары Жемталаны школуну завучу, Каменка элде ингир школну директору болуп да ишлгенди. 1965 жылдан башлап 1975 жылгъа дери Къабарты-Малкъарны къырал телевидениясында жаш тёлү, суратлау редакцияны баш редакторну къуллугъунда уруннганды. Светлананы телевиденияда чыгъармачылыкъ ишлери тюрлю-тюрлю саугъалагъа тийишли болгъандыла, аланы ичинде – СССР-ны къырал комитетини Сыйлы Грамотасы да.

1975 жылдан 2005 жылгъа дери Моттайланы Светлана Къабарты-Малкъар китап басмада редактор, тамата редактор, ызы бла баш редакторну орунунда ишлейди. Жыйырма жети жылны ичинде малкъар адабиятны, редакцияны оноучусу болуп, белгили жазыучуларыбызны, биринчи атламла этген авторланы да китапларын окъуучугъа жолну табаргъа себеплик этип тургъанды. Бусагъатда (2003 жылдан бери) орус тилде чыкыгъан «Кабардино-Балкарская правда» къырал газетни культура бёлүмюню корреспондентиди.

Төрели назмучулуку малкър халкъда автордан керти сёзню бла ариулукуну бирча излеп келгенди. Назмучу жамауат бла бетден бетге тубеше эди, аны себепли тынгылачуланы ич сырларын кеси ангылагъанча айтыргъа борчлу эди. Аллайла чыгъармачылыкларына халкъ сезимине, оюмуна да жолну терк тапхандыла. Ол борч назмула макъамгъа келишип айтылсала, тынч эм женгил толлукъ эди. Бизни эрттегили назмучуларыбыз макъамчыла да болгъандыла. Бююнлюкде да малкър поэзияда назмуну ритмика кючу аны магъанасы бла тенг болгъанлай къалады. Бу жаны бла алып къарагъанда, Моттайланы Светлананы назмучулугу башхала ол баямлагъан суратлау мадарладан юлгю алырчады.

Ол талай китапны авторуду: Хар кюнде. Назмула, 1980; Тамга: Стихи, 1983; Толгъан ай. Назмула, 1986; Сад камней: Сборник стихов, 1991; Шартла. Назмула, 1997; Ёзденлик, Сайламала. – Нальчик: Эльбрус, 1999; Вершины памяти и чувств: Стихи, очерки, статьи, воспоминания. – Нальчик: Эльбрус, 2003; Хар адам жолоучуду. Хапарла, 2004; Под сенью муз. Статьи, эссе, интервью. – Нальчик, 2011.

Моттайланы Светлананы биринчи назмусу орус тилде «Советская молодёжь» газетде «Песня о песне» (1961ж.) деген аты бла басмаланган эди. Светлананы ары дери, андан сора да жазылгъан кёп назмулары, басмаланмай, тас болгъандыла. «Синие горы» деген аты бла назму дефтери да, Къабарты-Малкър жазуучуланы Союзуну аты бла ийгени да, Огъары Жемталадан. Назмучуну биринчи китабы басманы кеч кёргенди, аны сылтауу – авторну кесини чыгъармаларына кесамат кёзден къарап, магъанасын терен, ишленнгенин тизгинли этерге кёп кыйын салгъанында кёрюрюрге боллукъду. Ол кеси бюсюремеген бир тизгинин да басмаламагъанды. Назмучуну чынтты поэзияны терен билгени анга, бир-бирледе болуучусуча, къарыусуз назмула жазаргъа эркинлик бермегенча, алай ангыларгъа боллукъду Моттайланы Светлананы энчи хатын. Чыгъармачылыкгъа аллай жууаплы къарамы назмучуну сёз искусство жашауда уллу жерни тутханын ангылагъаныны юсюнден айтады.

Аны назмулары орус, малкър тилдеде республиканы, Шимал Кавказны эм башха шахарланы газетлеринде, журналларында басмланып, окъуучуну жюрегине жол табадыла. Биринчи назму китаплары Светлананы жыйырманчы ёмюрню 80-чи жылларында чыгып тебирейдиле, къысха заманны ичинде ол бир бири ызындан талай китапны басмалайды. Биринчи китабы чыгъа туруп, аны редактору Жаболаны Мухаммат нечик тюз чертген эди: «Светлана Моттаева бизни адабиятыбызгъа эрттеден да келирге керек эди, ол оюмгъа таулу тиширыуну кёп затлары шагъатдыла. Сабийликден окъуна орусча, андан сора тауча да жаза, басмланыргъа уа итинмей тургъанды. Ма бюгюн Светлана поэзиягъа кесини энчи хаты бла, кеси тапхан жол бла, биргесине алгъан ырысхысы тюз ниет эм фахмусу болуп, лирикалы поэтессача киреди».

Назмучу къаламны къолгъа нек алгъанын окъуучу биринчи китабында бу тизгинледен окъуна ангыларгъа боллукъду:

*Шинжилиди тала, кѣзбаусузду кызыу,
Бет бетге кырагъанча, кѣреме жазны,
Мен жангызма, кыачынды бушуу эм жарсыу,
Кѣп тилемейме, кыадар, кюсейме азны.*

Болсада бу китапда Моттайланы Светлананы битеу да чыгъармачылыгыны жашырынлыклары баямлагъан, анга ачхыч да болгъан «Журтума» деген назмусуду. Туугъан жерине сыймеклигин башхалагъа айтырдан алгъа кеси ангыларча ол аны узунлугъун-кенглигин, бийиклигин-сайлыгын, тыш кѣрюмдюсюн ачыклайды: аны ташы, тангы, кѣгю да башха тюрлюдюле, кыары, сууу энчидиле. Ата журтну хар неси да айырмалыды: «Кыайда болур Минги таугъа тенгли!» Алай лирика жигитни ъхтемлендирген бу журтда ъмюрлени ичинде жыйылгъан ниет байлыкды:

*Кыанат кергенимде, болдунг бийик кѣгюм,
Душман келгенинде – бюгюлмеген сюнгюм.
Билим дегенимде, китап бердинг кыолгъа...*

Назмуну ахырында назмучу Ата журтуна сыймеклигин дини бла тенг этип, андан да бийикге салады:

*Динле деген – не?
Ма сен – жангыз диним.*

Назмучуну тынгысыз этдирген жашауну тамалын кыурагъан соруулагъа суратлау тинтиулени юсю бла жууап излеги назмуланы атларындан окыуна белгили болуп турадыла: «Сѣзюм», «Жашау», «Адам», «Заман», «Итиниулюк». Аны жаш заманы халкыбызны Ата журтуна кыайтып, сууугъан ташлагъа жангыдан жылыу берген кезиую болгъаны себепли, жамауатда жюрюген итиниулюк, тамблагъа иги кыууум дегенча сезимле аны назмучулукъ дуниясын да белгилейдиле. Бу китапда туугъан жерге, халкыгъа сыймеклик адамлагъа сыймеклик бла бирчадыла, ала экиси да тенг бийикликде турадыла. Назмучу Ата журтха сыймеклигин кыургъакъ сѣзле бла айтып кыоймайды, тенглешдириулени юсю бла, бир болумну неда эсгериуню себеби бла ачыклайды. Сѣз ючюн, «Таулу кыобуз» деген назмусунда Малкыарны сыфатын кыобузну макыамында, тюеклени жилтинлеча кыымылдагъанларында кѣреди.

Китапны «Жюрек тансыгым» деген бѣлюмюн сыймеклик назмула кыурагъандыла. Бѣлюм эсгериуледен башланады Сукан сууну боюнунда «озгъан жылланы кюнлери» анга черекни жагъасында жыйылгъан гюл кыысымны бергенча, умутланы саугъа этедиле. Лирика жигит сыймеклигине базынулукъну табийгъатдан излейди, аны шагъатха тутады. Тиширыуну ич дуниясы, аны назик сезимлери назмулада терен эм айбатлы ачыкланадыла. Тансыкылыкъ, сыйгенине термилиу, андан бир белгини сакылау дегенча затла назмуланы бирин бирине ийлешдиредиле, лирика жигитни ауазын энчилейдиле.

Бирде Моттайланы Светлананы лирика жигитини сезимлери, аны фикирлерине бойсунуп, быллай гурушхалы тизгинлени да айтдырадыла:

*Керти кюнде болурмуса нёгер? –
Керти кюн кёп мычымайын жетер,
Къарлы ауушладан келир ёте,
Ахишы умутуму алып кете...*

«Керти кюнде»

Бу назмуда лирика жигит арсарлы, гурушхалы жашаууна бойсунур-
гъа унамай, суйгенинден билекликни излейди. Аны бла бирча, суйгени
жангы тюбешиге кетгенинде, ачыкъ да, ачыракъ да сёлеширге хазырды.

Моттайланы Светлананы малкъар тилде экинчи китабы «Толгъан
ай» (1986) деген ат бла басмаланган эди. Бери назмула бла «Ананы
тюзлюгю» деген поэма эм М. Лермонтовну бир къауум назмусуну кё-
чюрмелери киргендиле.

Бу китапны да бек магъаналы бетлерин Ата журтха аталгъан, хал-
къыны къадарына жарсыгъан назмула аладыла. Биринчи назму китабы
бла тенглешдиргенде, назмучуну жашаугъа къарамы тюрленнгенин эс-
лемей къоймайса. Ол энди туугъан жерине суймеклигин гюллеге, жул-
дузлагъа, табийгъатны эм суйдюмлю айбат затларына тенглешдиргени
бла къалмай, суймекликни терен сылтауларын ачыкъларгъа жетишеди.

Бу темагъа назмучу хар китабында къайтханлай турады. Ата журту
бла жашауу, къадары да бир болгъаныны юсюнден ол «Ата журтума»
деген назмусунда былай айтханды:

*Кёп кечелеримде жукъуму бёлген,
Кёзлерими бирде мудах этген,
Жюрегими, сууруп, анга берирем деп айтдыргъан,
Хар аман тюшюм ючюн тобагъа къайтдыргъан.*

Бу тизгинледе биз алгъа юлгюге келтирилген назмуладача болмай,
поэт журтуна уллу къайгырыуун чертеди. «Мудах тауларымы тютюн
тёппелери. Жюрегиме синнгенди ол тютюн», – дейди назмучу, ол му-
дахлыкъны сылтауларына бёленип.

Ата журтха суймеклик адамны ёз юйюрюнден башланады: атагъа-
анагъа, сабийлерине, эгечине, къарындашына къайгырыулукъ бла суй-
мекликден. Малкъар поэзияда анагъа аталгъан аламат назмуланы жюзле
бла санаргъа боллукъду. Аланы тизмесинде Моттайланы Светлананы бу
назмусу энчи жерни тутмай амалы жокъду:

*Ол ариу къолларынгы аман этерсе деп,
Суугъа тиерге къоймай,
Кесин не шиден да аямагъан
Мени эсли нёгерим, эссиз анам, сен.*

*Ол жарыкъ бетинге кюн тиер деп,
Къызыу кюнден кёленкеге къыстап,
Кесин ёртен жаннган кюнден тыймагъан,
Мени эсли нёгерим, эссиз анам, сен.*

*... Къыяма жашауну уа отдан кѣлек
Кийдирген заманларын тутуп,
Къыйынлы башымы бир палахдан да къутхаралмагъан,
Мени уллу нѣгерим, эссиз анам, сен.*

Адамны жашауну аллында, жамауатны аллында борчу – малкъар поэзияда инсанлыкъ назмуланы ѳзегиди. Жашауну тынгылы да, тийишли да бардырыр ючюн, инсаннга аны теренден ангыларгъа керекди, адамлагъа ачыкълыгъын, алагъа ийнаныуун да. Ахшылыкъ бла аманлыкъны айыра билген назмучуну сыйлы борчуду. Ол затланы юсюнденди Моттайланы Светлананы назмулары:

*Амалсыз болгъан кюнлерим
Амалым болгъанларымдан эсе, кѣндю,
Кѣк а бышымда хар заманда да кѣкдю,
Аякъларым жерни сезелле, мен атлай.*

*Бармагъан жолларым мени
Баргъанларымдан эсе, асламды.
Алай неден да жашауум баямды,
Кѣп ахшылыкъ къолумдан келип.*

Моттайланы Светлана битеудуния культурадан, мифологиядан, тарыхдан юлгюлени малкъар адабиятха киргизтирге ѳчдю. Аны назмуларында Такубо, Жорж Санд, Шопен эм башха битеудуния маданиятны белгили адамлары кеслерине жер табадыла. Бир-бирде артыкъ бек да келишалмайдыла ала малкъар эстетикагъа. Сѳз ючюн, сабий альбомгъа тежеп жазылгъан назмусунда автор, гюллени атларын ѳз тилибизде бермей, орусча айтханы тюздю дерге къыйынды. Болсада миллет эсни айныу жолунда быллай суратлау излем – бир магъаналы атламды.

Малкъар поэзияда 80-чи жыллада ана тилни орус тилден келген сѳзле бла байыкъдырыу тѳре кючленнгенине шагъатлыкъ Созайланы Ахматны, Байзуллаланы Алийни эм Моттайланы Светлананы назму чыгъармачылыкъларыды. Бу иште Светлана жашаугъа синнген жангы ангыламланы поэзияны ѳлчемине тийишдиралгъанды. Ол хайырланган сѳзле, хунагъа жарашмагъан ташча болмай, кеслерине керти жерни табып къаладыла:

*Кюн тууушлагъа чыкъгъандыла бирле,
Сойланып, зауукъ ала, жатадыла,
Зодиакла кечиндирген бийикле уа
Ёхтемлени жоллагъа чакъырадыла...*

*Токълукъну тапханмыса алгоритмин,
Иги тюзелгенсе тояргъа,
Эсинги алып тургъан Тарыхмыды?
Жетмединг адам даражагъа...*

*Неда –
Оппонентим, хомух дертлим...*

.....
Музейледе турадыла садакъ бла чыкъен...

*Кёралмайма кече эшелонну
Темир кылыкъларын, ауурлугъун да,
Кычырыгъын, болмазча кырыуун да,
Рельсалада бешик кымылдауун...*

Моттайланы Светлананы чыгъармачылыгына кесамат сёз жазыу, аны эсеплеген, керти да, тынч иш туююлду. Нек дегенде, аны хаты болмагъанча энчиди. Энчилигин ачыкълай туруп, назмуларына, поэмаларына, кёчюрмелерине, аны тышындан орус тилде жазгъанларына да кесамат кёзден кырасанг, биз эки поэтни, эки поэзияны жесирин кёребиз. Светлана кёп окбугъан, дунияны билим тенгизинден эркин юлюш ала билген назмучубузду. Ол жаны бла аны хаты, сёзсюз, энчиди. Малкыар поэтни шарт таныгъанла, аны китапларын ахырына дери окбуп чыкъланла, таулу тиширыугъа, аны назмучулукъ тылпыууна бийик багъа бичмей кыоймайдыла. Сёз ючюн, аны хатын закий орус назмучула Анна Ахматова бла Марина Цветаевагъа да ушатханларын жашырмайдыла.

Кертиди, бизде орус эм битеудуния адабиятны бийик тёрелерине тюшоннген билимли, уста назмучула бардыла, анга адабият кеси шагъатлыкъ этеди. Малкыар тилде менме деген назмучубуз Байзуллаланы Алий орус тилде да усталыгъын кёргюзтгенди, Чыпчыкъланы Борис орус тилни, философия фикирни да устасыды. Башха юлгюле да бардыла. Алай жангыз Моттайланы Светланады, сёзсюз да, эки поэзия дуния кыураялгъан. Экиси да – бирча жетишимли. Экиси да – айбатлыкъны, бийик культураны сыфатларын чомарт жыйышдырып келгенле. Сёз ючюн, кимде табарыкълары быллай тизгинлени:

*Мен жыгълмам Сарытордан,
Сюрюп элтсе да жазыуум,
Жулдузда болгъан тойда
Кыалсын, кыалса да кырыуум.
«Сарыторум»*

*Шауданланы сер суулары –
Ташланы сыртларында,
Таулуланы жарсыулары –
Аланы кыартларында.
«Шарт»*

*Ол суууса, юзюлюрле тамырлары,
Кыанатланган сагъларым ёлюрле,
Мутхуз болуп, кыонгур кёзлю магылары,
Кыара тартып, гюллерим ёчюлюрле.
«Жюрегими уясында»*

Светлана назму сыфатланы кьурауда тил хазна бла эркин хайырлана биледи, ол сёзлени «ойнатады», сыфатланы ажайыпларын да кьурайды. «Мен сени ызынгдан кьанат, кьанатлы да болдум», «жулдуз жулдуздан да ма энди туугъан да болур», – дейди поэт «Кьанат битдирген» деген назмусунда. Ол суймекликге аталгъан тизгинледе суйгенини ызындан кьанатны кьанаты да болады, аны ийнакъ сёзюн сакълагъынчы, жулдуздан окъуна жулдуз тууар эди. Кюнле, айла, жылла. Биз бюгюннге дери эшитмегенча сыфатла. Терен оюмлу суймеклик термилиуле...

Моттайланы Светлана тилибизни жашырыналарын туурагъа чыгъарыргъа да устады. Назмучуну 1997 жылда басмаланган «Шартла» деген китабын алаамат назмула кьурагъандыла: «Алтын гебенек», «Хычыуун шыбырдаула», «Кюз», «Жау чыракъны нюрюнде», «Суугъа кьарай» «Кьайтханды кьыш», «Сюреди жел», «Жарсыу», «Озгъан суймеклик», «Сагъыш». Бу тизмеге кёп назмуну кьошаргъа боллукъду.

Светлананы тема жаны бла излемлери малкъар адабиятны темалары бла байланмай не амал. Ата журту, жерибизни табийгъаты («Табийгъатны поэзиясы»), миллетибизни кьадары, ананы балагъа суймеклиги, бир-бирлени дуня малы, жалгъан сый ючюн да талпыныулары, дуняда халаллыкъ бла хыйлачылыкъ, ёзденлик бла кьул маталлылыкъ – не зат сыйынмайды поэтни жюрегине! Дуня сыйындыргъан жюреги поэтни анга журтуну термилиуюн унутмайды: «Мудах тауларымы тёппелери Жюрегиме сингенди ол тютюн, Ачы сагъышларым ачы кюнлерими Бютюн ачы этедиле, бютюн...» деген тизгинлерине киргендиле.

Табийгъат Моттайланы Светлананы лирикасында энчи шартланы жюрютеди. Табийгъат пейзажла, поэтни сагъышларын бёлюп, окъуучуну болмагъанча жюрегин тепдиредиле («Ноябрьге тилегим», «Жазны чабыуулу», «Суугъа кьарай», «Алтын гёбелек», «Кьайтханды кьыш»).

Не жаны бла кьарасакъ да, назмучу кёп жангы амалланы хайырланады, тилибизни байлыгъын, аны айбатлыгъын былайды деп, тилибизни окъуучулагъа юлгюлю этер амалланы табады. Назмучуну тылпыуу тазады, итিনিую ёхтемди, сёзге усталыгъы шартды. Ол оюмгъа юлгюле тапхан бир да женгилди. Назмучуну «Борчлума» деген назмусунда кюзгюдеча таза кёрюнгендиле ол шартла: «Эннгенме суркёз ауушдан, Жетгенме гюллю сырлагъа, Толгъанма дуня тауушдан, Болгъанма эжиу жырлагъа...» неда «Акьдан кьуралалла кьышла, Акьдан кьошулгъанды жазгъа».

Бу китап, эслеп кьарасанг, кёп сагъышланы туудурады. Моттайланы Светлана бийик философия фикирлени жашырынлыкъларын ачаргъа итинеди. Ол жаны бла «Акьылым жаууннга бёлюнеди» деген назмусуна бир кьарайыкъ:

*Юй жылыды, жауун а – кьаты,
Ишине аяусуз кьадалыпды,
Жанымы душманы кьатылыкъды,
Кьатылыкъ кёргеним да – татлы.*

Нечик сейирди поэтни суратлау амаллары:

*Кете-келе, толкъунлана кюнле,
Юзmez бола, саркъалла къолумдан,
Сокъур кёкге чыгъадыла кюле,
Къауумлары эски жулдузладан.*

«Шартла» китабына назмучу бир къауум кёчюрмелерин да къош-ханды. Кёчюрмелени себеби бла къабарты назмучула Нури Шогенцуков, Кашиф Эльгаров, Лиуан Губжоков, Руслан Ацканов малкъар адабиятда тийишли жерни алгъандыла. Китапда дагъыда бир магъаналы иш толтурулгъанды. Къзахлы закий назмучу Олжас Сулейменовну орус тилде жазгъан назмуларын малкъар тилге кёчюргенди. Бу къыйын иште Моттайланы Светлана фахму жютюлюгюн баямлагъанды, Олжасны макъамын бузмай, ызындан къатлайды:

*Къарачы – гебенле!
Черек тёгюлмеле!
Къарла – сур бетлиле,
Жолла къыланч келе.*

«Айхай да, булутла»

Дагъыда бир сейир миниатюра:

*Ат боюнунда суу жагъаны
Шош ётюп келе,
Ах, алаMAT тиширыуум –
Жерде эшмеле!
Бир жанына, уялгъанча,
Къарай алашам,
Кюн тамгъала ёшюнледе –
Керти тамаша!*

Олжас Сулейменовну чыгъармачылыгъы бла шагъырейле малкъар тилибизде аны макъамы къалай алаMAT эшитилгенине сейирсиниркидиле.

Башында айтылгъаныча, Моттайланы Светлана эки тилде жазады – малкъар эм орус тилледе, экисинде да – бирча жетишимли. Сёз ючюн, «Шартланы» экинчи китабы орус тилде жазылгъан назмуладыла («Черты» деген аты бла). Бу, назму жыйымдыкъдан озуп, энчи китапны магъанасын тутуп келеди, кертиси бла да, орусча назмулары энчи китап болуп чыгъаргъа тийишли эдиле. Нек дегенде, бу назму бёлюм малкъар тилде жазылгъан назмуланы ауанасында къалгъанча кёрюнеди. Алай болса да, эки тилли жыйымдыкъны малкъар тилни бла орус тилни бирча билген окъуучу бир урумдан окъуп, кесине мында кёп фахмуну жарыгъы кёллендирген тизгинлени табарыкъды.

БИТТИРЛАНЫ Тамара

Творчество, озаренное вдохновением

Интересны и читаются с большим интересом твои говорящие портреты современников – выдающихся деятелей культуры, искусства. Это несколько восполняет недостаточную информированность людей о своих признанных в мире земляках на фоне агрессивной раскрутки всеми видами СМИ различных субкультур, попсы и прочих героев бизнес-проектов в культуре. Всё, чему ты уделяешь творческое внимание, озарено вдохновением, глубоким профессионализмом и пониманием темы, просто и доступно, образно и часто афористично.

Хусей Чеченов

С ее легкой руки многие стали известными

Бывают люди, при встрече с которыми радуешься. К ним относится Светлана. С ней всегда легко и весело, без проблем. Она адекватно реагирует на шутку, умеет импровизировать, подыграть. Мы можем с ней хохотать часами.

С годами жизнь сама сортирует друзей. Я рада, что мы со Светой останемся друзьями навсегда. Желаю тебе, Светочка, оставаться такой, какая ты есть: женственной, весёлой, аккуратной и искренней на долгие годы.

Наталия Гасташева

«Я слово в степень возведу...»

Светлана – добротный журналист, думающий, умеющий докопаться до истины. А разве это не так?

Я много фильмов снял о женщинах, о Великих и Неповторимых. Людмила Черина, Хаишет, Эльмисхан Хагундокова, Танзиля Зумакулова, Карина Мезова, Мария Кучина... Много...

Хочу снять фильм о Светлане Моттаевой.

А когда человек очень хочет, то у него обязательно получится.

P.S. Я уже завершил работу над этим крохотным рассказом, когда решил заглянуть в интернет по поводу имени Светлана. Камень-талисман у этого имени – горный хрусталь.

И я подумал: – А разве могло быть иначе? Конечно, хрусталь! Конечно, горный!

Владимир Вороков

Больше, чем поэт

Для меня Светлана Моттаева человек, который шагает, не сбивая темпа на марше, не изменяя жизненным принципам на своём пути. Она и «...капелька в водопаде гремучем, частичка дымки, лучик в потоке, стезя в мирозданье своя».

Понятно, что образ в искусстве – это продукт познания, но для Светланы они люди, которые рядом, родные, близкие, друзья. Будь то Кайсын, казах Исраил-ака, мать, Токтогул или путник ночной.

Особое место в её поэзии занимает отчий край: каменистая Балкария, курчавый Тихтенген, родной Черек. Вроде никто из поэтов не обошёл эти образы, но у Светланы Моттаевой свой набор красок чистоты, любви, верности и доброты. Мне импонирует позиция поэта-лирика, который хочет найти ответы на извечные вопросы. Что будет с миром, где «...за подлость никто не подсуден, за святость никто не прощён»? Или же «...не всегда поймёшь, – мудрей ли тот, кто ломает на пути преграды, или тот, кто движется в обход?». В поисках ответа она обращается к богу. Но творец в любой области созидания вполне богоподобен. И мне думается, Светлана в своём рукотворном творчестве нашла тот код, посредством которого её поэзия стала нашим общим достоянием.

Ещё помню, как в лихие 90-е она с документами носилась по инстанциям, стараясь помочь женщинам наладить бизнес. И сейчас в общественном совете при управлении культуры в местной администрации Нальчика она активистка, так что поэт в России пока больше, чем поэт. Хочу от души пожелать доброго здоровья, творческого долголетия и «...пусть никогда не догорит свеча ожиданий твоих!»

Мухтар Боттаев

МОТТАЙЛАНЫ Светлана

КЪОЗ ТЕРЕГИМЕ АЙЫРЫЛЫУ СЁЗЮМ

Артыкъ игилик да артыкъды бирде –
Озуп да артыкъ эдинг, къоз терегим,
Къайтып келгенде юйюме ингирде,
Сенсиз арбазгъа жарсыулу тюбедим.

Чанчды жүрегим. Бу къалайды дерге
Болалмадым мен а, тилим тутулуп.
Ай насыпсыз, къуюлдунгму жерге,
Быхчы ауузундан ажымлы жутулуп?

Сюе эдим, сен терезе аллымда
Жашил айбатлы этдирсенг жазымы,
Да не медет, сен асыры халалдан
Чексиз къайнадынг, тумалап арбазны.

Келген да, кетген да жарамайды деп,
Кёкню бийлеген жер тюбюн да алып,
Юйню мурдорун тайдырыр бу, силдеп,
Артда башыгъыз да, билебиз, аурур...

Эсдемиди, къоз терегим, сыйынга,
Ариу жырымы да санга атадым?
Тюберме былай деп сени салынга
Билирмедим, айтчы, мени къыйынлым?

Ма энди тураса, шумсуз, къыйылып,
Къызгъыл жаркъадан толтуруп бахчаны,
Сени жойгъанла, арбазда жыйышып,
Тергейдиле сен бермезлик ахчаны:

«Ахшыды, лязим, агъачы терекни,
Муну жарата билгенле алсала,
Айбат затладан бир юйге керекни
Тамам этерле, иги кёл салсала».

Сейир хапарла! Олмуду жарсыуум?
Башхады оюм ол ала айтхандан,
Ёксюз сабийлей сюелген туругунг
Турлукъду, жүрек жаууму алгъанлай.

Кечир деп тилейме, ариу нёгерим.
Къаты сюелсем, къорууларем сени,
Озгъан жауунну жеталмаз тилегим,
Жетипми къалды айбатсыз кюнлерим?

ЮЙЮМЕ

Тереклени къалын кёлеккесинде
Орналгъанды мен суйген юйчюк,
Ариу хансла жашнай тийресинде,
Была тутханча табийгъат кючюн.

Тёгерек кюле кёзлеринде,
Терезе кюзгюледе ойнай,
Жемиш тереклери ёхтемдиле,
Жаннет бахчаларына ушай.

Керти кюнюм келсе, умутлума:
Эшта да, мындачады жаннет!
Гюняхсызма да, андан журтлума:
Сакъланнганды манга да адет.

Жылынама кююнунгда, чомартса,
Бирда-бирда, этмединг жарлы,
Ариу журтум, къайгъысыз тураса,
Кюн табагъа бурулуп аллынг.

Узакъдан жарыйды кюшунунг да,
Кёгюрчюнле мурккугъа къалып.
Саламын алама кюншуму да,
Тюбесем, тюбейме, ышарып.

* * *

1

Ингир кёгю сарыды, кенгди,
Апрель салкъыны – ийнакълы,
Сен кёп жыллагъа кечикгенсе,
Кёп ёмюрден бери къалып.
Келгенсе энди. Кюн жарыйды,
Кырдыкланы бийлейди чыкъ,
Сен болмагъан кюнюм жарлыды,
Сен болмагъан ёмюр – жазыкъ.
Алдамайма. Умут керекди
Деп айтмайма – жүрек талды,
Арабыздан ётеди чек да,
Къадар кеси аны салып.

2

Кюле тургъан къарамынга,
Жууукъ олтур да, бир къарат,
Кёк дефтерге жазгъанларым –
Сени кюсеуюме шагъат.
Алай а ол да – жубанчым...
Кечир мудах жашаууму,
Жашагъаным ючюн апчып,
Мудах да ышарыууму.
Кечир такъыр къадарымы,
Кюнсюз кюнлерими кечир,
Да сенсе деп, башхалагъа
Алданнганым ючюн, кечир.

АНАМ

Огъурлу десенг, ма олду огъурлу,
 Жазыуунда кенг эди келген жолу,
 Сыйлы эди, суююнчюге туугъанча,
 Тукъумуна ёчюлмезлик къууаншча.
 Алай аны жаратылгъан чагъында,
 Бийикледе жулдузу жашнагъанда,
 Къара булут, жетип, нюрюн бийледи,
 Зорлукъ аны жолун кесе сюелди.
 Бара-бара, айла, жылла оздула,
 Къыйынлыкъла къыйын кюнюн создула,
 Чюйреликге айландырып жазыуун,
 Къыт этдиле туз гыржынны табыуун.
 Жаш заманда ёхтем болду, кюн кибик,
 Хорлатмазгъа ёч болду, къылыч кибик,
 Жаланжюрек – халаллыгъын юлешди,
 Даражасын эниш этмей кюрешди.
 Ариулугъун, асыллыгъын кечмелле,
 Былхымсызла аллайлагъа ёчелле,
 Аямалла, къара кюнню салдыла,
 Зауукълукъну аны бла алдыла.
 Ол ычхынды зарладан бла зорладан,
 Огъурлулукъ болмаучуду хорланган,
 Тынч жатады ол эркин къабарында,
 Игилиги къалып аны артында.

* * *

Тынгылайма, олду сайлагъан ызым,
 Кюч береди манга ол тынгылауум,
 Болушханча унутургъа себеплей,
 Жолум энди мамукъданды сенсизлей.
 Ахтынама шумсуз кече кююнунда,
 Жангызлыкъ бла кечинеме оюнда,
 Кече сала къара къанат жюрекге,
 Баз болмайма Тейри аллында тилекге,
 Нек ачама анга окъун жюрекни,
 Туура этип, ол сен манга керекни?
 Ол тузакъдан эркинликни сайлайма,
 Амал болмай, белни къаты байлайма.
 Айланады, къуршалап тегерекни,
 Бозгъул туман, танытханча керекни,
 Назыланы къармай суху къоллары,
 Экибизге узакъ эте жолланы.
 Тынгылайса, тынгылауда ким онгар?

Сюймекликни тунчукъдуруп, ким хорлар?
Тёзе билген төш ашайды дейдиле,
Аны айтхан бошдан болмаз, ким биле.
Да, нетейик, бизде ариу кюнлени
Артха тюрте, не табарбыз биз энди?
Хурмет этмей, сюймеклик биз табагъа,
Къалды дейме ахырыбыз аманнга.
Чапыракъ масхарасы масхаралай,
Кюзню кёзю нени да марагъанлай,
Этеклерин кётюреди сер заман,
Жетемиди дерчады ахырзаман.
Узакъды да экибизни арабыз,
Жюрегими сау этмезча жарабыз.
Тынгылайбыз, жаннга дарман жокъду деп,
Жокъду аны къанатландыргъан себеп.

* * *

Кечеги кёк – кечелени анасы,
Азатланнган, ай сыфатлы дунияны,
Сабанчы себип чыкыгъан жулдузланы,
Ийнакълайма, жерден къарап, аланы.
Чачырауукъ, къурмач бетли жулдузла
Энедиле, жюзе алам жолунда,
Айланмайын, ушайдыла къундузгъа,
Уллу Аллахны туугъанчалла къолунда.
Кёк да жайып, кёксюл жабыуун төрде,
Халал жанын аямайды, къучакълап,
Хар жулдузну ийнакълайды кёлюнден.
Жашайма мен, жанымы кёкге атап,
Уча-уча, жулдуз жыйын табагъа,
Ийсагъан, жулдуз жарыгъын къатлап,
Ол нюрюмю юлеширем саулагъа.
Жашар эдим, жулдузлача, мен, жашнай.
Шууаларым къошулуп бийикледе
Жулдузла ийген жарыкъ шууалагъа,
Тарлыкъдан дуния болуп къалырча кенг,
Адам адамны сюерча сыйларгъа.
Кечеги кёк – кечелени анасы –
Кёзбаусузду дуниягъа сюймеклиги,
Адам кеси жарсытмазча баласын,
Халаллыкъда болмаучуду экили.

* * *

Жауун жауады кёз жашла къатыш,
Толан туман басханды жер бетин,

Төгедиле кёкле кьудуретин,
Этгенчалла, ачыуланып, кьаргъыш.

Брхы кесин сюреди тикледен,
Тереклени сирнекча сындыра,
Келеди ачыуун ол кьандыра,
Кьопханча дерт алыргъа эмеген.

Абызырап, жер, кёк да, титирей,
Жералышыу мардасындан оза,
Баш кётюрген шибиля, окъла сыза,
Элте барып, кьадамагъа тюйрей.

Табийгъатым, шошай бир ауукъгъа,
Гузабагъа кьалдырма чеклени,
Кётюрме, жел, таугъа этеклени,
Мамыр жерими алдырма отха.

Къыямадан арыгъан тауланы
Ая, тилейме, урма, керилип,
Ургъанынгда да, ур, марда билип,
Чыдай билгени шартды таулуну.

ЖЕРИМЕ АЧЫУУМ ЖАЗДЫРГЪАН

Тирмен ауузунда болдунг
Ууалып алай чыкъгъан,
Ийленип да болдунг ун,
Жауларынгы тойдургъан.
Юзюлюп кьанатларынг,
Сюркелдинг кьара жерде,
Кёрюндю кьан ызларынг
Азаплы кьара кёрде.
Узакъланы жесири
Болдунг, сунмай тургъанлай,
Тюз жолларынг кесилип,
Турдунг тутулгъан айлай.
Зинданланы сынадынг
Зорчуланы кьолундан,
Ариу атынг кьабынды
Аманланы ауузунда.
Турмушларынг тайдыла,
Мурдорлары чачылып,
Къаяла жилядыла,
Къара кийип, ачыулу.

Жарлы жууукъну сыйын
Сынадың сынамаздан,
Солууунг да тыйылып,
Ычхыналмай антсыздан.

* * *

Акъылгъа бойсунмаучу сезим да,
Баш уруп кыйналмаучу къадар,
Бир кюн кыймай, сени изледим да,
Танг нюрюнден жашнар деп абзар.
Болмады. Гюлле мудах чагъалла,
Алада агъы, кегю да бар,
Акъылым а биргеди алам бла,
Къанат жаялса, ары учар.
Жарсыугъа, аны уа мажаралмай,
Суууйду жүрек танг алада,
Санларымы келюм кетюралмай,
Эсим айланады талада.
Тау бийикле узакъдан къарайла,
Хайда деп, мени ашыкъдыра,
Къара булут сезимни марайды,
Жүрекге жетип, къабышдыра.
Азаяды кюн, терен батады,
Тауланы кызыл-ала бийлеп,
Келмесенг да, акъыл аламдады,
Олду манга этмеген себеп.
Олду, хурмет этмеген къарыуча,
Бармагъын «огъай» деп кетюрген,
Жарсыуум да, сау болмаз аурууча,
Кюнюмю къап-къарангы этген.

БУЛУТЛАГЪА АЙЛАНЫП

Эй, булутла, нек кетмейсиз башымдан?
Сууукъ жели, нек ураса тышындан?
Борбайларым тезмейдиле сууукъгъа,
Бюгюн кимни табалырма жууукъгъа?

Гитчеликден къартлыкъгъа чыкъгъанлыкъгъа,
Тюбейме мен зорлукъгъа бла зарлыкъгъа,
Кыймадыла, жолуму да кесдиле,
Кыйда мени къорууларыкъ эслиле?

О, булутла, жапладыгъыз кегюмю,
Кюнню жабып, жарытмазча келюмю,

Суугъа тюшген таш къармайды дегенлей,
Таш къармадым, тюз кесими сезгенлей.

Чабасыз сиз, шимал желни келтире,
Жюрегими тамырларын тепдире,
Андан-мындан сагъайтып, ачы ауаз,
Къайгъылыды ол чакълада тар арбаз.

Эшигими ары-бери атады,
Келе келип, тереземе къатады,
Къырау болуп чыгъыучуду ол тангнга,
Жокъду дерча къарыу аны онгларгъа.

Сер булутла, бозгъул темир тауушлу,
Элиядан толтурасыз ауушну,
Туман тылпыу, жерни бийлеп, сынсыта,
Тангым бирде умутсузлукъда ата.

* * *

Жаратыла келген тизгинлерим,
Сизни къойдум, бошамай, арсарлы,
Сизни къатлап тургъан эринлерим
Къатламайдыла энди, къысылып.

Кечиригиз, назму къауумларым,
Жарты жолда къалгъан къонакъларым,
Кечиригиз, отха атханларым,
Бзы бла тобагъа къайтханларым.

Жюрегими теренинден бийик
Кюн кёзюне иймегеним ючюн,
Сизге төре болгъанча эркинлик,
Эркинликни бермегеним ючюн.

Кечиригиз, назму къауумларым,
Жарты жолда къалгъан къонакъларым,
Кечиригиз, отха атханларым,
Кёзкёрмезге батхан зурнукларым.

ТАБИЙГЪАТ СУРАТЫ

Къаймише акътерекле,
Чапыракъла – къар бетли,
Тау этекле – келбетли,
Нюр жанып төгерекле.

Кётюрюп этеклерин,
Тигелейди жел таудан,
Жел кьолундан элгенип,
Сюзюле кюмюш шаудан.
Алф гюлледен согьулгьан
Сыртланы айбат бети,
Аллах онгундан тургьан
Жер, ырахат тылпыу этип.
Тау кьырла да салкьынны
Тарталла черекледен,
Акьылманча, акьыллы,
Жер да – акьылман, экен.

* * *

Жаратылгьан кюнню жангылыгьыча,
Эсде онгмаз озгьан жайны тюрю,
Кьанатларым да, бийикле танырча,
Ёхтемдиле. Женгилди жюрюшюм.

Чёплеу башны сыйлайды кюн, ажашмай,
Кеси борчун уста биледи ол,
Табийгьатха кьаршы болуп, даулашма,
Анга юйретме не акьыл, не жол.

* * *

Эридим жарлылагьа,
Жауунча, жилай,
Ала чекген кьадарны
Кесимден даулай.
Ёлгенлеге эридим,
Ёлгендиле деп,
Саулагьа да эридим,
Ёллюкдюле деп.

* * *

Шайтан жели бетим бла
Санымы да кюйдюрдю,
Тенг болмагьан биреу бла
Тюбешдирип, сюйдюрдю.
Жашлыкь этип хыйла кьуллукь,
Алдандым омакьлыкьгьа,
Жюрегими алды сууукь,
Тёздюрдю бир ауукьгьа.
Чал булутла, чаба келип,
Элтдиле муратланы,

Шайтан желни кылыгындан
Жалын отну уртладым.
Муратымы кёгюрчюнюн,
Азап зинданга атып,
Шайтан жели алды кючюн,
Чалдишинде тохтатып.

КЮЗНЮ КЕЗИУЮ

Кюз артыны ауазы
Чегетлени бийледи,
Алыкъя жашил жазы
Алтын кыатыш кюледи,
Шош макъамлы тау суула
Арыгъанча саркъалла,
Чырпылагъа кюн аула
Дарийлерин аталла.
Къоянчыкъла, кирпиле
Айланалла, чабышып,
Жетмегенди кыыш чилле
Алыкъя уа, кыабышып.
Чыкъ ойнай тегерекде,
Боз булут кекде юрке,
Чекден чекге чабады,
Сабий кыызчыкълай, эрке.

* * *

Айбат жерин берди санга Аллах,
Бойсунмады ол ишине палах,
Зарлыкъ жаратылды жүрегинде,
Дерт жетдирди кюнню бирлеринде.

Ол кыызгъанды санга тауларынгы,
Ол кыызгъанды санга сууларынгы,
Адамларынг айырылып сенден,
Термилдиле, сени кюсеп, кенгде.

Ташын кыабып, сууун ичип окъун,
Турсам эди, санга болурем кыул
Дегенлерин эштгенме кыартланы,
Ёлюп кетген тыш жерде нартланы.

Кимни борчун телетдиле санга?
Сыйынмайды соруу акъылыма,
Табалмадым юсюнде бир гюнях,
Сагъышымдан чачым болгъанды акъ.

Да не даулаш, кёреме, бар къадар,
Андан къачып жокъ дуняда мадар.
Къачалмадынг буйрукъдан, медет,
Тёздюнг, тёзюмдю таулугъа адет.

* * *

Кёп зат керек: эрни, назмуну да –
Аслам ишни жюрюте билген,
Чалаллыкъды окъа чалыуну да
Жюрегин дуня ючюн бёлген.

Фахмугъа къажар туююлдю эр да,
Эт, таякъ да кюймесе, шишлик
Ол заманда татыулу бишеди,
Эслеп этген – олду игилик.

Хайт деген эгечлерим, жашарсыз,
Алгъышлы бола дунялада,
Бурунгу къатынлагъа ушарсыз,
Къатын даража сакълагъанла.

Сабийли-субийли – юйюрлюдю,
Хар ишге да кесин жарата,
Эр тутта, фахму да айныта,
Арабызда нечик юлгюлюдю.

Назму жаза, къазан аса дайым,
Уллусун, гитчесин булжута,
Аллах буюргъанын ийнаялайды,
Тийрени, жууукъну къубулта.

Шарайып туююлдю, не десенг да
Юй туталгъан, назму да жазгъан,
Сатанайча, ол алай элиди,
Кёп борчун бирге толтуралгъан.

* * *

Айып этме, суймегенни суймедим,
Алай кёрсем, къашымы да туюмедим,
Учуз этип, кесими жунчутмадым,
Суймегенни бир да бир къубултмадым.
Аны башха меникиден ниети,
Башха болуп жашауунда адети,
Келген жолу меникиден энчиди,
Ол кеси да бизден башха элчиди;

Хар элни да кесича кьой союу,
 Кёз кьарамы, акъылында оюму...
 Сен ёсгенсе сур кьатынны кьолунда,
 Бир жылыу да кечинмеген кьоюнунда,
 Тёгерекге зар болуучу ол, харип,
 Ким кёргенди аллайны бети жарып,
 Хар кимни да кесине кюндеш этген,
 Хар кимден да дагъы кесин хан этген?
 Зарлыкь бла хыйлалыкь – акъылында,
 Ол шартлары танылды туудугъунда.

ПОЗЛЮКНЮ ТАРЫГЪЫУУ

Игилигим аманлыкь болуп кьайтды,
 Хайыр кьылып, мен дагъы кьызыу кьапдым,
 Баз ауазлы болдула, сёлешдиле,
 Мен харипни чач эшмелей эшдиле.
 Керек кюнде мени керек этдиле,
 Тюлкюленип, терс жолну да элтдиле,
 Кеслерини жумушларын этдирип,
 Сора алай хыйла төрюне ёрюп.
 Не кёрмедим мажюсюле кьолундан,
 Аман эшитдим ичлеринде кьоландан,
 Халал сууум бокьланды аманладан
 (Не кьыйынды дертчиликден ачыгъан!),
 Бир суналик, сансыз эм кьудуретсиз,
 Ташалада керти-керти адепсиз,
 Ол да турду, сюелди манга кьаршы,
 Жашырында хазырлап туруп ташын.
 Жыйын болуп, жыйын халда чапдыла,
 Ауузлары барыны от чакьдыла,
 Тежедиле тежелмезлик дауланы,
 Хазыр этип манга бугъоу бауланы.
 Ах, аманла, Аллах сизге чамланды,
 Бирем-бирем, кезиу жетсе, кьаплады.
 Уу тилигиз энди, шукур, тутулду,
 Аны бла болуругъуз да болду.

* * *

Кьарайма да, жауунну акъылы
 Тохтамазгъады. Ол а – не адет?
 Элияны айы бир да жауунлу,
 Кьайсы гюнях ючюн алады дерт?
 Терезеле, мылы бетли, эрий,
 Жауун тамычыла эне жерге,

Ауур саггышымы кыыстай кери,
Да кетмейди, мени ата кѳрге.
Къайдаса? Жол – мутхуз, жауун къатыш,
Не жолоучу, не бир атлы да жокъ,
Мудах бетни алгъанды сур аууш,
Къая нѳгерине тийгенча окъ.
Да, хо санга! Элек-элек болду
Къаяланы кюнлюмю, чегети,
Къузгъун ары, гыйы ташха кѳонду,
Аны ауузун тыярча, не этгин?
Титирете, ол азмы кычырды?
Аз чакъырдымы палахны желин?
Черек да, тѳзмей, азмы кѳутурду,
Аз алышдымы саркъыучу жерин?

АЙЫРЫЛЫУ

Сюймеклик кетди. Кетди назму да,
Илхам талдыргъанды къанатын,
Сакъламайма келирин жазны да –
Ант этген къатламайды антын.
Жанны бийи, сезим да, сан этмей,
Сур бетли озады – жел кеси!
Къулагъымдан шыбырдауунг кетмей,
Энтта да таяр кибик эсим.
Жюрегимди ызынгдан, жунчумай,
Алгъындача, жокълагъан сени,
Унутмадым, унутхан да сунма,
Минчакълай тиземе кюнлени.
Экибиз сынагъан сагъатла да –
Къууанч такъыйкъала белгиси,
Насыпны белгиси, акъ атла да
Чачылдыла, къалып иесиз.
Ажашмадым. Сакълаудан тюнгюлмей,
Дагъыда турама мен сакълап,
Биркюнлюк нѳхлеринглей тѳйюлме,
Жюрек тебиуюм болмаз зыраф.
Ахшы-аманы да тюбегенди,
Бюгюн да тюбейле аманла,
Зор элек мени да элегенди,
Уллу гузабагъа къалдыра.
Жюрек жыргъа табыла сылтау да,
Сюймеклик кетди – жашау къалды,
Келген жолум кѳз аллымда – тауду,
Ол жолумда азмы жыгъылдым.

КЮЗНЮ СУРАТЫ

Кетеди жаз, бурулмай ызына,
Мудах халда чыгъама ашыра,
Итбурунла, аямай къызара,
Къышха дери алыкъа жашарла.

Айырылыу – жүрек сынсыр чагъы,
Мудахды тал, чыкъ жаууннга бата,
Сакъ жылтырайды тауланы агъы,
Сууукъ салам ие табийгъатдан.

Кюз белгисин, суйсенг, тергемей къой,
Сансыз этерча тюшмейди амал.
Кетеди жаз. Мудахды энди той –
Табийгъатда хар чапыракъ мууал.

Къайнамайды шууулдагъан терек,
Чапырагъын суйсюнмейин атхан,
Жашау къайтырча энтта жаз керек,
Аны кюсейди дамындан татхан.

КЪАЛГЪАНДЫ АУАНАНГ

Азатма мен эски жарсыуумдан,
Ёхтемленсенг да, бошду ёхтеминг,
Кериме мен ол сен ойлагъандан,
Эркинликде, керти да, ох дедим.

Угъай, угъай, къайгъырма. Кёзбаусуз
Шуёхлукъну излейме энди мен.
Халал шуёх этмез сени учуз,
Ол сёзлени эшитгенме кёпледен.

Да тюздюле ала. Мен кесимде
Магъаналарын энди сынадым.
Бош ауананг къалгъанды эсимде,
Сынауумдан мен кёп дерсни алдым.

КЪАДАРЫНА ЫРАЗЫДЫ ПОЭТ

Хасан Тхазепловну жашау жолу бла шагъырей болгъан адам аны поэзиясында жашау кертилик баш жерни алгъанына сейир этерик туююлду. 1943 жылда Урван районну Эски Черек элинде туууп ёсген жаш, анда орта школда окъугъан заманындан башлап, кеси кыйыны бла жашаргъа юйренгенди. Школну тауусуп, автомашина жюрютюрге юйренип, колхозну алчы шофёруна саналып ишлей, жашау кертилик дегенинг тюзлюкню жолунда барыу – кысхасы, жашау кертилик аманнга, игиге да тюз багъа бичиу болгъанын бек жашлай ангылагъанды. Миллетни жарсыуу, къууанчы, ахшы умутлары, сагъышлы оюмлары да халкъгъа суратлау сёзню кючу бла жайылгъанларын ангылай башлагъан жаш, кеси жырла къурап, алагъа макъамла жарашдырып, шош, кишиге эшитдирмегенлей, мурулдай, ол фахмусуна къууана, къадар деген не зат болгъанына тюшюне, аллай кезиуледе жүреги, ниети кеси да ангыламагъан сезим бла байыгъа ашырады алгъа итиндирген кюнлерин.

Аллай кезиулер бек биринчи совет аскерни тизгинлеринде къулдукъ этген (1962–1965 жылла) заманында къолгъа аладыла Хасанны. Фахму уа жашны биргесине жашнайды: жангы назмула, жангы фикирле жаш поэтге жарыкъ жол кёргюзтедиле, солургъа, поэзиягъа сансыз къараргъа чыртда онг бермейдиле, суратлау сёзню ёмюрлюк жолуна таукел атларын излейдиле.

Ол оюмланы кертиликлерин Хасан Тхазепловну бек эрттеден бери да ёсе, айный баргъан поэзиясында кёребиз. Хар жангы назмусунда, хар китабында да эсленеди ол. Хасан къабарты халкъны орус тилде жазгъан поэти болгъанын белгилей кетейик былайда. «Путь Караванщика» деген назму жыйымдыгъы ючюн а Тхазеплов озгъан жылны ахырларында къыралыбызны «Большая литературная премия» деген саугъасына тийишли болгъаны барыбызгъа да къууанчды.

Бу кюнледе Хасан Миседович Тхазеплов туугъанлы 75 жыл толады. Поэтге, жырчыгъа къартлыкъ жетмегенин да эсине салайыкъ Хасанны.

Бизни поэтибиз жашау тиричиликни орта чыхырында болургъа итингенлей келгенин ангылатханбыз. Ол Къабарты-Малкъар къырал университетни эл мюлкню механизация факультетине окъургъа кирип, анда билим ала тургъанлай, аскерге кетеди. Андан борчун толтуруп къайтхандан сора, КъМКъУ-да заочно окъууну тийишли кёрюп, Москвада М. Горький атлы литература институтда уа очно окъургъа кёл алады. Анга бу жолну сайлауна ол заманда Къабарты-Малкъар Респуб-

ликаны Жазыучуларыны союзуну председатели Алим Кешоков себеп болады. Къабарты литератураны классиги Алим Пшимахович Хасанны фахмусуна бичген багъасына санайыкъ бу эсли ишни.

– Киши айып этмесин манга, ол оюмну тюз болгъанына даулашырыкъ туюнюлдю суратлау сѣзден хапары болгъан адам, – дейди Хасан Тхазеплов, – алай ол заманда литература институтда конкурсну уллулугъу (бир жерге 20 адам) менме деген жашланы, къызланы да бек элгендирген эди. Анда алгъа чыгъармычылыкъ ишинг бла байламлы юч сынаудан ётерге керексе, андан сора уа – экзаменле.

Ары окъургъа тюшмей къалсам, Алим Пшимаховичден бек уяллыкъ эдим. Насыбым тутду, институтха кирдим.

Жаш поэтни биринчи назму жыйымдыгъы («Третья смена») 1971 жылда басмаланганды.

– Хасан, биринчи китабынга аллай атны атаргъа нек тюшген эди эсинге? – деп сорама шуёхума.

– Ол китапда болгъан назмуларымы хазна къалмай барысын да кече жазаргъа тюшген эди, – деди Хасан, бир кесек ышаргъан да этип, – эсе да – ючюнчю сменде.

Х. М. Тхазеплов литература институтну 1971 жылда бошагъанды. Москвадан Къабарты-Малкъаргъа къайтады. Мында уа аны партияны Урван район комитетинде инструктор болуп ишлерин тийишли кѣредиле. Ол заманда анда райкомну биринчи секретары болуп В. М. Коков ишлеучюсюн энчи чертип айтады Хасан. Районну таматасы жашха болушлукъ, адамлыкъ да этгенин эсгергенлигиди Х. Тхазепловну.

Хасан партия къуллукъда да ишлей, назму жазыуун бир заманда да сабыр этмегенди. Ол бек ыразы эди В. М. Коковха, ышангылы жолну барыргъа онг бергенлей тургъанына. Нарткъала шахарда фатар алыргъа да насыбы тутхан эди.

Кюнлени биринде Адам Шогенцуковну башчылыгъында бир къауум жазыучу В.М. Коковха къагъыт жазып, Хасан Тхазепловну ишинден эркин этерин тилейдиле. Ол Къабарты-Малкъар Республиканы Жазыучуларыны союзунда суратлау литератураны асламла арасында кенг халда пропагандалау мурадда къуралгъан бюрогъа Хасан Миседовични таматагъа салыр акъылда этилген оноу эди. Ол иш бла байламлы районнга Къулийланы Къайсын, Хачим Теунов, Аскербий Шортанов да келедиле. Хасан кѣп аякъ тирейди, ишин къоюп кетерге суймей.

Болсада аллай адамланы тилеклерин толтурмай къояргъа чыртда базынмады.

Поэт жангы ишине да кесини тизгинин жайып, бек къаты сюеледи. Къысха заманны ичинде Жазыучуларыны союзуна кѣзге кѣрюнюрча болушлукъ этеди. Элледе, шахарлада, район аралада халкъ жазыучула бла тюбеширге юйренип, аланы келирлерин сакълаучу болдула. Хасан Тхазеплов халкъ кѣп жыйылыучу белгили жерледе базарла къурап, алада китапла сатып башладыла. Сѣзсюз, аллай кюнледе жазыучула да базарлагъа барып, китапларына къол салып бере эдиле адамлагъа.

Алай бла, республикада китапланы сатыу иш кыысха заманны ичинде алгъа барып башлады. Жазыучула бла шагъырей болуу а къалай кычыуун эди адамлагъа.

1991–1998 жыллада Хасан Тхазеплов къабарты Жазыучулары союзунда башчылыкъ этгенди. 2000 жылдан бери уа «Литературная Кабардино-Балкария» деген журналны баш редакторуду.

– Ол жаланда суратлау-литература угъай, жамауат-политика журналгъа да саналады, – дейди Хасан Тхазеплов, – сёзсюз, биз айтхан атына тийишлиди журнал. Аны тыш кёрюмдюсю да иги жанына тюрленгенди, мени акъылыма кёре, магъанасы да ким да суююп окъурча болгъанды. Журнал кёп тюрлю жанрладан байды, тематикасы кенгергенди. Жашау кертиликни ачыкълагъан статьяла да кеслерине эс бурдурадыла. Авторларыбызны саны ёседди.

Журналгъа къуралгъан жамауат совет ишибизни не жаны бла да алгъа барлыгына, бек башы магъанала, суратлау жанындан да онгудан онглу бола барлыгына иги себеплик этеди.

Бизни, Хасанны къалам къарындашларын, бек къууандыргъан шартла аны Москвада, Къабарты-Малкъарда жыйырмадан артыкъ назму, поэма жыйымдыкъларыны чыкъгъанларыды. Ол жазгъан затла «Дон», «Дальний Восток» деген белгили журналлада, «Литературная Россия» газетде басмалана турадыла. «Алмазная башня», «Путь Караванщика», «Жизнь земная», «Звездный караван» дагъыда башха китапларын адамла излеп, суююп окъуйдула.

РФ-ни Культурасыны сыйлы къуллукъчусу, РФ-ни Жазыучуларыны союзунда жаш жазыучулары союзгъа алгъан комиссияны члени, Халкъла аралы Адыг академияны академиги Хасан Тхазеплов чыгъармаларын бек суююп окъугъан халкъын кёп жылланы къууандыра турсун.

ШАУАЛАНЫ Хасан

АДАМЛЫКЪ

Белгили къабартылы назмучу Хасан Тхазепловну туугъан кюннюню аллында французлу жазыучу Ренарны сёзлери эсиме келедиле: «Бир-бир жазыучулары фахмулары бла адамлыкълары бир бирге арталлыда къаршы келмейдиле». Алайды да, багъалы Хасан манга жангыз фахмулу назмучу туююлду. Аны адамлыгыны уллулугъу да кертиди. Эсингде да къалмай, унутулгъан тюбешиуле боладыла, алай Хасан бла уа биринчи кере 80-чи жылланы ахырында, IX-чу Битеусоюз жаш жазыучулары жыйылыуунда танышханбыздан бери шуёхлукъ жюрютебиз. Таулу жазыучулары эрттеден бери окъуп тургъанма, ол кюннге дери къабартылыладан кишини танымагъанма. Ол кюн манга бир алапат адамны уллу дунясы ачылгъанды, бек биринчи уа кесини адеплилиги бла сейирсиндирген эди мени. Кавказлыны кёргенлей, оруслу адамны кёлюне

нек эсе да эм алгъа аны саулукълу миллетден болгъаны, жарыкълыгы бла чагъыр келеди, сора битеу дунягъа суймеклик.

Бу жол а – аллымда бир башха адам. Къаллай эсе да бир уллу тасхасы болгъанча кёрюннгенди. Уяла ышарады, алай кёзлеринде уа къыйын жашауу бла терен мудахлыгы сакъланнганы эсленеди. Назмуларын орус тилге кёчюрюп окъугъанымда уа, аны толу ангылагъан эдим, кёлюндеги сезимин кёргюзтмей, не заманда да сабыр, хар ким бла да кесин бирча жюрютген адам назму тизмеледе тегюлгени бизни бек сагъыш этдирген эдиле.

Кавказлы поэтлени кёбюсю уллу поэтле Къулийланы Къайсын, Кешоков Алим, Расул Гамзатов эм башхала къурагъан индекле бла келгенлери билинеди. Ала Кавказ таулада шорхулдагъан суучукъланы, чууакъ кёкню бийиклигинде къалкъый учхан къушланы юсюнден жазгъандыла. Хасан Тхазеплов а чыгъармачылыкъ ишинде энчи затлагъа эс бурады. Эсде къалгъан хар бир тизгининде аны философ оюмлары, жашау турмушну къурамы бла байламлы соруула терен ачыкъланадыла. Лев Толстой былай чертгенди: «Жазыучу жашауу бла ёлюмню юслеринден сагъыш этип башласа, алайдан философия адабият башланады».

*Жолубузну жангыз да ол ачады,
Аулакъланы бирин ача, бирсин да ол жабады.
Къайсы босагъланы турама аллында?
Ангылаусулукъ мудахлыкъ жаратады.*

Бу тизгинледе, кертиси бла да, жашауну чеклеринден ары къараргъа кюрешген адамны сагъышларын ачыкъ ангылайса. Кертисин айтсакъ, ол Тхазепловну назмуларына, халкъыны жанын ачыкъларгъа кюрешген жазыучугъа да бек керекли философ аспект къошады.

Кёп жылланы шуёхлукъ жюрютюп тургъан, ол хар Москвагъа келгенинен битеу Россейни жазыучулары бла тюберге излеген, кесин Союзда да суйдюрген, кесин излетген Хасанны халыны юсюнден дагыда кёп айталлыкъма. Аны кёрген сагъатыбыз къысха болса да, бек жарыкъ ётеди, сейир хапарладан да толуду. Энди уа, Хасанны туугъан кюнню аллында, Лев Толстойну башха сёзлерин келтирирге сюеме: «Элли жылында адамгъа жангылыч этерге жарайды, нек десенг ол заманда ол жангыз кесини жашауу сынамларына таянады. Алтмыш жылында да жангылыргъа эркинлиги барды, бу кезиуде ол жашаууу бла тарых сезимин тенглешдиреди. Жангыз жетмишден сора кечилмейдиле анга жангылычла. Аллай жыл саннга дери жашагъан адам башха тёлюледен келген сынамланы да билип, жашауу чекледен да къараргъа онгу барды».

Аны не ючюн эсге салдым, жетмиш жылдан сора да, Къабарты-Малкъарны ариу жеринде тюбешсек, кёзюнге къарап: «Хасан, ангынг жангылычла этмезча даражагъа келгенмиди?» – деп сорургъа муратым барды.

Насыплы, саулукълу бол, ишингден къууан!

Юрий ЛОПУСОВ,
Назмучу, Россейни Жазыучуларыны союзуну секретары

Хасан ТХАЗЕПЛОВ

РОССЕЙ

Жюрегим, нек болдунг кьоян кьуйрукълай,
Кёп индексден сау чыгъалгъанында да?
Жашауда кьыйынлыкъ кьурурукъла да
Сынагъандыла чыдамлыгъынгы да.

Узакъ кюнню таягъына тенг бола,
Россейни кьыдыргъанса уллу жерин.
Революцияны байрагъы бла –
Къызыл байрагъы бла Октябрьни.

Аппаланы «орус» деген сёз бла
Къоркъутуп тургъандыла хар заманда.
Мен а эркин келеме бери былай,
Мен а кеси юйюмдечама мында.

Душман артха турмады этеринден,
Сени жашау адетинг – бир сейирлик:
Муратынг тарыхны индеклеринде
Къара кесеу болгъанда да, сюелдинг.

Кёз жашларынг болгъандыла сюнгюле,
Тюзлюк ишни жаныгъан онгмаз дединг.
Кесинги битеу халкълагъа сюйдюрдюнг,
Биз да аллай темирледен ишлендик.

Бийик жулдузла кибик жаратылдыкъ,
Бир бирибизни узакъдан чакъыра.
Биз да ол сен кёргюзтген жары бардыкъ,
Муратыбыз, байракъ кибик, чайкъала.

Бирде кеме, бирде къайыкъ да бола,
Булгъанган тенгизлей да бола турдукъ.
Жашау къаяны чачды бизни бла,
Башыбызгъа къая бла да урду.

Кёрдюк аны да, сынадыкъ аны да.
Сагъышын этдик хар затны, тергедик.
Хар ёмюрню хар кюнню да жангыды,
Биз ишледе, сермешледе терледик.

Жолумда тубей отунчу, балчы да.
Барама, акъ къайынлагъа къор бола.
Къаячы да бола мен, сабанчы да,
Кюннге кюйгенден бетим да, мор бола.

ФРОНТЧУНУ ЖЫРЫ

Къули Къайсыннга

Учугъуз, жырларым! Жибереме заманнга.
Тыйгъаным боллукъду. Юзюлмесин жоргъа:
Назмула тынчлыкъ бермейдиле манга,
Макъамлары чакъырадыла жолгъа.

Сабанчылагъа тубеп, ишчилеге,
Арыгъынчы, арытдым жерибизни.
Бал жыйгъанча гюлледен бал чибинле,
Жюрегиме жыйып тургъанма сизни.

Да жырларым, сиз тюйюлмю эдигиз
Чегемде мени тюшюме келгенле?
Келчи, жырым, тюнюмде да от тиргиз,
Къайтарчы мени жарытхан кюнлени.

Къайры кетди жаяу жолум юзюлюп,
Жубанч терекчигин да морт кесдирип?
Сюймеклигим – мени жашау нюзюрюм,
Булут кибик, эрип ишми кетди да?

Татлы тюшюм Чегем сууну боюнунда
Къалып къалды заманым бла бирге,
Тенгим излей эди керек болгъанда,
Энди уа манга тюшгенди излерге.

Биягъы кюн жылытады алгъынча,
Суу барады, таш тешике чачыгъа.
Жашлыгъымы татыуун сынагъынчы,
Къырау илинип тохтады чачыма.

Учугъуз, жырларым, чалкъаш таулагъа.
Сизни алай къыйнагъан да бош этдим.
Мен къанатыгъыз къатсын деп тургъанлы,
Менден сормай, ёсюп кетгенсиз эртте.

Керигиз, кьушларым, кёкде кьанатла,
Шуёхларым жукьласынла кьууатлы.
Бийик тутугъуз аланы атларын.
Ёнлери да жел жырлада кьатлана,
Жанып турадыла этген отлары.

Тюшюм нечик татлы эди элимде,
Сабийлигим жаз жаууннга кьууана.
Шуёхларым мени излей эдиле,
Энди уа кесим излейме аланы.

* * *

Сени манга айтхан татлы сёзлеринг,
Жыр болуп, бийлеп кьойдула жанымы.
Ол, мени ийнакьлап, кёкде сюзюлдю,
Мени кёргени сайын бир жангыра.

Алай, жаным, ийнанып жулдузуна,
Излейди ахшы умутун дуниядан.
Ариулукь, суюмеклик да ызларына
Кьайтырла, кетселе окьун, бираздан.

Эркинлик да, азатлыкь да – биргеме.
Тенгиз болуп кьалсам эди бусагьат,
Хар тёлюню жашауунда кёрюнюп
Турур кибик, ишлер эдим босагьа.

Бир ауукьгьа кетип окьун кьалсам да,
Бютюнда уллу кюч алып кьайтырча,
Арта манга тюбегенни кьайсы да
Жюрек сырын, букьдурмайын, айтырча.

Мен да, алагьа кьууанып, ачыкьдан
Айтыр кибик жанымы жангылыгьын,
Адамны бетин, эрттен аязчыкьлай,
Келип, бир кёргенимлей ангыларгьа.

Туудукьланы атларындан келгеним,
Жауун кибик, жаз кибик, шарт болурча,
Дунияда бир сабий да, элгенип
Уянмай, суюгени тенгли солурча.

Сизни бла бирге болайым ансы,
Чыгьармай да турайым ауазымы.

Эндиге дери да кьайда тургъанса
Дерча, сейир этдирмезме аланы.

Эрип кетерик тюйюлме дуниядан,
Жангы жырымы энди тагъарыкъма.
Къуш балам жыгъылмагъанды уядан,
Ол учады, жашауундан тарыкъмай.

Танг аяз бла бирге босагъасын
Тапсам эди хар адамны ариулай,
Чыгъарыр эдим жашауну багъасын,
Заман да табылмаз эди ауругъа.

Жылыу берип хар адамны юйюне,
Кюн бла бирге бола турсам эди,
Кёзкёрмезге кыстар эдим ёлюмню,
Айып эт, ол адамны алса эди.

Жашауну да аз тюйюлдю азабы,
Ташларыча тёппе тюбю таланы.
Хар адамны къандырыр эдим сабын,
Ариу-ариу да атдырып тангларын.

Жаз сайын да кёкленедиле къолла,
Буз да туюе тургъанлыкъгъа сан бирде.
Мен аллыгъызгъа чыгъайым, жанкъозлай,
Ёмюрлени юзмегенлей бир бирден.

Олду жашауумда мени суйгеним.
Ол ишимде, амал болуп, жангылмам.
Сени манга айтхан татлы сёзлеринг
Аллай кюч бергендиле да жаныма.

ЭСГЕРТМЕ

Кесине эсгертме ишлегенди ол эски дуня...

Еврам орамда бир къарт киши хар кюн
Къоллары бла къозгъайды багушну.
Сууукъда къоллары жылыудан юркюп,
Алайлыкъ бла табады ол ашын.

Бараза бети. Хуппежин къоллары.
Нечик ушайды тауда тырмылагъа.
Жауун жууады жингирик жолларын,
Ырхы къутулгъан кибик тау тарлагъа.

Юй башладан кьююлады сакъ жауун,
Жаланбутакъ тереклени жибите.
Бир бирлеге берип татлы жашауну,
Ол «бир-бирле» – хар жерде да жигитле.

Жарлы уа жауун тюбюнде да кьалсын...
Жарлы уа багушну окьун кьозгьасын...
Тышындан кьарап туруу хайыр бермез,
Тынгылаудан дуня да тюрленмез.

Ол кьартны кьаты бла эр кишиле да, тиширыула да озадыла. Уллу кьара салкьынлыкьланы тюплеринде ала ойнай-кюле барадыла.

Бир тиширыу айтады: «Ол бизни алгьыннгы кьулубузду. Андан бери кьалгьанды мени эсимде аны бизде ишлеучюсю».

Бир эр киши айтады: «Угьай, бу башха кьартды десем да, ала бары да бир бирлерине ушайдыла». Тиширыу айтады: «Алай эсе, нечик кьендюле ала. Кьайдан чыгьа болурла была?!»

Эр киши айтады: «Ала туугьанларындан да аллайладыла».

Тиширыу айтады: «Кьалай? Жарлыла болупму?!»

Эр киши айтады: «Ала, балчыкьда кьуртла кибики, хар жерде да жаратыладыла».

Ол кезиучюкде кьарт ала таба бурулду да, бетинде жауун суу кьатыши жилимукьла кьрюндюле».

Бек адамыча жашайса сен, аппа,
Адамыча инсан араларында.
Сени сакьларгьа башха амал тапмай,
Агьачдан ишлерле ахырында.

Андан сора уа ташдан да ишлерле,
Темирден да ишлерле бир заманда.
Гюняхынг да жокьду сени кечерге,
Мирзеу бере турур халал сабанынг.

Гуппурун кьоргюзт аркьангы, кьрсюнле,
Майна, ол тау кибики болуп турады.
Жумдуругьунгу тут терсни кьэюне,
Иш ахлу адам кьонгуроу урады.

Сын таш да боллукьса, заман келгенде,
Уялмай кьарап турурча адамгьа.
Сен ма алай сын болуп сюелгенде,
Туудукьла келе турурла аллынга.

Намысынгы кьетюрлюкдюле ала
Алтын ичирилген жер юсюнде.

Кесинг да бек багъалыса, алтынлай,
Билмей тура эдинг ансы кесинги.

Сюелир халал иште къатхан санынг
Европаны тюз ортасында бийик.
Адам улу тюзлюкню жолун сайлап,
Къорай барлыкъды бу дуниядан бийлик.

Азияны, Африканы халкълары
Алтын сынынга баш ура турурла.
Кюнню да, кёкню да чууакълыкълары
Иш ахлу адамлагъа эс бурурла.

Адамла, аны къаты бла оза, хыликкя этерге кюрешедиле, ол а, алтын болуп, ёсе-ёсе барады.

Адамла, къаты бла озуп бара, анга баш урадыла, ол а мудахлай сюеледи.

Жер юсюнде сюеледи алтын сын,
Бу дунияны бар палахдан къалдырсын!

САЛАМ АЛЕЙКУМ, ЭСЛИ АДАМ!

Уо, салам алейкум, ой Адам,
Бу аман дунияда шуёхум!
Жыйырма жюзжыллыкъ ашырдынг,
Игиле да санга къошулуп.

Жаны бар сынагъан ёмюрле
Тюйюшде, жыртышда оздула:
Адамла, бир бирге термиле,
Бир бирге къабырла къаздыла.

Эсирик жашауда жокъ акъыл,
Хукмулукъ да алай – къарыусуз.
Онглудан онгсузгъа сёз – такъыр,
Биреу а – кеси да жараусуз.

Уо, салам алейкум, уо Адам,
Мени да юйрете терлеген.
Тилесенг, акъылы тахлыдан,
Игиге юйрет деп тилегин.

Менме мен биринчи деген
Иги да жууукъса сен манга.
Жюрекни келамын да билген,
Кесинги хорлатмай аманнга.

Кесиме кыызгандым мен сени,
Жангыз да мангамы игисе.
Биреуню кѳрмесем кесимлей,
Кесимеди айып, билесе.

Жашауну жоругъу ол эсе,
Къачып да къутулмазса андан.
Жазыуум жорагъан жол эсе,
Жолумду, хайыр жокъду даудан.

Не этейик да, жашау – алдаулу,
Кесинден болмады уялмай,
Тас этсе, ол иги адамын,
Аманны ууундан тыялмай.

Уо, салам, уо, салам, тюз Адам!
Кѳп таякъ кѳтюрдюнг сѳзчюден,
Бек кыйын жюз жылны да андан
Сѳгюп да кѳп турдунг ичингден.

Уо, салам, уо, салам, Жигитим!
Харамны да хорлап чыгъалгъан.
Бир-бирле, юслерин жибитип,
Къуллукъгъа баш ура тургъанда.

Намысны, адетни оюнчакъ
Этгенледиле бек кыйнагъан,
Алагъа да болдунг от чакъгъан,
Адамлыкъ – жүрекде кыйнагъан.

Уо, салам, уо, салам, Ёхтемим!
Игилик къууумгъа ийнаннган,
Бу ёмюр жангылыкъ келтирир,
Тѳрчюк да табылыр ийманнга.

Бюгюн а алыкъа тынгысыз
Кѳлюмден кетмеди къоркъууум:
Ол ёмюр бучхакъгъа тагъылса,
Жуу да кый адетден къолунгу.

Уо, салам, уо, салам, Къолачыкъ!
Бугъунду сур ёмюр ташагъа.
Жангыбыз а болсун къаласы
Тюзлюкню, игиге ал буруп.

Ангымы ашырдым узакъгъа –
Муратла онг тапхан юйлеге,
Табынама Темиркъазакъгъа,
Къысылып кёкде тах тийреге.

Бюгюн да бардыла танышла,
Ушакъгъа къошулады жаным,
Игини суймейин ашыра,
Тенгликни оту дайым жанып.

Кертилик бек сыйлыды мында,
Кёклеге тийишли – бийикде:
О Адам, кет къара сабандан,
Сабанын сюр, талмай, бирликни.

Жерде уа туурадады хар зат:
Гюняхлыкъ, изарлыкъ, тилчилик,
Адамлыкъ борчунгдан да – азат,
Бир бирден тилеу жокъ кечгинлик.

Жашауну учуз этме кесинг,
Биреуге тенг болма бу иште.
Жашауну болады эркеси,
Душманлыкъ этме сен кишиге.

Заманла бюгюн да – ауруулу,
Жашауну барыуу – баргъанлай,
Къазгъанбыз бир бирге урула,
Турабыз энтта да къазгъанлай.

* * *

Жарыкъ къарангы бла
Бир бирни алышдыра,
Ангсызны ангы бла
Туурада табышдыра.

Ёлмез бла ёлюмню
Къазауатда тюбете,
Залимлеге кёбюнде
Къул-къарауаш излете.

Къарындаш къарындашха
Керилрча этилди.
Жашау дерслени башха
Киймейдиле телиле.

ТЁРТТИЗТИНЛЕ

* * *

Бир затымы тас этеме,
Тасны уа кыйынды тапхан,
Аллай кюнюмде тилейме:
Сакъ болугъуз, о адамла!

* * *

Сакъларгъа керек халкъланы,
Алагъа тюшгенди кьоркъуу.
Энди тууарыкъ жанланы
Жокъду бешиклери окъун.

* * *

Жашау дегенинг жаннетди,
Жашау – чокъуракъ шауданды.
Адамны сакълагъыз энди
Деп чакъыргъаным анданды.

* * *

Жол бермейди огъурсузгъа
Жюрегим, кьаты сюелип.
Кимди адамгъа хорсуннган –
Ол болады жауу элни.

* * *

Тунчугъурла урушла да
Алайсыз да кем жашауда.
Кесигизни бурушламай,
Иги болугъуз жашлагъа.

* * *

Къыраллыкъгъа айтыум жокъ,
Эл аллындагъылагъа да.
Бар адамла да бирча токъ
Болсунла – тилек алайды.

* * *

Къалмасын тилегим жетмей,
Уо адамла, эсигизге.
Бёрю жыйыннга бет этмей,
Сакълайыкъ биз кесибизни.

* * *

Энди тууарыкъ жанланы
Бешиклерин хазырлайыкъ.
Онг тапдырмайыкъ жаулагъа,
Бар халкълагъа сакъ болайыкъ.

ГУРТУЛАНЫ Салих кёчюргенди

ТЁРТТИЗТИНЛЕ

* * *

Тасха – чексиз, жулдуз да, ай да узакъда
Болгъан жерде биз не табабыз, тюйюше.
Тели да болмай, болмай тузакъда
Сезимибиз а гюняхлыды сюрюше.

* * *

Ким да къарт бола барса, борчлу кибик,
Озгъан кюнню махтар, кесин да унутмаз.
Озгъанны махтар, тутар башын бийик,
Жаугъа да, кёз жашы келе, артыкъ айтмаз.

* * *

Байлыкъ кеси аллына бедиге саналмайды,
Бедишлиге саналлыкъ байлыкъдан къаналмайды.
Бир адамны, кьоймай, кёкге чыгъара келсенг да,
Файгъамбаргъа тенг этме кесинги, бай эсенг да.

* * *

Хасани, шуехум, хар сёзюнг балды, шекер.
Жашауунг – кюзгюге къарагъанча.
Ажалыбыз а бирде кезиусюз да жетер,
Ташадан уучубуз марагъанча.

* * *

Жаш атасын юйретгенча,
Тюз жашаргъа юйретеди акъмакъ
Акъыл сёзлю акъылманны.
Ол а анга да салады къулакъ.

РУБАИ

Кериуан жолларым – жулдузлу кечеле.
Къалай шошду тийре, кычырыкъ кечиле,
Кечилмез тюеле ышныры ёмюрде,
Жюрегим да къалды теберге кечиге.

ДОДУЛАНЫ АСКЕР кёчюргенди.

СЮЙМЕКЛИКНИ ЮСЮНДЕН

Эрттенликде бизни бир да болмагъанча татыулу бёрекле бла, айры чабакъла бла, къой этден котлетле бла сыйладыла. Ауузлана тургъанлай, къазан башчы Никанор келип, къонакъла тюшге не азыкъ суйгенлерин сорду. Ол орта бойлу, гитчекёз, мыйыкълары да жюлюннген угъай, жулкъуннганча кёрюне эди.

Алёхин айтханнга кёре, ариу Пелагея аны бюгюн да суйгенлей турады. Ичгичи, къаугъачы болгъаны ючюн, анга эрге барыргъа унамай, биргесине жашаргъа уа угъай демей эди. Никанор а, Аллахны бир тюз къулу, дин къарамы тиширыу бла некихсыз жашаргъа къоймагъаны себепли, башхагъа ыразы болмай, адамланы, Аллахны аллында да кереклисича юйленейик деп даулай эди, аны ючюн Пелагеягъа урушхан, ичсе уа, туюген окъуна этеди. Ол ичген заманда жарлы тиширыу къачып, баш отоулада бугъунуп, жилип олтуруучуду. Аллай кюнледе Алёхин бла юйдегиле, бир жары кетмей, Пелагеяны сакълап тургъандыла.

Аны бла суймекликни юсюнден хапар башланды.

– Суймеклик къалай жаратылады, – деди Алёхин, – Пелагея да ичи тышына келишген биреуню суймей, суймекликде кесинги насыбынг энчи жерни алыргъа керек болгъанын да унутуп, Никанорну айырып, бу эришижухну (анга мында барыбыз да алай айтабыз) къалай суйгени, – ол бары да белгили туююдю, хар ким да аны кесича ангылайды. Бюгюннге дери суймекликни юсюнден жангыз бир акъыллы сёз айтылгъанды, ол да «барды аллай бир уллу тасха», андан башха жазгъанлары, айтханлары – бары да ачыкъ соруулай къаладыла. Сёз ючюн, бир ишни ангылатыуу башха он ишге келишмей къалады, аны себепли мени оюмуна кёре, аланы бир бирлеринден айырып, бир халгъа келтирмей, докторла айтханлай, хар ишге энчи къараргъа керекди.

– Тюздю, – деп, Буркин да ыразылыгъын билдирди.

– Биз, оруслу, адепли адамла, жууапсыз соруулагъа энчи тартынабыз. Кёбюсюнде суймекликни назмулада айтадыла, гюлле бла, булбулла бла омакъландырадыла, алай биз кесибизни суймеклигибизни палах соруула бла жасаргъа сиебиз. Москвада жашагъанымда, студент заманларымда бир тиширыу бла шагъырей эдим. Не айтдыраса, бир игичик кеси уа, алай хар къоюнума къысханда, аны башчыгъында къуруда менден айгъа къаллай бир ахча алыргъа, сора этни багъасы ненча сомгъа багъа болгъаныны юсюнден сагъышла айлана эдиле. Ма биз да алайбыз, суйген заманыбызда кеси кесибизге аямай соруула бергенлей турабыз: тюзмюдю неда терсмиди, акъыллымыды неда акъылсызмыды, ол суймеклик неге келтирикди дагъыда алагъа ушагъан сагъышла.

Игимиди ол аманмыды билмейме, алай ол соруула суюмекликге чырмау болгъанларын, ачыуландырып, жүрегинги басылыргъа кьоймай, кыйнап тургъанларын мен бек иги билеме.

Алѣхинни бир айтырыгъы болгъанча кѣрюндю. Жангыз кеси жашагъан адамланы жүреклеринде айтыр затлары кѣп болуучуду. Сѣз ючюн, сахарда юйленмеген жашла кѣбюсюнде иш этип ресторанлагъа, хамамлагъа кьуруда башхала бла сѣлеширге жүрюучюдюле, анда ишлегенле да бир-бирде бек сейир хапарла эшитедиле. Элде жашагъан жангызла уа, адетдеча, кьонакъларына тѣгюлюрге суюдиле.

Бусагъатда терезеден кьарасанг, мутхуз, кюл бетли кѣк бла жауундан жибиген терекле кѣрюнедиле, аллай кюн а, юйде олтуруп, не хапар айтып не да башхаланы хапарларына тынгылап тургъандан сора башха не барды.

– Мен, Софьинода жашап, мюлк бла кюрешгенли иги кесек болады, – деп башлады хапарын Алѣхин. – Университетни бошагъанлы, хар неге юйренгенли, туугъанымдан бери акъкъолма, халыма кѣре уа кабинет ишчине, алай бу жерлеге келгенимде, атамы уллу борчлары болгъанын, аланы да мени окъуума кѣп ахча кьоратханы ючюн этгенин билдим. Ишни болушун кѣргенде, борчну тѣлегинчи бир жары кетмезге деп, кеси кесиме сѣз береме. Сѣз береме, сора кыйстау ишлеп башлайма. Кертисин айтсам, ол кезиуде кесими бек жийиргенчли жүрютгенме. Мында жер хазна битим бермейди, аны себепли кесинге кьоранч болмазча, кьулланы, жалчыланы кыйынлары бла хайырланыргъа не да юйюрюнг бла бирге кесинг да сабанда, бахчада аяусуз ишлерге керексе. Башха амал жокъду. Мен алгъадан бу ишни жик-жигине дери ангыларгъа кюрешмегенме. Бир устукку жер кьоймагъанлай, битеу тийреден не киши, не кьатын кьоймай жыйып, аямай ишлетип, кесим да сабан сюрюп, урлукъ себип, бичен чалып, аны бла бирге эригип, юйсюз киштик ачдан жухун жыйырып, бахчада нашала ашагъанча кюрешгенме. Санларым асыры ачыгъандан, бир-бирде аягъы юсюмде жукълап кьалгъаным да болуучу эди. Биринчи заманда бу ишчи жашауну кесими сахардагъы кыйлыкъларым бла жарашдыраллыкъ суна эдим, мени оюмуна кѣре, аны ючюн жаланда алгъыннгы низамны тутаргъа керек эди.

Эм алгъа баш этажда уллу отоулада орналып, хар эрттенбла тюш азыкьдан сора, кофе бла ликѣр келтирирге буюрама, жата туруп, «Вестник Европы» журналны окъуйма. Кюнлени биринде бабас Иван келип, бир кереге битеу ликѣруму ичди, ызы бла журналларым да аны кыйзларына кетдиле. Жайда, чалгъы чалгъан заманда, жатхан жериме жеталмай, не сарайда, не чанада окъуна жукълап кьалсанг, окъургъа заман кьайда. Аз-аз тубюнде отоулагъа тюшеме, башхала бла бирге аш юйде ауузланып башлайма, алгъын омакълыкьдан да жаланда жумушчуларым кьаладыла, аланы да эрттеден бери атама кьуллукъ этип тургъанлары ючюн кыйстаргъа кѣзюм кыймагъанды.

Ал жыллада мени битеудуния сюдге айырадыла. Бир-бирде сахаргъа барып, сьездни жыйылыуларына кьошулургъа керек эдим да, аны

бла бираз булжуйма. Юйден чыкъмагъанлай эки-юч ай жашасанг, артыкъда кыышда, къара сюртуклагъа тансыкъ окъуна боласа. Сюдде уа костюмла, мундирле, фракла да бар – кыысхасы, чанада жукълап, аш юйде ашагъандан сора, омакъ кийимле бла женгил чурукълада, боюнунга да айырмалы шынжыр тагъып, сыйлы шинтикде олтургъан нечик аламат эди.

Шахарда хар ким бек жарыкъ тюбеди, мен да ала бла суюноп шагъырей болдум. Битеу танышладан эм белгили, эм суюдюмлю Луганович болду. Ол округ сюдно председателини шуёху эди. Сиз экигиз да таныйсыз, халал жүрекли адамды. Аны бла танышхан заманда, от салгъанланы айтхылыкъ ишлери бла кюреше эдик. Ишни тинтиую эки кюн баргъанды, арып-талып тургъаныбызлай, Луганович келип халыбызны кёрюп:

– Келигиз бизге къонакыгъа, – деди.

Эсимде да жокъ эди анга къонак болургъа, хазна таныш да туююл эдик ол заманда, иш бла билгеним болмаса, юйюне бир кере да бармагъанма. Отоугъа кирип, кийимлерими алышындырып, жолгъа чыгъама. Ол кюн Анна Алексеевна бла танышама. Жыйырма эки жылдан кёп болмагъан жаш тиширыу, алты айы энди толгъан къагъанакъ кыызчыгъы да – кёюнунда. Эртте болгъан ишди, бусагъатда толу ангылаталмам, аны не сейирлиги бар эди, аллай бир да несин жаратхан эдим, алай ол кюн ол манга айтып-айталмазча, дуня сейирлик ариу, халал, адепли, суюдюмлю, алгъадан да таныш адамча кёрюнгенди, аны жарыкъ бетин, акъыллы кёзлерин гитчелигимде анамы суратларыны арасында кёргенча болдум.

От салгъанланы ичлеринде тёрт чуюютлюню терследиле, алай, мени оюмуна кёре, сюдно ол бегими тутхучсуз эди, аны ючюн мен бек тынгысыз эдим, кыйналгъаным да белгили болуп, не айтханым да эсимде туююлду, алай Анна Алексеевна башын булгъай, эрине:

– Дмитрий, къалай болады да алай? – деп соргъанын унутмагъанма.

Луганович – хыйласыз, халал адам. Аны акъылына кёре, биреу сюдге тюшсе, ишексиз да терсди, аны себепли сюдно бегимине ыразы болмагъанынги жангыз жорукъ бла къагъытда билдирирге керекди, аузлана тургъанлай неда бош хапарла да айтмай.

– Отну биз салмагъанбыз, сюдге да бизни бермегендиле, терслигибиз жокъду, – деп, жумушакъ тохтатды мени Луганович.

Экиси да, юйню иелери, манга иги къараргъа, хар ашдан да кёбюрек мени аллыма салыргъа кюрешедиле. Бош затчыкъладан, бирге кофе къайнатханларындан, бир бирлерин сёз да айтмай ангылагъанларындан кёрюнеди аланы ырахат жашагъанлары, къонакъланы суюгенлери хар кимге да белгилиди. Ингирде тёрт къол бла рояльда ойнап, къарангы болгъанлай, юйюме кетеме. Ол жаз башында болгъан ишди. Жайны уа Софьинодан не ары, не бери чыкъмай ётдюргенме.

Шахарны юсюнден сагъыш этерге окъуна заманым болмагъанлыкыгъа, сары шинли, субай тиширыу эсимден кетмегенди. Аны юсюнден

мен алай кѐп сагъыш этмегенликге, аны женгил ауанасы жюрегимде бир сейир ыз кьойгъан эди.

Кюз артында шахарда жунчугъанлагъа болушлукъгъа деп, сахна оюн кѐргюзтдюле. Оюнну бир бѐлюмюде губернаторну ложасына чакъырадыла. Кирип барсам а, губернаторну юй бийчесини къатында Анна Алексеевна олтуруп турады. Биягъыча сейирлик, кѐз къаматхан ариу, огъурлу кѐзле, биягъыча жууукълукъну сезими.

Бирге олтурдукъ, артда тышында айландыкъ.

– Азгъансыз, – деди ол. – Ауругъаныгъызмы барды?

– Хау. Билегими сууукъ этгенме да, энди уа жауун жаугъанда, бир бек аман жукълайма.

– Къарыусуз кѐрюнесиз. Жазда келгенигизде жашыракъ, тирирек эдигиз. Кѐлленип, кѐп сѐлешгенсиз, бир бек сюдюмлю кѐрюннген эдигиз да, ол заманда сизни жаратхан болур эдим. Нек эсе да битеу жайны эсиме тюшгенлей тургъансыз, бюгюн да бери келирге хазырлана тургъанлай, ичимде нек эсе да сизге туберигими сезе эдим, – деди да, сора кюлдю.

– Алай бюгюн бир бек къарыусуз кѐрюнесиз, – деп къайтарды. – Къарт этеди бу хал сизни.

Экинчи кюн Лугановичлеге къонакъгъа бардым. Хант къангадан къопханлай, къонакъбайлагъа жайгъы юйлерине, къышха хазырланьыргъа буйрукъ берирге атланьыргъа керек эди да, мен да биргелерине бардым. Артха да бирге келдик. Кече ортасына дери къууатлы юйлерини от жагъасында чай ичип олтурдукъ, жаш аначыкъ да къызчыгъыны жукълагъанына къараргъа терк-терк чыгъып турду. Ол кюнден сора, мен хар шахаргъа келгенимлей, алагъа да къайтып турдум. Къысха заманны ичинде бир бирибизге юйренип къалдыкъ. Барсам да, кѐбюсюнде билдирмегенлей, кеслерини адамларыча кирип барыучу эдим.

– Кимди келген? – деп, юйню ичинден манга бир ариу ауаз эшитилди.

Павел Константинович келгенди деп айтсала, бетинде да къайгъы жазылып, Анна Алексеевна аллыма чыгъып:

– Нек келмей турасыз андан бери? Бир затмы болгъанды? – деп, гурушха эте эди.

Аны къарамы, манга узатхан иничке къолу, юс кийимлери, чач тарауу, назик ауазы, жюрюшю хар кереден да мени жашауумда бир бек уллу магъаналы кѐрюнедиле. Экибиз къалсакъ, узун ушакъла бардырып, кѐп заманны уа тынгылап, кесибибизни сагъышларыбызгъа кетип тургъанбыз, бир-бирде уа ол манга рояльда ойнай эди. Юйде киши болмаса уа, ала ны сакълай, сабий бла ойнап, юйдегиле бла сѐлеше, тапчанда жатып, китап окъуй кечиннгенме. Анна Алексеевнаны келгенин эшитгенлей, чапханлай юй аллында тубеп, къолунда затларын кесим алып, желбаш жашчыкъча къууана, суйюп элте эдим.

«Тура эдим жата, къайдан келди хата» деген сѐз барды. Жокъ эди Лугановичлени къайгъылары, мени бла танышхынчы. Шахаргъа кѐпге

дери келмей турсам, мени не ауругъан неда манга бир зат болгъан суна эдиле. Бек уллу къайгъылары уа менича бийик билимли, кѣп тиллени билген адамны, адабият бла неда башха илмула бла кюрешмей, элде жашап, эшекча ишлеп тургъанлыкъгъа, хуржунунда бир бош капеги болмагъанын ангыламайдыла. Мени бир бек къыйналып сѣлешгеним, ашагъаным, ойнагъаным, кюлгеним да ичими ачмаз ючюн суна эдиле, къууанчлы кезиуюмде окъуна, юсюмде кѣп кере аланы арсарлы къарамларын эслегенме.

Мени кертиси бла да бек къыйналгъан кюнлеримде уа ала бютюнда бек эрип къала эдиле. Къысха заманны ичинде тѣлерге керек болса неда хакъгъа тутханла къоймасала, экиси да терезе аллында шыбырдашып, манга къаты бет этип:

– Павел Константинович, сиз бусагъатда кереклисиз, уялмай, бизден алыгъыз, – деп тилер эди.

Бирде уа, асыры уялгъандан, къулакълары да къызарып, Луганович келип:

– Бизден саугъагъа бу бош затчыкъны алсагъыз, сиз бизни бир бек ыразы этериксиз, – деп, не къол тюймеле, не портсигар, не чыракъ берир эди.

Аланы къууандырама деп, мен да элден ууда атхан къанатлыларымы, гюл къысымла да жибергенлей тургъанма. Кертисин айтханда, экиси да бай адамладыла. Биринчи заманлада кѣп сагъыш этмей, къайда болса да, кимден болса да, ѳнкюч алгъанлай тургъанма, алай Лугановичледен а ѳлсем да, аллыкъ тюйюл эдим. Аны не айтырыгъы барды.

Мен бек насыпсыз эдим. Юйде, сабанда, сарайда, къайда болсам да, Анна Алексеевнаны юсюнден сагъыш этгенлей тургъанма. Бу ариу, акъыллы тиширыу аллай къарт (къыркъ жылдан артыкъ болгъан), сант кишиге эрге чыгъып, анга сабийле табаргъа къалай ыразы болгъанын акъылыма жыялмай кѣп тургъанма. Ол харамсыз, хыйласыз адамны тасхасын да ангыламайма, эрикдирирча тюз акъыллы сѣлешген, тойлада асламысында уллу даражалы адамланы къатларында сюелген, хар кимге бойсунган, сансыз чырайы бла сатылыргъа келгенча сирелген адам, кесин бу тиширыу бла бир болуп, сабийле ѳсдюре, насып сынаргъа эркинлиги болгъан суна эди.

Къаллай бир кюрешсем да, ангылаялмайма, ол сейир тиширыу манга тюбемей анга нек тюбегенди? Бу аман дунияда былай ачы нек жангылгъанды бизни къадарыбыз?

Шахаргъа келип, анга тюбесем, мени сакълагъаны кѣзлеринде ачыкъ кѳрюне, сора эрттенликден бери келлигими сезип тургъанын кеси да айта эди. Биягъыча ушакъ эте да тынгылай, заман ѳтдюребиз, алай не болса да уяла, жашыра, бир бирибизге суюмеклигибизни ачыкълаялмайбыз. Тасхабызны кесибизге окъуна ачаргъа хар неден да къоркъабыз. Мен аны жумушакъ, терен суюмеклик бла суюгенликге, сагъышларымда кеси кесимден терк-терк соргъанма, суюмеклигибиз ючюн кюреширге къарыуубуз жетмесе, бу суюмеклик бизни къай-

ры келтирир? Аны насыплы жашауун, мени алай суйген эрини, сабийлерини, битеу юйлерини тынчлыгъын мудах суймеклигим хыны келип бузар деп, толу ийнаналмайма. Ол тюзмюдю? Чакъырсам, ызымдан келликди, алай келсе, къайры элтирикме? Бир сейирлик жашауум болса, сёз ючюн, журтубузну къутхарыр ючюн кюрешсем, айтхылыкъ алим, жырчы неда сурагчы болсам, бир башха, алай а бир бош, сансыз харкюнлюк турмушдан андан да бош болумлагъа тюбетирге тюшерикди. Къаллай бирге жетерикди аллай насып? Мен аурусам, ёлсем неда къысха заманны ичинде бир бирибизден кёлюбюз чыкъса, анга не болдукъду?

Баям, ол да менича сагъыш эте болур эди. Эрини, сабийлерини, киеуюн кесини жашыча суйген анысыны юсюнден да сагъыш эте болур эди. Суймеклигине берилсе, алдаргъа неда кертисин айтыргъа керек эди, аны орунунда эки амал да бирча къоркъуулу, бирча ушагъыусуздула. Аны жүрегин да къыйнай болур эдиле керексиз соруула: бу суймеклик насып келтирirmi, суйгеним къыйын жашауун андан да насыпсыз этмезми? Аны бла бирге кеси кесине жангы жашау башларча жаш, жигит, тири болмагъанча кёрюнеди. Кёп кере эрине да айтханды, манга жашыракъ, кючлю болушлукъ этерча, юйге, мюлкге да къарарча акъыллы къыз табаргъа кереклисин, сора битеу шахарда да табылмаз аллай къыз деп къошар эди.

Жылла уа барадыла. Лугановичлени эки сабийлери ёседи. Алагъа къонакъгъа барсам, бек жарыкъ тюбейдиле, сабийле да къууанып боюнума тагъыладыла. Ангыламайдыла ичим отча жанып баргъанын, къыйналгъанымы бир да кёрмейдиле, мени да кеслерича къууанып тургъан сунадыла. Барысы да манга бир алаамат ахшы адамгъача къарайдыла. Уллу-гитче да, къатларында ары-бери айлансам, жерде болмагъан сейирлик жан айланганча кёредиле, къалай эсе да мени жанымда жашаулары андан да ариу, таза болгъан сунадыла.

Анна Алексеевна бла мен бирге театргъа терк-терк жүрюгенбиз, хар заманда да жаяулай. Бир бир къатында билеклерибиз бир бирге тие олтурсакъ, сёзсюз, къолундан кёзюлдюреуюкню алсам, аны манга жууукълугъун, меники болгъанын, бизге бир бирсиз жарамагъанын толу ангылай эдим, алай театрдан чыкъгъанлай, тыш адамлача саламлашып, эки жанына айырылгъанбыз. Халкъ бизни юсюбюзден аямай сёз жүрютгенликге, бир керти зат айтмагъандыла.

Ахыр жыллада Анна Алексеевна терк-терк анасына неда эгечине къонакъгъа кетип къала эди. Халы да бузулгъан эди. Жашаудан эрикгени, къылыкъсызлыгъы билине, не эрин, не сабийлерин кёрюрге суймей эди. Нервалары бузулгъандан багъылгъанды.

Биз тынгылап тургъаныбызлай, башхаланы къатында билмей тургъанлай, манга бир терк ачыуланып къала эди. Ушакъда нени юсюнден айтсам да, мени бла даулашып, биреу бла демлешсем да, аны жанына туруп къала эди. Жерге бир зат тюшюрсем а, сууукъ ауаз бла:

– Алгышлайма, – деп кьойгъанды.

Театргъа бара туруп, бир зат унутсам а:

– Биле эдим унутуп кетеригигизни, – дер эди.

Насыпхамы, палаххамы дуня башында тауусулмазлыкъ бир зат жокъду. Айырылыргъа да заман келди. Лугановични башха губерниягъа къуллукъ этерге жибередиле. Мюлкню, юйню, атланы сатар умут бла жайгъы юйлерине барабыз. Кете туруп, артха бурулуп, ахыр кере терек бахчагъа, юйню жашил башына къарагъаныбызда, барыбыз да бек мудах болдукъ, аны бла бирге, мен да жангыз бу бла айырылмагъанымы таза ангыладым. Жайны ахыр айында, докторла айтханча, Анна Алексеевнаны Къырымгъа, ызы бла уа сабийле бла Лугановични буюрулгъан жерине ашырыргъа келишдик.

Анна Алексеевнаны ашыра бек кёп адам бардыкъ. Юйюрю бла саламлашып, къонгуроу ючюнчю кере зынгырдарыгъына бираз къалгъанда, унутхан къысымчыгъын орунуна салыр сылтау бла ызындан купеге чабып кирдим, ахыр кере саламлашыргъа да керек эди. Тар купеде къарамларыбыз тюбегенде, жүрек кючюбюз кьоюп, мен кесиме тартып, къаты къучакълагъанымда, ол да бетин кёкюрегиме къысды да, кёзлеринден исси жилямукъла тегюлдюле. Ариу бетин, билеклерин, къолларын, жилямукъла жибитген кёзлерин уппа эте, о, нечик насыпсызлабыз биз деп ахтындым. Сюйгеними айтханлай, жүрегиме эски жарадан жангыдан къан келгенча, ачы ангылау келди: къалай керексиз, къалай бош, къалай ётюрюк эди бизни сюймеклигибизге чырмау болгъан затла. Битеу жашаумда эсимде къалырча бир магъаналы зат ангыладым: суйген заманында сени суймеклигинг, халкъда жүрюген магъанадача, насыплы – насыпсыз, гюняхлы – гюняхсыз болмай, андан да уллу магъананы тутаргъа керекди.

Узатхан къолуна ахыр кере эринлерим бла тийип, къаты къысдым да ёмюрлеге айырылдыкъ. Поезд, тебип, кетип барады. Мен да къоншу бош купеде олтуруп, биринчи станциягъа дери кёз жашларымы тыялмай келдим. Артда уа Софьиногъа дери жаяулай бардым.

Алёхин мудах хапарын бошагъанда, жауун да тохтап, кюн да тегерекни ариу жарыта эди. Буркин бла Иван Иванович балконнга чыкъдыла. Былайдан бахчагъа, кюнде кюзгюча жылтырагъан суу ызгъа ариу кёрюмдю ачылады. Тегерекге сейирсинип къарагъанлыкъгъа, жүреклерри бу акъыллы, халал адамны къатындадыла. Кертиси бла да, элде ичин кюйдюрюп ишлемегенлей, жашауун мындан тынч этерча илму бла неда башха бир зат бла кюрешсе, нечик иги боллукъ эди. Хапарында тиширыу а къалай мудах болур эди, купеде айырыла туруп, Алёхин бетин, билеклерин да ахыр кере уппа этгенинде...

Буркин да, Иван Иваныч да сахарда тюбеучюдюле ол тиширыугъа. Буркин аны бла таныш окъунады. Кертисин айтханда, бюгюн да дуняны эм ариуларындан бирине санайды.

ЮРКЮН

Танг атханлай, кёкню къара булутла жапдыла. Тёгерек тынч, башха булутлу кюнледеча, мутхуз, къызыу, жауунну эригип сакълап, ол да жаумагъанлай тургъанча тюйюлдю. Мал доктор Иван Ивановыч бла гимназияны устазы Буркин арыгъандыла, ала баргъан сабан къыйырысызды, чексизди. Узакъда Мироносицкий элни жел тирменлери аз-маз кёрюнедиле, онг жанында уа узакъгъа дери тёбеле тизилип, кёз туурадан ташаядыла. Ол жерде суу жагъа болгъанын экиси да бек уста биледиле. Алайда уа жайлыкъла башланадыла, жашил тал терекле, юйле орналып. Тёбеледен бирине минсенг, кёз аллынгда уа андан да уллу тюз ачылады, телеграф да кёрюнеди. Былайдан къарасанг а, узакъдан келе тургъан поезд къуртха ушаш, акъырын, ары бла бери созулуп барады, жарыкъ кюн а битеу сахарны кёрюрге да боллукъду. Бусагъатда битеу табийгъат сагъайып, сагъышлы болуп тургъанчады, Иван Ивановыч бла Буркин да бу тийрелеге терен суймекликлерин ачыкъ ангылайдыла, экиси да къыралыбызны нечик уллу, нечик ариу болгъаныны юсюнден сагъыш этип барадыла.

– Ол жол Прокофийни сарайында болгъаныбызда, – деди Буркин, – бир сейир хапар айтып башлагъан эдигиз.

– Хау, къарындашымы юсюнден айтыргъа сую эдим.

Иван Ивановыч, терен ахтынып, хапарын башлар умутда, бир кесек сагъыш этип, юллесин да къабындырды, алай тюз ол сагъат жауун жаууп башлады. Беш такъыйкъадан туманча жерни жабып, къачан бошалыгъын билмезча, къаты жауду. Иван Ивановыч бла Буркин сагъышлы тохтадыла, итлери жибип, къуйрукъларын да кысып, кёзлерине аралып сюеледиле.

– Жауундан сакъланыр жер табаргъа керекбиз, – деди Буркин. – Келигиз Алехиннге. Узакъ тюйюлдю былайдан.

– Да келигиз.

Башха жанына бурулуп, биченлик бла алгъа, бирде онг жанына бара, тюз жолгъа чыкъдыла. Кёп да турмай акътерекле кёрюндюле, ызы бла бахчала, кызыл юй башла, жылтырагъан суу, сора тирмени, жууунуучу жери бла эркин тюз ачылды. Ол Софьино эди, Алехин жашагъан эл.

Тирменни гюрюлдегенинден жауунну тауушу окъуна эшитилмейди, тиреую да къалтырайды. Арбаланы къатларында, башларын энишге ийип, жибиген атла сюеледиле, бир талай адам юслерин да машокла бла жабып айланадыла. Мылы, кирли, тапсыз жер бир сууукъ, бир огъурсуз кёрюндю. Иван Ивановыч бла Буркин кеслирин да тюз алай мылы, кир, жунчугъанча кёредиле, аякълары батмакъдан асыры ауур болгъандан а, баш амбаргъа кире туруп, бир бирлерине ачыуланганча сёлешмей барадыла.

Амбарладан биринде ашлыкъ сууургъан машинаны тауушу эшитилди, эшиги да ачылып, ичинден да букъу чыгъа. Босагъада Алехин кеси сюелипди. Къыркъ жылы болгъан бийик, токъ киши, узун чачы бла

бай адамгъа угъай, профессоргъа неда суратчыгъа ушай эди. Юсюнде да – акъ, эрттеден бери жууулмагъан кёлеги, жипден этилген бел бауу, кёнчек орунуна – ич кёнчеклери, сапохларына да батмакъ бла салам жабышып. Буруну бла кёзлери букъудан къаралыпды. Иван Ивановыч бла Буркинни таныгъанлай, бек къууанды.

– Келигиз, жууукъ болугъуз, жюйюсханла, – деп чакъырды, ышара. – Юйге киригиз, мен да ызыгъыздан жетейим.

Уллу, эки къатлы юй. Алёхин асламысында тюбюнде, алгъа приказчикле жашагъан гитче терезчиклери бла отоулада турады. Юйню ичи – бош, сора къара будай ётмек бла учуз аракъы эм ат керекле ийис. Башында жасалгъан отоулагъа уа жаланда къонакъла келселе чыгъады. Иван Ивановыч бла Буркиннге жумушчу тиширыу тюбеди, аны ариулугъуна экиси да сейирге къалып, бир бирлерине къарадыла.

– Сизге нечик къууандым, ийнанырыкъ туююлсюз, жюйюсханла! – деди Алехин, ызларындан кире. – Эсимде да болмай тургъанлай! Пелагея, къонакълагъа юслерин алышындырыргъа бир зат келтир. Кертисин айтсам, кесим да барайым. Алай бек биринчи жууунургъа барайым, ансы жаздан бери жууунган болмазма. Сиз да келигиз, мында хар нени хазырлагъынчы.

Адепли, жумушакъ халли, ариу Пелагея, жан жаулукъла бла сапын келтиргенлей, Алехин къонакълары бла жууунургъа кетди.

– Да кертиси бла да эрттеден бери жууунмагъанма, – дей эди ол, тешине. – Кесигиз да кёресиз, хамам бек тынгылы этилгенди, атам иш-легенди, алай жууунургъа къалай эсе да заман табылмайды.

Тапкагъа олтуруп, узун чачларын, боюнун кёмюк этдиргенлей, төгерегиндеги суу къара тюрсюннге боялды.

– Да керти айтаса... – деп мурулдады Иван Ивановыч, аны башына магъаналы къарай.

– Эрттеден бери жууунмагъан эдим... – деп къайтарды Алёхин, жийиргенчли, сора юсюне сапынны жангыдан ышыды, төгерегинде суу шакъы кибик кём-кёк бет алды.

Иван Ивановыч, тышына чыгъып, суугъа таууш этдире секирди да, жауунда жюзе тургъанлай, кьолларын асыры эркин алгъандан, къатындан акъ гоккала чайкъала, толкъунла барадыла. Сууну ортасына жетгенлей, энишге ташайып, бир такъыйкъадан башха жерден чыкъды, алай эте, кёлню тюбюне жетер умутда, бир кесек заманны жубанды. «Ох, не иги эди! – деп къайтарады, зауукъ эте. Тирменнге дери жюзюп жетгенлей, алайда кишиле бла бир аз хапар айтып, артха айланды, сууну ортасында уа, бетин да жауун тюбюне тутуп, аркъасында жатады. Буркин бла Алёхин кийинип, кетерге деп сюелгенде, жюзерге болуп чыкъмады.

– Ох, Аллахым... – дей эди. – Ах, не игиди.

– Жетеди булжугъаныгъыз! – деп кычырды анга Буркин.

Юйге къайтдыла. Уллу къонакъ юйде чыракъ жандырдыла, Буркин бла Иван Ивановыч да, дарий халатла бла жылы чурукъла кийип, сыйлы шинтикледде олтурадыла, Алехин да жууунуп-къырынып, чачларын да

жыйып, жангы сюртук кийип, кесин таза, жылы, кьургьакъ кийимледе, женгил чурукълада жаратып айланады. Ариу Пелагея да тауушсуз атлап, жумушакъ ышара, алларына варенье бла чай салгъанлай, Иван Иваныч хапарын айтып башлады. Анга жангыз Буркин бла Алехин угъай, алтын рамалы суратладан кьарагъан тиширыулары бла аскерчилени жашыкьарты да тынгылагъанча кьорюнедиле.

– Биз эки кьарындаш болабыз, – деп башлады ол, – мен бла Николай Иваныч, менден эки жылгъа кичи. Мен окъуу жаны бла мал доктор болгъанма, ол а онтогъуз жылындан бери казна палатада олтургъанды. Атабыз Чимша-Гималайский кантонистледен болгъанды, алай офицер чын алгъанлай, бизге тукъум бийлик бла мюлк жерчик кьойгъанды. Атабыз ёлгенлей, аны да борчла ючюн сыйыргъандыла, кьалай алай болса да, сабийлигибиз элде ётгенди, эркинликде. Башха элчи сабийлеча кече-кюн да сабанлада, агъачда атланы сакълай, тереклени кьабугъун ала, чабакъ тута, дагъыда анга ушаш башха затла эте ёсгенбиз. Сиз билемисиз, жашауунда бир кере окъуна чабакъ тутхан неда кюз артында кьечюп баргъан голунгкыылдылары таза, салкъын кюнледе элни башы бла учуп айланганларын кьорген шахарда жашарыкъ туююлдо, ёлор кюнюне дери эркинликге термилип турлукъду. Кьарындашым да казна палатада кьыйналып тургъанды. Жылла ётюп, бир жерде олтуруп тургъанлыкъгъа, акъылында жаланда бир зат бар эди – элге кьалай ычхыныргъа амал табар сагъышла. Ол термилиу, кюнлени биринде жайылып, умутлай кьалгъанды, эм уллу мураты уа – суу неда кёл кьатында гитче юйчюк алыргъа.

Ол халал, сабыр адам, кесин да бек сюе эдим, алай юйден чыкьмай жашаргъа умутун бир да жаратмагъанма. Адамгъа жангыз юч аршын жер керекди дейдиле. Юч аршын ёллюкге керекди, сау адамгъа угъай. Дагъыда интеллигенциябыз жерге тартынып, кеслерини юйлеринде жашаргъа сюедиле дейдиле, ол да бек игиди. Алай ол юйле да юч аршын жерде салыныпдыла. Шахардан, урунуудан, жашауну дауурундан кетип, юйюнгде бугъунуп жашагъан да жашау туююлдо, ол кесинги чексиз суюгенликди, эринчекликди, монахлагъа кетгенни бир тюрлюсюдо, жигитсиз монахлыкъ. Адамгъа юч аршын неда юй керекмейди, анга табийгъаты бла битеу дуния керекди, кенгликде кесини эркин жаныны амалларын, энчилигин да кьоргюзтюрча.

Кьарындашым Николай канцеляриясында олтуруп, ийиси да арбазгъа жайылып, кеси ёсдюрген хобустадан этилген шорпаны ашарыгъыны юсюнден, кюн тубюнде жукълап, ханс юсюнде ашап, сагъатла бла юй аллында шинтикде олтуруп, агъачха, сабаннга кьарап турлугъуну юсюнден сагъышла этгенди. Эл мюлк китапла бла рузламалада юйретиуле аны эм уллу кьууанчы, акъыл байлыгъы болгъандыла. Газетле окъугъанды, алай анда да кьуру мюлкню, тирменни, кёл кьатында сатылгъан жерлени юсюнден хапар излей эди. Акъылында уа, ол заманда, бахчасында жолчукъла, гюлле, кьетле, чыпчыкъ юйле, кёлде жюзген чабакъла дагъыда анга ушагъан затла суратладача кьорюнедиле. Аны кёлуне

келген суратла хар жолдан тюрленип турсала да, барысында да юркюн чырпыла бар эдиле. Юркюнсюз не юй, не мюйюш кёзюне кёрюнмейди.

– Элде жашагъанны кесини тынчлыгы барды, – дей эди бирде. – Балконда олтураса, чай иче, кёлде баппушчукъларынг жюзе, тегерекде ариу ийисле, бахчангда да юркюн ёсе.

Жашар жерини юсюнден этген оюмлары хар жолдан да бирча бола эди: 1) баш юй, 2) ашхана, 3) бахча, 4) юркюн чырпыла. Бек къарыусуз жашагъанды: аш аз ашагъанды, аз ичгенди, кийиннгени да – факъыра кибик, аман. Тапхан ахчасын а жыйып, банкга салып тургъанды. Асыры да къызгъанч эди. Жаным ауруп, байрамгъа деп бир зат жиберсем, аны окъуна букъдургъанды. Адамны башына бир зат тюшсе, жукъ да эталмазса.

Жылла озадыла, къарындашымы башха губерниягъа кёчюрөдиле, алай къыркъ жыл толгъанлыкъгъа, энтта да билдириуле окъуп турады. Бир талай замандан юйдегили болгъанды деп хапар эшитеме. Къатын да биягъы юркюн бла юй алып умут бла келтиредди. Къарт, эриши, тул къатынны, суйгени заты да болмай, тюз ахчасы ючюн алады. Аны бла да бек хар затын къызгъанып жашагъанды, бир кюн къарынын тойдурмай инжилтип, ахчасын а банкга салып тургъанды. Биринчи эри бла эркин жашаугъа юйреннген, ашы, ичгиси суйгени чакълы болгъан тиширыу, мында къара гыржын окъуна кёрмегенди. Аллай жашаудан амандан-аман бола кетип, юч жылдан ауушуп къалады. Къарындашым кесини терслигин ангыламагъанды. Ахча, аракъы кибик, адамны тели этеди. Сёз ючюн, сахарда бир саудюгерчи ахыр кюнлерин жашай болгъанды. Ёлюрюню аллында табакъ бла бал келтиртип, битеу ахчаларын, хайырлы билетлерин да кишиге къоймаз ючюн, ашап къойгъанды. Неда бир жол вокзалда сюрюулеге къарай тургъанлай, биреу локомотив тюбюне тюшюп, аягъын алдырады. Биз аны ауругъанланы алыгучу юйге элтебиз, къаны да мындан ары бара, ол а кесилген аягъыны сапохунда жыйырма сомну къайгъысын эте.

– Сиз а башха жанына бурдугъуз да къойдугъуз, – деди Буркин.

– Къатыны ёлгенден сора, – Иван Иваныч бираз сагъыш этип, андан ары бардырады хапарын, – къарындашым юй излеп башлайды. Беш жыл къарап, марап тургъанлыкъгъа, ахырында жангылырса да, суйгенинчга зат алмазса. Николай комиссионерни болушлугъу бла борч да этип, жюз бла онеки десятина жер алады, ашханасы, паркы бла, алай не бахчасы, не юркюню, не баппушлары бла кёлю жокъ. Суу бар, алай мор бетли, нек десегиз бир жанында кирпичле этген, экинчи жанында сюекле эритген заводла орналыпдыла. Алай Николай Иванычны аллай затла къулагъына да кирмегендиле, жыйырма юркюн чырпы сатып алгъанды, орнатханды, сора бийча жашап башлагъанды.

Озгъан жыл кёре барама. Барайым да бир кёрейим, ашы-башы къалайды деген акъылда. Къагъытлада жашагъан жерин «Чумборок бош жер, Гималайский тож» деп жаза эди. Гималайский тожгъа тюшден сора жетдим. Къызыу. Тегерекде индекле, хунала, буруула, арлакъда назы

терекчикле тизилип, арбазгъа къалай кирирге, атынгы къалайгъа салыргъа да билмейсе. Барама юй таба, аллыма уа асыры семизден, тонгузгъа ушагъан къызыл ит чыгъады. Юрюрге суюе эсе да, эринип юрмеди. Ызы бла ашханадан жаланаякъ, ол да тонгузгъа ушаш семиз, жумушчу къатын чыгъып, бий тюшден сора солуй тургъанын айтды. Къарындашыма кирдим, ол а, тобукълары жууургъан бла жабылып, ундуругъунда олтурады. Къартайып, семирп, хыбыл болуп, жаякълары, буруну, эринлери алгъа тартылып, аны тюрленген бетин кёргенлей, бусагъат тонгузча къычырады деп келди эсиме.

Къучакълашдыкъ, къууандыкъ, сора жашдан къарт болуп, ёлюр заманыбыз жетгени эсибизге тюшюп, жилямсырадыкъ. Кийинип, юйюн, жерин кёргюзтюрге элтди мени.

– Къалай барады жашауунг? – деп сордум.

– Да хатам жокъду, Аллахха шукур, бек иги жашайма.

Ол мен таныгъан жарлы къуллукъчу туююл эди, кертиси бла да бай адам эди. Юйюрсюннгенди, ийлешгенди, алай жашауну жаратханды. Энди кёп ашайды, хамамда жууунады, семиреди, жамауат бла, заводла бла да сютлюк болгъанды, сора кишиле анга сизни бийиклигигиз демеселе, ёпкелеп тургъанды. Жаныны кереклисине да бек тынгылы къарагъанды, иги ишлени да бийча этгенди. Ишле уа не ишле? Кишилени битеу аурууларындан сода эм касторка бла багъып тургъанды, сора туугъан кюнюнде элни ортасында алгъышлау молебен тутдурады, халкъгъа да жарты челек аракъы салады, алай этерге керекли сунуп. Ай, къуруп къаллыкъ, жарты челек а! Бюгюн семиз бийлени зор бла эл таматагъа туюдюрюрге элтир да, тамбла уа, къууанч кюнюнде, жарты челек салады, ала уа аны ичип, эсирп, «ура» деп къычырып, баш урадыла. Жашау игиге айланып, къарыны иги тоюп, заманын бошуна жиберип башлагъанлай, орус адамлада эм бетсизли уллу кёллюк ёсюп башлайды. Алгъа ишлеген жеринде Николай Иваныч кесини юсюнден окъуна бир оюму болмагъан адам энди жангыз да керти затла айтады, аны да министр таууш бла: «билим берген керекли ишди, алай халкъгъа алыкъа эрттеди» неда «чыбыкъ бла туюген заранды, алай бир-бир заманлада хайырлыды эм кереклиди».

– Мен халкъны танийма, анга къалай къараргъа кереклисин да иги билеме, – дей эди. – Халкъ да мени сюеди. Бармагъымы тепдиргенлей, халкъ мени ючюн не да этерикди.

Сёз ючюн, битеу ол затланы, жылы ышара, акъыллы бет бла айтады. Жыйырма кере къайтаргъан болур эди, биз, бийле неда мен, бий кибик деп. Эсинде болмаз эди, къарт аппабыз кишиледен, атабыз а аскерчиледен болгъаны. Жукъгъа да келишмеген тукъумубуз окъуна, Чимша-Гималайский энди анга тауушлукъ, сыйлы эм бек ариу кёрюнеди.

Алай иш анда угъай, менде эди. Аны юйюнде тургъан заманда ичимде къаллай тюрлениуле болгъанын айтыргъа сюеме сизге. Ингирде, чай иче тургъанлай, аллыбызгъа юркюнледен толу табакъ саладыла. Кеслери ёсдюрген, салыннгандан бери биринчи жыйылгъан юркюн эди

ол. Николай Иваныч кюлдю, сора бираз тынгылауну басып, кёзлеринде да жилимукълары бла табакъгъа къарап турду, асыры къууангандан, сёлешалмай, ауузуна бир юркюн гагу салды, сора термилип тургъан иллеуюн алгъан сабийча, манга къарады да:

– Не татыулуду! – деди.

Жутланып, аяусуз къайтара эди:

– Ах, не татыулуду! Сен да бир кёр!

Къатыла, ачыла, алай Пушкин айтханлай, кертиликни къарангысындан эсе, бизге махтау берген ётюрюк багъалыды. Мен аллымда, мурадлары алай ачыкъ толгъан, жашауунда битеу умутларына жетген, къадарына, кеси кесине да ыразы болгъан насыплы адамны кёре эдим. Адамны насыплылыгъыны юсюнден сагъышларыма хар заманда да бир мудах зат къошула эди, олсагъатда уа, насыплы адамны кёргенимде, тюнгюлгеннге жууукъ жүрегиме бир ауур сезим келеди. Эм къыйын а кече эди. Къарындашымы къатында орнатханлары себепли, сау кечени жукъламай, къобуп табакъны къатына барып, биршер юркюнчук алгъанын эшитип тургъанма. Мен да сагъыш эте эдим, кертиси бла да, бу жашауда не къадар насыплы, ыразы адам барды! Къаллай уллу кюлдю ол! Сиз бу жашаугъа бир къарагъыз: къарыулуланы бетсизликлери бла эринчекликлери, къарыусузланы билимсизликлери, адепсизликлери, тегерекде уа – жарлылыкъ, тарлыкъ, осаллыкъ, ичгичилик, бетсизлик, ётюрюк, юйледе бла орамлада уа – тынчлыкъ, ырахатлыкъ. Шахарда жашагъан элли минг адамны ичинде ачыуланып къычырыргъа биреу табылмайды. Базаргъа ашарыкъ алыргъа барып, кюндюз ашап, кече жукълап, бош затланы жаншап, юйленип, къартайып, къайгъысыз къабырлагъа ёлюклени элтип тургъанланы кёребиз, алай къыйналгъанланы кёрген да, эшитген да этмейбиз, жашауну эм аман затлары жашыртын ётгенча. Хар не шошду, сабырды, жангыз статистика къаршы сюелип, быллай бири акъылдан шашханын, ненча челек ичилгенин, аллай бир сабий ачлыкъдан къырылгъанын билдиреди... Аллай низам кертиси бла да керекди. Ишексиз, насыплы адам насыпсызла азапларын тынгылап ётдюргенлери ючюн, кесин иги кёреді, ол тынгылаусуз а аны насыбы болмазлыгъын билмейди. Бизни барыбызны да жукълатып тургъан гипнозду ол. Хар насыплы адамны эшигини артында чёгючю бла биреу сюелип, къагъып, эсине салып туругъа керекди, къалай къууанчлы болсанг да, жашау зыбырын кёргюзтюр, палах, ауруу, жарлылыкъ неда къоранчла болурла, бусагъатда сен кёрмей, эшитмей тургъанча сени да киши кёрмез, эшитмез деп. Алай чёгюшчюгю бла адам да жокъ, насыплы адам да сюйгенича жашайды, юй къайгъыла бираз чайкъайдыла, жел акътерекни чайкъагъанча, андан сора уа хар не да тапды.

– Кече ангыладым мен къалай насыплы болгъанымы, – дейди андан ары Иван Иваныч, жеринден къоба. – Тюш азыкъгъа олтурсакъ неда уугъа барсакъ, мен да хар кимни жашаугъа юйрете эдим: къаллай динни тутаргъа, халкъны къалай жүрюютюрге. Мен да айта эдим, окъуу нюрдю, билимлик керекди, алай халкъ окъуй, жаза билсе да, жетеди деп. Эркин-

лик игиди дей эдим мен, алай бираз сакъларгъа керекди. Хау айта эдим алай, энди уа сорама, нени ючюн сакъларгъа керекди деп, Буркиннге ачыуу бла къарады. – Нени ючюн сакълайыкъ деп сорама сизден? Не акъыл бла? Манга хар не да бирча болмаз дейдиле, хар жаратылгъан оюм да кеси заманында толлукъду. Ким айтады аны? Къайдады аны тюзлюгюне шагъатла? Сиз жашауну низамыны, болумларыны жорукълугъуну юсюнден айтасыз, алай бармыды низамы бла жорукълугъу мени жар башында сюелип, кёпюр ишлеп неда башы бла секирип ётер жеримде, ол ханс бла неда балчыкъ бла басылып, кеси жабылгъынчы сакълагъанымы? Дагъыда нени ючюн сакъларгъа керекди? Жашаргъа суююп, алай жашаргъа керек заманда къарыуунг да болмай тургъанлай, сакъларгъа нек керекди?

Танг аласы бла кетдим къарындашымы юйюнден, ол кюнден бери сахарда туралмайма. Тынчлыкъ бла ырахатлыкъ къыйнайдыла, терезелеге да къараялмайма, насыплы юйюрню стол артында олтуруп, чай иче тургъанларын кёргенден ауур зат болмай къалды манга. Мен къартма, кюрешилеге жарамайма, мен кёрюп болмазгъа окъуна жарамайма. Ичимден кюйюп, ачыуланып турама, кечеле бла башыма асыры кёп сагъыш келгенден, къызып жукълалмайма... Эх, жаш болсам эди!

Иван Иванович, къайгъылы, бир мюйюшден бирине айланды да дагъыда къайтарып ахтынды:

– Жаш болсам эди!

Билмей тургъанлай, Алехинни къатына барып, эки къолун да тутуп башлады.

– Павел Константиныч! – деди жалынган ауаз бла. – Тынчаймагъыз, кесигизни жукълатмагъыз! Жаш, къарыулу, тири болгъан заманыгъызда игиликле этерге эринмегиз! Насып жокъду, болургъа да керекмейди, жашауда бир магъана неда ышан бар эсе, ол да бизни насыбыбызда угъай, андан да бийик, англы затладады. Этигиз ахшылыкъла!

Битеу ол сёзлени Иван Иванович, жазыкъ, ышара айтды, кесине тилегенча.

Артада уа ючюсю да къонакъ юйню башха жанларында, бир бирге сёлешмей, тынгылап олтурдула. Иван Ивановичны хапары не Буркинни, не Алехинни кёлуне жетмегенди. Алтын рамаладан ингир къарангыда саулача кёрюннген генералла бла омакъ тиширыула къарагъанда, жарлы къуллукъчуну юркюн ашагъаныны юсюнден тынгыларгъа эрикгендиле. Ала омакъ адамланы, тиширыуланы юсюнден хапарла эшитирге сюедиле. Была олтургъан омакъ люстралары, кюйюзлери, сыйлы шинтиклери болгъан юйде аллай адамла жашагъанлары, чай ичгенлери да белгили эди, бусагъатда уа ол адамла суратладан къарагъанлары, юйде да ариу Пелагея тауушсуз айланнганы не тюрлю хапардан да иги эди.

Алехинни жукъусу келгенди, ол эрттенликде бек эртте къопханды, сагъат ючде, энди уа кёзлери къысылададыла, алай къонакълары ансыз бир сейир хапарла айтырла деп къоркъгъандан, жеринден тепмейди. Иван Ивановичны айтханы акъыллымыды, тюзмюдю, иги сагъыш этме-

генди, кьонакьла жарманы, биченни, арба жауну угъай, аны жашауунда болмагъан затланы юсюнден айта эдиле да, андан ары бардырсала да, ыразы эди...

– Алайды да, жукълар заман жетди, – деди Буркин, ёрге кьоба. – Сизге тынч кечели кьалыгъыз дейим да барайым.

Алехин, саламлашып, кесине кетди, кьонакьла башында кьалдыла. Экисине да кечеге эки эски, оюулу кьанга ундурукълары бла, бир мюйюшонде да пил сюекден этилген жорлары болгъан бла бир отоу бердиле. Ариу Пелагея жасагъан орунларындан таза ийис келеди.

Иван Иваныч, жукъ да айтмай, тешинип жатды.

– Аллахым, кеч гюняхларыбызны! – деди да юсюн башына дери жапды.

Стол юсюнде кьалгъан юллесинден тютюн кюйген ачы, ауур ийисни Буркин кьайдан келгенин ангылаялмай, кёп заманны жукълаялмады.

Жауун да сау кечени терезеге ургъанлай турду.

ЖАНГЫЛЫКЪДАН КЪАЧХАН АДАМ

Мироносицкий элни таматасы Прокофийни юйю бек кьыйырда орналыпды. Бюгече аны сарайында уудан кеч кьайытхан кьонакьла кьалдыла. Экеулендиле: мал доктор Иван Иваныч бла гимназияны устазы Буркин. Иван Иванычны тукъуму Чимша-Гималайскийди, кесине да келишмеген бир сейир, эки кьатлы болгъаны себепли, битеу губернияда аны кьуруда аты бла таныйдыла. Иван Иваныч завод кьатында жашайды, бери уа таза хауа бла солургъа эм уучулукъгъа келгенди. Гимназияны устазы Буркин а хар жайдан да П. графлагъа кьонакьгъа келиучюдю, бу тийреледе аны эрттеден бери да кеси адамларына санайдыла.

Кёзлерине жукъу кирмейди. Иван Иваныч бийик, кьатаннгы, узун мыйыкълы кьарт киши, тышында ай жарыкьда олтуруп, юллесин тарта турады. Буркин а дуркьу ичинде биченде жатады, асыры кьарангыдан, кёрюннген да этмейди.

Бир бирлерине сейир хапарла айта, кечине турадыла. Башха затланы ичинде эл таматаны юй бийчесин Мавраны да сагъындыла. Саулукълу, акъыллы тиширыу битеу жашауун туугъан элинден чыкьмай ётдюреди. Ёмюрюнде не сахар, не темир жол кёрмегенлей, ахыр он жылда уа печь артында олтуруп, эшикге уа жаланда кече белинде чыгъады.

– Аны не сейири барды! – деди Буркин. – Азмыды дуняда жангызлыкъны сюйгенле, метекелеча неда кьачхан айры чабакълача, кеси кьапларына кирип тургъанла. Болсада бу хал ата-бабаларыбызгъа ушагъанлыкъмыды, эски заманладача, биринчи адамла башхала бла ий-лешмей, жангызлай дорбунлада жашап тургъанларына кьайтханчамы болады, огъесе адамны кылыкъларындан бирими болур, ким билсин. Мен керти табийгъат тинтген алимледен туююлме, быллай соруулагъа тиерге ишим да болмагъанлыкъгъа, алай жангыз да бир зат айтыргъа сюеме: бу жашауда Маврача адамла аз тюбемейдиле. Ма, узакъ да бар-

май, эки ай мындан алгъа бизни шахарда Беликов деп биреу ёлген эди, грек тилден окъутхан устаз, мени шуёхум. Сиз да эшитген болурсуз аны юсюнден. Аны сейирлигин сизге тынгылы ангылатайым. Жылы кюн окъуна галошла бла салкъынлыкъсыз, сора мамукъдан жылы пальто киймей, эшикге бир заманда да чыкъмагъанды. Аны юсюне салкъынлыгы да – къапда, сагъаты – кюл бетли териден этилген орунда, карандаш къыйгъан бичакъчыгъын чыгъарса, ол да – кесини къынында, бети окъуна, жагъасына асыры букъдуруп тургъандан, къапдача кёрюне эди. Къара кёзлюклерин да салып, фуфайка да кийип, къулакъларына да мамукъ буштукъла сугъуп, арбагъа олтурса уа, башын жапдыргъанды. Узун сёзню къысхасы, ол адамны кесин къабукъгъа чулгъаргъа бир тыйгъысыз талпыуу бар эди, жашаудан къорууларча, къуру кесин жангызлыкъда къоярча, тохтаусуз орун къууаргъа кюрешгенди. Жашауну кертилиги аны къозутуп, хар заманда да къайгъыда тутуп, бек къоркъутханды. Сора, ким биледи, кесини ол къоркъакълыгъын, кертиликден жийиргенгенлигин ангылатырча, къачан да эски заманланы, ёмюрде да болмагъан затланы айтып, аланы махтап туруучу эди. Кеси окъутхан бурунгу тилле уа анга, галошлары бла салкъынлыгыча, бюгюнню жашаудан бугъунургъа онг бере эдиле.

– О, къалай ачыкъды, къалай ариуду грек тил! – дер эди, акъыллы бет алып, ызы бла уа сёзлерини кертилигин чертир ючюн, кёзлерин да къысып, бармагъын ёрге кётюрюп къошар эди, – Антропос!

Сагъышларын окъуна кепге жыяргъа кюрешуочю эди Беликов. Ол ангылагъан эркинлик бермеген буйрукъ къагъытла бла газет статьяладыла. Буйрукъда окъуучулагъа ингирде сагъат тогъуздан сора эшикге чыгъаргъа жараммагъанын неда статьялада сюймекликге къажану сюелгенлени кёрсе, ол анга ишексиз да керти, ачыкъ, туура зат болуп къала эди: жараммайды, аны бла хапар бошалды. Эркинликле уа бир ышаннгысыз, жашырылгъан иш болгъан суна эди. Шахарда сахнасы болгъан юй, не китапхана неда чайхана ачылса, башын булгъай, тынч айтыр эди:

– Ол алай да болсун, бек ахшы иш да болур, алай ызы бла бир аман зат чыкъмай къалмазмы...

Не тюрлю тюрлениуле, тыйыула, жорукъдан чыкъгъан ишле аны бек мудах эте эдиле, ала бла аны не иши барды да дерсиз. Алай шуёхларындан бири килисагъа кеч къалса неда устазладан къайсы эсе да тыш адам бла тюбешгенини юсюнден хапар эшитсе, бек къайгъылы болуп, къайда да бир зат болмасын деп, гурушха этгенлей тургъанды. Устазланы жыйылыуларында уа ол асыры сакълыгы бла, асыры бек арсарлыгы бла халкъны бездирип, хар нени юсюнден да къысхаакъыл оюмлары бла эрикдирип къоя эди: эр киши бла тиширыу гимназиялада окъуучула кеслерин тапсыз жюрютедиле, класслада дауур этедиле, ах, таматалагъа сёз жетмеги эди, ах, бир зат болуп къалмагъы эди, сора экинчи классдан Петровну, тёртюнчюден да Егоровну гимназиядан къыстасакъ, бек иги боллукъ эди дегенин да тохтатмай эди. Сора не сунасыз? Ахтынганлары бла, тарыгъыулары бла, кесини ол чиммакъ бетчигинде,

билемисиз, тюз агъаздача гитче бетчигинде къара кёзлюклери бла бизни барыбызны да ырбыннга къысып къоя эди, амалсыздан биз да ол айтхан затлагъа ыразы бола эдик. Сора Петров бла Егоровну кеслерин тапсыз жюрютгенлери ючюн, балларын да тюшюрөбиз, тутмакъгъа да салабыз, ахырында уа къыстагъан да этебиз. Дагъыда аны юй сайын кирип айланьргъа бир сейир къылыгъы бар эди. Келир эди да, сёз ючюн, устазны юйюне, сора бир затны марагъанча, ауузундан сёз чыгъармай олтурур эди. Бир-эки сагъат чакълы тынгылауну басып турур да, сора кетер. Ол хал анда шуёхла бла иги жууукълукъ тутхан магъананы тута эди, эшта да, кеси да артыкъ суймей, къыйналып келе болур эди дагъыда бизге жюрюгени шуёхлукъну борчу суна эди. Кертисин айтсам, биз, устазла, андан бек къоркъа эдик. Таматабыз а барыбыздан да бек сыгъа эди. Сёз ючюн, устазларыбыз барысы да акъыллы, билимли, адепли, Тургенев бла Щедринни окъуй ёсген адамладыла, алай ол гитче адамчыкъ хар заманда да галошла бла, салкъынлыкъ бла айланган, онбеш жылны битеу гимназияны къолда тутуп тургъанды. Гимназия неди? Сау сахарны! Бизни тиширыуларыбыз шабат кюн юйлеринде сахна салыргъа андан къоркъуп тургъандыла, дин къуллукъчула аны къатында ашаргъа, картла атаргъа да уялгъандыла. Беликовча адамланы айтханларына къарап, ахыр он-онбеш жылны ичинде бизни сахарда хар неден да къоркъуп башлагъандыла. Уллу сёлеширге къоркъадыла, бир бирге къагъытла жиберирге, танышыргъа, китап окъургъа, жарлылагъа болушургъа, окъургъа, жазаргъа юйретирге да къоркъадыла...

Иван Иваныч бир зат айтыргъа суйюп, къах-къух этди, алай биринчи юллесин къабындырды, сора айгъа да къарап, ашыкъмай айтды:

– Хау, акъыллыла, адеплиле, Щедринни, Тургеневни, тюрлю-тюрлю Боклени, сора башхаланы окъугъанла, алай бойсунгансыз, тёзгенсиз... Ма алай болады.

– Беликов мени бла бир юйде жашагъанды, – дейди андан ары Буркин. – Бир къатда, эшиклерибиз да бир бирге ачылгъандыла, терк-терк тюбегеним себепли, мен аны юй жашауун да уста билгенме. Юйде да ол тюз алай эди: юсюнде – халаты, башында – къалпагъы, терезе кёзлери – жабыкъ, эшикде уа – киритле, бир къадар тыйгъычла, чекле, сора ахтынганлай турур эди, ах, бир зат болмай къалмагъы эди деп. Этсиз, сютсюз азыкъ саулукъгъа заранды, жаулу аш а жарамайды, Беликов оразаны тутмайды деп киши айтмазча, тюнене уа ол тууар жауда къууурулгъан чабакъ ашагъанды, анга уа а оразада аллай аш ашаргъа тийишли туююлдо. Кесини юсюнден аман хапарла жюрюмезча къарауаш тутмагъанды, алтмыш жыллыкъ къазанчы Афанасий бла жашагъанды. Ол а – бир желбаш киши, къачан кёрсенг да – кеф. Эртте аскерде къуллукъ этгени себепли, аз-маз аш эте биледи. Афанасий хар заманда да эшикни къатында сюелип, къолларын да кёкюрегине салып, терен ахтына, бир сёзню къайтаргъанлай турады:

– Энди ала бир кёп жайылгъандыла!

Беликовну жатхан отоуу – ящик кибик, тар, гитче, ундуругъу башында да шымылдыгы бла. Жата туруп, юсюн жууургъанны башына дери тартып, асыры кызыудан, солууу да айланмагъанлыкъгъа, жабылгъан терезелеге аяз уруп, печь да дуулдап, аш юйден эшитилген огъурсуз ахтыныулагъа да къарамай, башын ачмагъанды.

Жууургъан тюбюнде бек къоркъуулу эди анга. Бир зат болуп къалыр, кече Афанасий боюнун кесип кетер, гудучула кирирле деп къоркъуп, сау кечени тынгысыз болгъанлай тургъанды. Эрттенликде бирге гимназиягъа барсакъ, бети да агъарып, эси да кетип туруп эди. Кёп адам болгъан гимназиягъа суймей баргъаны, андан къоркъгъаны, жийиргеннгени да ачыкъ кёрюне эдиле, жангызлыкъгъа юйреннген адамгъа мени бла бирге баргъан окъуна да къыйын кёрюнеди.

Бир бек дауур этедиле класслада, бир затха да ушамагъанча дер эди, кесини къыйналгъанына сылтау излегенча. Кёзюгюзге бир кёргюзтюгюз ол грек тилден окъутхан устазны, бир деп бир чекден чыкъмай жашагъан адамны юйдегили болургъа аз къалгъанын!

Иван Иванович сарай таба бурулуп:

– Ойнагъан этесиз! – деди.

– Хау, не сейир эсе да, юйюр къурагъа умуту бар эди. Иш а былай болгъанды. География бла тарыхдан окъутургъа бизге жангы устаз келди, ким эсе да – Коваленко Михаил Саввич, хохолладан. Ол да кеси келмегенди, эгечи Варенька бла бирге. Узун къарабет жаш, бетине къарасанг да, сёлешсе да, базыкъ аууазлы болгъаны белгилиди, тауушу кертиси бла да чыккырданча эшитиледи, бу-бу-бу деп. Эгечи да жаш къызчыкъ туюл эди, отуз жылы толгъан субай тиширыу, къаракъашлы, къызылбетли – узун сёзню къысхасы, къыз туюл – мармалат, кеси уа бир жигит, бир залим, тохтаусуз суймеклик жырла жырлап, ойнап-кюлюп тура эди. Тюз бир бош затха окъуна харх этип кюлюп башлар эди. Коваленкола бла бетден бетге биринчи танышханыбыз таматабызны туугъан кюнюнде болгъанды. Эрикген, сур бетлери бла амалсыздан келген устазланы ичинде, бир заманда къарасакъ, жангы Афродита кёмюкден чыкъгъанлай, къолларын да эки жанына салып ойнай эди, тепсей эди Варенька. Суйюп «Желле сызгырадыла» деген жырны, ызындан дагъыда бирин, сора дагъыда башхасын жырлап, Беликовну да, бизни барыбызны да эсибизни кесине алды да къойду. Беликов а къатына да олтуруп:

– Сизни ауазыгъызны назиклиги, жумушакълыгы грек тилге бир бек ушайды, – деди.

Варенька да аны сёзлерин жаратды, сора учунуп, кесини юсюнден, юйюнде аначыгы жашагъанын, анда къаллай кертмеле, алмала, хууанла ёсгенини юсюнден да толу хапар айтды. Хохолла хыяргъа кабак дейдиле, кабаклагъа уа шинка дейдиле, борщну уа къызылчыкъла бла кёкчюкле бла биширедиле. Аллай татыулу, аллай татыулу болады, ахырзаманды деп хапарлайды.

Биз аланы ушакъларына тынгылагъанбыз, сора барыбызны да акъылыбызгъа бир зат келди.

– Быланы экисин да бир бирлерине къурасакъ, иги боллукъ эди, – деп шыбырдады манга таматабызны юй бийчеси.

Бизни эсибизге Беликов юйдегили болмагъаны жаланда ол заманда келгенди. Кесиби да сейир этдик, аны алгъадан нек кёрмегенибизни, жашауунда аллай магъаналы затны къалай эселемегенибизни толусунлай ангыламай къалдыкъ. Кертиси бла да, ол тиширыулагъа къалай къарайды, аллай керекли сорууну къалай тындыра болур? Алгъадан биз аны юсюнден сагъыш да этмегенбиз, акъылыбызгъа да алмагъанбыз, хар кюнден да галошларын тешмей айланган, шымылдыкъ тюбюнде жукълагъан адам сую билир деп.

– Анга къыркъ жылдан артыкъ болады, къызгъа да – отуз, – деп ангылатды юй бийчебиз. – Мен а ол анга барыргъа унарыкъ сунама.

Эрикгенден бизни тийреде не къадар керексиз, магъанасыз затла къураладыла! Ол барысы да ишле заманында этилмегени ючюндю. Ёмюрде да юйдегили болургъа эсине да келмеген кёрмезлик Беликовну неге керек эди юйлендирирге? Олсагъат таматабызны бийчесине, инспектор къатыннга, битеу гимназияны тиширыуларына да жан кирди, ариуракъ окъуна кёрюндюле, жашауларында эм уллу борчларын кёргенча. Сёз ючюн, театрда ложа аладыла, къарасакъ, анда уа – насыпдан толу, кюнча жарый, Варенька, къатында уа, юйюнден къысхачла бла чыгъаргъанча, къышдан къалгъан алмача жыйырылып тургъан гитче Беликов олтурады. Неда мен бир той-оюн къурасам, тиширыула эки жанымдан болуп, Варенька бла Беликовну да бирге чакъыргъынчы къоймагъандыла. Узун сёзню къысхасы, чарх бурулуп башлагъанды. Хапаргъа кёре, Варенька да эрге барыргъа угъай демегенди. Баям, къарындашы бла жашауу алай алапат болмаз эди, кюнле бла даулашдан бла туююшден сора ишлери болмагъанды. Ма бир болгъан ишни айтайым. Коваленко саулукълу, кючлю жаш, келегинде да оюулары бла, кекели да къалпагъыны тюбюнден мангылайына тюшюп, жол бла барады, бир къолунда – китапла, бирсинде – базыкъ таякъ. Ызындан а – эгечи, ол да – китаплары бла.

– Михайлик, сен аны окъумагъанса да! – уллу сёлешип, даулашады эгечи. – Крти айтама, сен аны чыртда да окъумагъанса!

– Мен санга окъугъанма дейме! – деп къычырады Коваленко, таягъын жерге ура.

– Оу кюнюм, Минчик! Неге ачыуланаса, ангыламайма, бизни даулашыбыз тюзлюкню айырыуду.

– Окъугъанма дейме да санга! – Андан да уллу къычырады Коваленко.

Юйде да ким келсе да, демлешиу башланады. Аллай жашау эрикдирген да болур, кесини бир мюйюшю болса да керек, жыл саны жетгенди, айыра турургъа заман жокъ, суйсенг суймесенг да, кимге да, грек тилден устазгъа окъуна барлыкъса. Кертисин айтсакъ, бизни къызлагъа

башхалыгы жокъду кимге барырга да, эрге чыкыган атлы болсунла ансы. Къалай алай эсе да, Варенька Беликовну жаратханын билдирип башлады.

Беликов а? Ол а Коваленколагъа да жюрюйдю, хар кимге жюрюгенича. Келир да, тынгылауну басып олтурур. Ол тынгылайды, Варенька уа анга жырлайды неда къара кёзлери бла бетине сагышлы къарайды, бирде уа кыыл-кыыл этип кюледи.

Сюймеклик иште, артыкъда юйдегили болгъанда, ийнандырыу баш жерни алады. Хар ким, шуёхла, тиширыула да, Беликовха юйор къурауну юсюнден айтып башлайдыла, андан да бек а бу жашауда юйленгенден башха жол болмагъанына да ийнандырырга кюрешгендиле. Барыбыз да, аны кёп да бармай юйдегили боллугъу бла алгышлап, акылы бетле бла, юйор къурагъанны кыйынлыгыны юсюнден да бир былхымсыз затла айтып тургъанбыз. Варенька сыфаты бла да осал туююл эди, кеси да ёзюрню кызы, юйю да бар, эм башы уа Беликовха ариу сёлешген, таза жюрекден къарагъан биринчи тиширыу болгъаны себепли, Беликовну башы тегерек айланды, сора кёп сагыш этмей, юйленирге оноу этди.

– Ма бу заманда уа галошларын да, салкынлыгын да сыйырырга керек эди, – деп мурулдады Иван Иваныч.

– Къайда аллай насып, ол бир да болалмазлыкъ иш эди. Столуна Вареньканы суратын орнатханды, сора манга келип, аны юсюнден, юйдегили жашауну, юй къурагъан къаллай кыйын иш болгъаныны юсюнден сагышларын айтып башлагъанды. Коваленколагъа да терк-терк жюрюгенди, алай жылла бла къуралгъан жашаун а тюрлендирмегенди. Ол угъай, этген оноуу аны аурутханча кёрюндю, кеси да азып, къабына андан да бек кетгенча болду.

– Варвара Саввишнаны мен жаратама, – дей эди, амалсыз ышара, – билеме, хар адамгъа да юйленирге керекди, алай... Къалай эсе да терк болуп къалгъанды да... Сагыш этерге керекди.

– Не сагыш этериги барды? – дейме анга. – Юйленигиз да къалыгъыз, не созуу барды муну.

– Угъай, юйдегили болгъан бек жууаплы атламды, алгъадан хар нени да сюзерге керекди, эндиги борчларыбызны, оюмларыбызны чегерге керекди, артда бир зат болуп къалмазча. Мени къайгылы этдирген кечелерим жукъусуз ётедиле. Кертисин айтсам, къоркыган да этеме: къарындашы бла аны келишип, бир сагышлары барды, ойлашханлары да бир тюрлюдю, халлары да бир тюрлюдю. Юйленирсе да, артда уа къужур ишлеге тюшерсе.

Аны себепли кызы бла сёз да тауусмады, тиширыуларыбызгъа ачыгъа, созгъанлай турады. Борчлары бла жууаплылыгын базманнга салады. Алай хар кюнден да Варенька бла тюбегенин кыймайды, аны болумунда кесин алай жюрютюрге керек суна болур эди, ызы бла биягы манга келип, юйдегили жашауну юсюнден хапарлайды. Хар неге кёре, ахырында кызы бла ачыкъ сёлеширик да болур эди, эрикгенден,

этер ишлери болмагъандан, мингле бла акъылсыз юйленгенледен боллукъ да болур эдиле, билмей тургъанлай, бир уллу къаугъа башланмаса. Аллындан да айтыргъа керек эди Вареньканы къарындашы Коваленко биринчи кюнден бери Беликовну кёрюп болмагъанын.

– Ангыламайма, – дей эди ол бизге, инбашларын кётюре, – бир да ангыламайма бу тилчини, бу жийиргенчли жухну сиз къалай тёзюп турасыз? Эх, адамла, сиз мында къалай жашаяласыз? Хауагъыз да – тунчугъурча къутсуз. Сиз устазламысыз? Угъай, сиз къуллукъчуланы сыйлаучуласыз, бу да илму къала тюйюлдю, ариу къылыкъланы юйю-дю, ачыгъан ийис этеди кеси да, къалауур будкадача. Угъай, къарындашчыкъларым, энтта да сизни бла бир азчыкъ туруп, кесими юйчюгюме кетерикме: айры чабакъла тутаргъа, хохол сабийчиклени окъутургъа. Кетерикме. Сиз а, эки атылгъынчы, Иудагъыз бла къалыгъыз.

Неда жилимукълары келгинчи кюлюп, сора базыкъ неда назик ауаз бла къолларын да керип сорур эди:

– Не олтурады бу мында? Мынга не керекди? Келеди да тынгылайды, кёзлерин да чыракъ иеди да турады.

Беликовха ат окъуна къурагъанды, «абож губу» деп. Ангылай болурсуз, биз анга эгечи «абож губугъа» барыргъа умут этгенин айтыргъа огъурамагъанбыз. Бир кюн а таматабызны юй бийчеси Вареньканы Беликовча белгили, уллу даражалы адамгъа къурааргъа тийишли кёргенин билдиргенде, къашларын да тюйюп мурулдады:

– Ол мени ишим тюйюлдю. Уу жилиннга окъуна чыкъсын, мен башхаланы ишлерине къатышыргъа суймейме.

Андан ары не болгъанына да тынгылагъыз. Кюнлени биринде ким эсе да бир хыйла, кюлкюлюк сурат ишлегенди: Беликов галошлары бла, кёнчек бучхакълары да ёрге къайырылып, кеси да салкъынлыкъ тюбюнде, къатында Варенька, аны къолтукъ тюбюне кирип, тюбюнде уа «Сюйген антропос» деп жазылып. Бир тап келишдиргенди, начас. Суратчы кечеле бла кёп ишлеген болур эди. Нек десенг, ол суратны битеу гимназияны устазлары алгъандыла, Беликовха да жетген эди бири. Ол сурат аны кёлюне бек аман тийди.

Бир кюн биягъы бирге чыгъабыз юйден: биринчи май, ыйых кюн, битеу устазла бла гимназия къатында тюбеп, алайдан а бирге жаяулай шахарны тышында паркга барыргъа сёз тохташдыргъан эдик. Чыгъабыз. Беликовну бети уа – жап-жашил, сыфаты да – къара булутладан да къара.

Къаллай аман, огъурсуз адамла бардыла дуняда дегенлей, эринлери къалтырадыла.

Жаным окъуна ауругъанды. Барабыз, бир заманда аллыбызгъа аякъ машинада Коваленко, ызындан а, бети да къызарып, къууанчлы Варенька келедиле.

– Биз а алгъа барабыз! – деп къычырды. – Кюн нечик игиди, нечик ариуду, аламат!

Экиси да кёз туурадан ары болдула. Беликовум жашилден агъарды, къурушхан окъуна этди. Сирелип, манга аралып къалды...

– Тохтагъыз, бу неди? – деп сорду. – Огъесе мени кёзюмеми кёрюндю? Устазлагъа бла тиширыулагъа аякъ машинада айланыргъа тийишлимиди?

– Да не айыплыгъы барды да? – дедим мен. – Айлансынла, саулукъларына да – иги.

– Алай къалай жарайды да? – деп къычырды, мени сабырлыгъыма сейир эте. – Сиз не дейсиз?!

Аллай бирге сейир этгенди, андан ары барыргъа унамай, артха юйюне къайтып къалгъанды.

Экинчи кюн халы аман болгъаны бетинден кёрюне эди, тохтаусуз къолларын ууа, элгеннгенлей тургъанды. Жашауунда биринчи кере дерследен окъуна кетгенди. Тюшде азыкъ да ашамады. Ингирде, эшикте жаз кюн болгъанына да къарамай, андан да жылы кийинип, Коваленколагъа атланды. Варенька юйде жокъ эди да къарындашына тюбеди.

– Олтуругъуз, тилейме, – сууукъ мурулдады Коваленко, къашларын да туюп. Бети жукъусурап, тюшден сора солуй тургъанлай уятханы ючюн ачыулана болур эди.

Беликов бираздан башлады:

– Мен сизге жюрегимде болгъанны билдирирге келгенме. Бек къыйналып турама. Ким эсе да бир хайырсыз, суратда масхара этип, мени бла бизни экибизге да жууукъ бир тиширыуну ишлегенди. Кесими борчум сунама сизге аны билдирирге, ол иште мени терслигим жокъду. Аллаи хыликкялыкъгъа мен бир сылтау бермегенме, ол угъай эсенг, алгъадан да кесими адепли адамча жюрютгенме.

Коваленко ёпкелеп, тынгылауну басып турады. Беликов бир кесекден мудах ауаз бла къошду:

– Дагъыда бир айтырыгъым барды. Мен эрттеден бери ишлейме, сиз а энди башлагъансыз, тамата нёгерча, сизни жангылычладан тыяргъа мени борчумду. Сиз аякъ машинада айланасыз, алай бла жубаннган устазгъа тийишли жубанч туююлдю.

– Нек энди? – деп сорду, базыкъ ауазы бла Коваленко.

– Да не ангылатыуу барды муну, Михаил Саввич, хар не ачыкъ туююлмюдю? Устаз аякъ машинада жюрюсе, сохталагъа не къалады сора? Башларында айланыргъа къуруда! Жорукъ бла жарамай эсе, арталлыда жарамаз. Тюнене тамашагъа къалгъанма! Эгечигизни кёргенде уа, кёзлерим къарангы этгендиле. Тиширымуну, къызмы учады аякъ машинада, ол ушамагъан затды!

– Сизге не керекди?

– Михаил Саввич, сизни палахладан сакъларгъа манга бир зат керекди жаланда. Сиз жаш адамсыз, жашауугъуз алдады, кесигизни сакъ жюрютюрге керексиз, бек сакъ, сиз а эс бурмайсыз аллай затлагъа. Оюулу кёлекле киесиз, орамда бир тюрлю китапла бла айланасыз, энди уа – аякъ машина. Эгечигиз бла сиз айланнганыгъызны таматабыз билсе, осуй адамыбызгъа да жетер... Аны не игилиги барды?

– Мени бла эгечими аякъ машинада айланнганыбыз бла кишини да иши жокъду! – деп кызыды Коваленко. – Мени ююмде, ююрюмде да ишлериме сугъулгъанны уа мен арлакъ жиберликме!

Беликовну бети да кетип, секирип ёрге турду.

– Мени бла аллай ауаз бла сёлешсегиз, мындан ары бир жукъ да айтырыкъ туююлме, – деди ол. – Сизден тилеригим: мени къатымда таматаланы юсюнден алай сёлешмегиз. Сиз таматалагъа сый бере билирге керексиз.

– Таматалагъа уа не аман айтдым? – деп сорду Коваленко, ачыуу бла къарай анга. – Ийман бла тилейме, мени жеримде къоюгъуз. Мен тюз ниетли адамма, сизнича жююсхан бла сёлеширигим келмейди. Тилчилени да суюмейме.

Беликов гузаба, ашыкъ-бушукъ кийинип башлады. Биринчи кере эшите эди аллай адепсиз затланы.

– Суюгенигизни айтыгъыз, – деди ол, тапкалагъа чыгъа. – Мени ишим сизге айтыргъады. Бизни хапарыбызны биреу эшитип, терс ангыламазча, андан да бир зат чыкъмазча, таматагъа баш-башындан кесим билдирирге керекме. Ол мени борчумду.

– Билдириргеми? Бар, билдир!

Коваленко жагъасындан тутуп, тюртюп ийди да Беликов тапкаладан галошлары бла бирге гюрюлдеп тюшдю. Басхыч не бийик, не тик эсе да, тёнгереп, тап тюшдю, тюз къопханлай, бурунуна тийди, кёзлюклерим жериндемидиле деп. Алай ол басхычдан тёнгереп баргъанлай, жарсыугъа, юйге Варенька, биргесине да эки тиширыу кирип келдиле. Тюбюнде сюелип къарап турдула, андан осал зат болмаз эди Беликовха. Кюлкюлюкге къалгъандан эсе, эки аягъын да, боюнун да сындырыргъа ыразы эди. Энди битеу шахаргъа жайылыр хапары, таматагъа, осуй адамгъа да жетер, ой, бир зат болуп къалмагъы эди! Жангы сурат ишлерле да, ахырында уа ишден чыгъарырла...

Ёрге тургъанында, Варенька аны танып, амалсыз бетине, угу-жугу пальтосуна, галошларына къарай, ишни болушун толусунлай да ангыламай, ол кеси жыгъылгъан сунуп, битеу юйге эшитилирча кюлдю.

Кюкюреген «ха-ха-ха» бла бошалды хар не: кызыны тилеу да, Беликовну жашауу да. Вареньканы не айтханын эшитген да этмеди, кёзлери жукъ да кёрмей кетди алайдан. Юйюне келгенлей, эм биринчи столундан суратны кетерди, ундуругъуна жатды да артха къопмай къалды.

Юч кюнден а манга Афанасий келди.

– Доктору чакъырыргъа керек болурму, жююсханнга не эсе да бир зат бола турады? – деди.

Беликовну кёре бардым. Шымылдыкъ да – юсюнде, тынгылауну басып жатады, юсю да – сакъалына дери жууургъан тюбюнде. Не сооругъа да не хау, не угъай деп къояды, андан сора тауушу чыкъмайды. Тёгерегинде уа къаралдым бети бла, къашларын да туююп, терен солуй, Афанасий айланады, аракъы ийиси да мындан ары бара.

Бир айдан Беликов ёледи. Асыраргъа барыбыз да бардыкъ: эки гимназия да, семинария да. Гуллада жатханда бети сабыр, ариу, жарыкъ окъуна кёрюне эди, ёмюрде чыгъалмазлыкъ къапха салгъанларына къууанганча. Муратына жетди! Ол кюн анга бушуу этгенча, бир бек мутхуз, жауунлу кюн эди, биз барыбыз да – галошлада, салкъынлыкъ-ла тюбюнде. Варенька келген эди, гулланы къабыргъа тюшюре туруп, жилимсырагъан да этди. Хохол тиширыулары жангыз да эки халлары болур дейме: не кюле, не жилий тургъан, ортасы жокъду.

Кертисин айтсам, Беликовча адамланы асырагъан нечик зауукъду. Къабырладан келе туруп, барыбыз да мудах эдик, киши да суймей эди эртте, сабийлигибизде ата-ана юйден кетгенлей, эркинликге ычхыннганыбызгъа къууанып, бахчада чапхандача ыразылыгъын кёргюзтюрге. Ох, эркинлик, эркинлик! Аны сезими неда бир мураты болса, жүрегинги нечик учундурады, алай туююлмюдю?

Андан бек иги халда къайтдыкъ. Ыйыкъ да ётгюнчю, жашауубуз алгъыннгы халгъа бурулады, къыйынды, ангысызды, бир зат бла да тыйылмагъанлыкъгъа, алай хар неге да эркинлик берилмегенди, андан иги уа болмады. Кертиси бла да, Беликовну асырагъанлыкъгъа, аныча къапда жашагъан ненча адам барды, энтта да ненча боллукъду?

– Ма ол айтханынг да барды, – деди Иван Иванович, юллесинден тарта.

– Ненча боллукъдула энтта да! – деп къайтарды Буркин.

Гимназия устазы сарайдан чыкъды. Ол – орта ёсюмлю семиз адам, башы да – чыгыр, къара сакъалы да белине жете, къатында да – эки ити.

– Айгъа, айгъа къарачыгъыз! – деди, кёкге къарай.

Кече ортасы. Онг жанында битеу эл кёрюнеди, орам узакъгъа дери, бир беш къычырымгъа созулады. Тёгерек тынчайып, терен жукъугъа кирип тургъанча, тауушсуз-чуусуз, табийгъат былай тынч боламыды деп сейирсинирчады. Ай кече элни кенг орамын кёрсенг, юйлери бла, бичен гебенлери бла, жукълагъан тал тереклери бла, ичинге да ырахатлыкъ келеди. Жанынг да кесини ырахатлыгъына чулгъанып, ишден, къайгъыдан бугъунуп сабырды, ариуду. Жулдузла окъуна анга эркетип, ийлешип къарагъанча, дуня башында да бир тюрлю аманлыкъ болмагъанча, хар не да огъурлуча кёрюнеди. Элни онг жанындан а кёзкёрмезге дери тюз жайылып, битеу кенглигинде ай жарытып, бир тюрлю къымылдау, не таууш жокъду.

– Ма олду да ишни башы, – къайтарды Иван Иванович. – Алай къарасакъ, биз, шахарда ауур хауа бла солуп, тарлыкъда жашайбыз, керексиз къагъытла жазып, тели-мели оюнла ойнап тургъаныбыз къап туююлмюдю? Неда битеу жашауубузну жараусуз, къайгъылы, тели адамла бла, бош тиширыула бла ётдюргенибиз, айтханларыбыз, эшитгенлерибиз да магъанасыз затла болгъаны къап туююлмюдю? Ма, сие эсегиз, бир керти хапар айтайым.

– Угъай-угъай, кечди, жатайыкъ андан эсе, – деди Буркин. – Тынч кечели къалыгъыз!

Экиси да, сарайгъа барып, биченде жатдыла. Юслерин да жабып, къалкъый башлагъанлай, шош, туп-туп-туп деген аякъ тауушла эшитдиле... Ким эсе да сарайдан арлакъда айланады, бара да тохтай, сора биягъы туп-туп-туп деп... Итле да юредиле.

– Мавра айлана болур, – деди Буркин.

Тауушла тохтадыла.

– Алдагъанларын биле, эшите да тургъанлай, санга тели дейдиле, ол ётюрюкню тёзюп тургъанынг ючюн, – деди Иван Иванныч, бир жанына бурула. – Сен да гурушхаланы, сыйсызлыкъны кётюрюп тураса, керти, эркин адамланы жанларында болгъанынгы ачыкъ билдиралмай, ётмек бурху ючюн, капек сыйы болмагъан къуллукъчукъ ючюн, кесинг да ётюрюк айтыргъа суймей ышарыргъа кюрешесе. Угъай, былай жашаргъа жарамаз!

– О-о-о, да сиз а башха жанындан тутдугъуз да, Иван Иванныч, – деди устаз. – Хайдагъыз, жукълайыкъ.

Он такъыйкъадан Буркин жукълады. Иван Иванныч а кёп турду, ары бла бери бурула, сора къобуп тышына чыгып, эшик къатында олтуруп, жангыдан юллесин къабындырды.

ДОДУЛАНЫ Жамиля кёчюргенди

Биттирланы Магометни жашы Ахмат 1939 жылда Яникойда туугъанды. Гитчелигинден окъуна ёксюзлей къалгъанды. Яникойну орта школун бошагъандан сора, Москвада Ф. Э. Держинский атлы дивизияда аскер къуллугъун этгенди. Ызы бла 1966 жылда ич ишлени Черкизов атлы милиция училищеге киреди. Аны бошагъандан сора, ол следователь болуп, Нальчикде ишлегенди. Анда кесин айырмалы кёргюзтюр, майдалла бла да саугъаланнганды. Жаш заманындан окъуна назмула жазгъанды. Ахматны чыгъармачылыгы бла окъуучулары шагырей эте, бу назму жыйымдык аны биринчи басмаланнганын айтыргъа сюебиз. Аны назмуларында къаллай мудахлыкъ, къаллай ачыкълыкъ, огъурлулукъ эм башы уа тил байлыкъ бла теренлик болгъанын эслер деп мурат этебиз. Жарсыугъа, ол былтыр дуниядан кетгенди.

БИТТИРЛАНЫ Ахмат

* * *

Къадарым, тилими унутдум,
Фахмум бар эсе да, къурутдум.
Айтырыкъ сёзюмю излейме,
Кесим да мен кимме, билмейме.

Ауруп къалгъан кюнюнгде
Ёзге амал тапмасам,
Жаным сакъларыкъ болса,
Къурман болуп келир эдим.

* * *

* * *

Зурабха бла Анжеликагъа

Ана жылыуун билмей
Ёсген эки сабийим,
Ата къыйынын кёрмей
Ёсген эки харибим.

Жолабланы Раягъа

Дууа болдунг боюнумда,
Бар палахдан сакълай,
Сен болмасанг дунияда,
Турлукъча танг атмай.
«Къор болайым!» – дейме мен,
Ана болгъан эгечим,
Тюбей ашхамгъа, тангнга,
Барады эрттеним, кечим.
Сен саулукъда не къайгы?
Жулдузла да жанарла,
Тангым да жарыкъ атар,
Суула жырлай агъарла.
Кырдык кёгерип туруп,
Башымдан къарап таула,
Салкъын хауа да уруп,
Хорлаялмазла жаула.
Тюшонгде, не тюнюнде,
Бир заманда сатмадынг.

* * *

Жолабланы Раягъа

Эгечни да эгеч биледи дегеннге,
Ишекли болмай, аны айтхан сёзюне,
Хур къызлары къарындаш излегенде,
Эгечими алышмаз эдим бирине.

Кече къарангысында
Абынып жыгъылмазча,
Жюрегими чыгъарып,
Чыракъ этип берир эдим.

Төшегим кьаты болса,
Сен да тынчлыкъ тапмадың.
Ана кьарыны болмагъан,
Къалай жарлыды жерде
Бир жилияры болмагъан,
Тынчлыкъ табармы кёрде?
Ёлсем да, сиз жилиярсыз,
Жангызыбыз ёлдю деп,
Кеси да жашауунда
Къыйынлыкъ кёрдю деп.
Кесим ёлсем да, сизге
Назмуларым къалырла,
Жюрегигизге тынчлыкъ,
Ырахатлыкъ салырла.

* * *

Къарындашы алгъа ёлсе,
Эгечи жилияр.
Сенден алгъа ёлмедим деп,
Кёзлерин жумар.

Эгечими артда кьоюп,
Кесим ёлейим.
Арт солуууму тыйып,
Анга берейим.

* * *

Аталыкъ, аналыкъ да
Этип турдунг кьатымда.
– Аурууунгу алайым,
Сен къал, – дединг, – артымда.

Санга тийишли сёзле
Табалмасам айтыргъа,
Мен ёлейим сени ючюн
Деп, тобагъа къайтырма.

* * *

Жюрек халаллыгъында
Къыш бугъейле эритдинг,
Бийик адамлыгъында
Даражангда жюрютдюнг.

Чомартлыгъынг жер кибик
Такъырлыкъны билмединг,

Келген факъыраны да
Мудах этип иймединг.

Къоншуларынг ийнакълап,
Гоша дейдиле атынга,
Гоша бийче болгъанын
Иги биледиле кьатынла.

Сени бла ёхтемлене,
Жашау ёте барады.
Къырау къагъып башыма,
Таулада агъарады.

* * *

Жолабланы Шаратийге

Сени кенг арбазында
Кёп насыплы тепседи.
Къууанчында кьарс ура,
Киши мудах кетмеди.

Айыплы кьонакъланы
Кёп келтирдим юйюнге,
Айыпсыз ашырлыгъынг
Даражангда билине.

Элпек болду ырысхынг,
Къойла кьурманлыкъ болуп,
Союлдула арбазда,
Юйюнг кьонакъдан толуп.

Факъыра да кетмеди.
Арбазында бир мудах,
Санга киши жетмеди
Чомартлыкъда, бир Аллах!

Базына эдим санга,
Атама базынганлай,
Бийик адамлыгъынга,
Турдум мен баш ургъанлай.

Керекли кюн кьатымда
Къая кибик сюелдинг,
Кёзбау сёзюнг болмады
Аны жашауда кёрдюм.

Биле эди жүрегим
Мени мудах этмезинги.
Намысынг, сыйынг – бийик,
Санга киши жетмеди.

Бу назмуну жазама,
Ауананга жетмеген,
Айып этме сен манга,
Жүрегимден кетмеген.

* * *

Хасан-хажиге

Адамлыгыңг – уллу, бийик,
Алдаулугуңг болмагъан,
Жарык нюрюңг тегюлюп,
Кюн бетингде ойнагъан.

Жүрегинг – таза, мамыр,
Эрттенлик намазыңгча,
Акбылыңг – терен, сабыр,
Жумушакъ ауазыңгча,

Къартла бла баш ашагъан,
Кесинг да бир жаш адам,
Санга ыразыды, баям,
Акъ сютюн ичирген ананг.

Жаш болсанг да, баш болуп,
Эл ауузунга къарагъан,
Сыфатыңг нюрден толуп,
Амалсызгъа жарагъан.

Сен имамса, хажисе,
Къарыусузну – ёкюлю,
Кёкден тюшген мёлекча,
Адамланы – ийнагъы.

* * *

*Жолабланы (Атабийланы)
Мадинагъа*

Алыкъа бизни тукъумгъа
Сени кибик келмеди,
Сен берген даражаны
Бир келин да бермеди.

Сюйюмлю ышаргъаныңг
Бетингде нюр жандыра,
Чыракъча жарытаса,
Юйге къууат салдыра.

Холамда бек айтылгъан –
Уллу тукъумну къызы,
Сени кибик келинлени да
Къалын болсун ызы.

Къонакъ келсе, аш бере,
Къаш бере да билесе,
Таулу адет – санга төре,
Бузмагъанлай, кертичилей келесе.

Татлы тилли, ариу сёзлю,
Жилян да къапмаз сени,
Барыбыз да бек суйген
Сен бир айырмалы келин.

* * *

– Юй ишледим, юй кюйдю,
Къатын алдым, ол тюйдю,
Къолумдан аш ашагъан
Итим да манга юрдю.

Тузакъдан чыгъаргъаным
Тузакъгъа салыргъа суйдю.
Игилигим таш болуп,
Келип башыма тийди.

Мен да алагъа ушاپ,
Ит болупму къалайым?
Жандауурлукъ этгенни
Бутунданмы къабайым? –

Деп, жарсый эди биреулен.
Адамлыкъны бек суйген,
Таш бла ургъанланы
Аш бла ура билген.

* * *

Хантыбыз да, алгъынча,
Кёрюнмейди татыулу,
Жүрегибиз жарсыйды,
Жашауубуз – ачыулу.

Кёк кёзлю, сары шинли,
Атанг хажиге ушап,
Къууатлы, нюр бетинги
Къызыл ингилик жасап.

Сен саулукъда билмеген
Ёксюзлюкню сынадым,
Энди сенден тамата
Болсала да жылларым.

Къара бушуу келтирген,
Ол кюн кетмейди эсимден.
Къара кийип къуугъунчу,
Ачы хапар келтирген.

Кёкде булутла жилияй,
Жаун бучхакъдан къуя,
Санга къабыр къаза эдик,
Жилямукъларым бууа.

* * *

Насыплы да, насыпсыз да
Бир жерде жашайдыла.
Къылыкълы да, къылыкъсыз да,
Бир тилде жаншайдыла.

Насыплыны – кюнню жарыкъ,
Ханты аллына келе...

Айбат сёзню суймейди,
Кёзбаусуз, сёзю ачыкъ,
Къарыулу деп, жакъ басмаз.

Терезеден къарайма
Къоншуму арбазына.
Къууана тизгинине,
Сукълана тюзлюгюне.

* * *

Боранга да, къаргъа да
Ташла киби тёзгенле,
Къар ауушладан ауа,
Юшюмейин келгенле.

Кёк чатыргъа тирелген
Ёхтем бийиклеригиз,

Кёкню чууагъын ичген
Таза жюреклеригиз.

Прометейни жеринде
Туууп ёсген жигитле,
Къыйынлыкъгъа тюшгенде,
Тюз Прометей кибиikle.

Дослагъа дослукъ эте,
Жаугъа тюбей билгенле,
Къара палах басханда,
Бюгюлмей келгенле.

Сизге мени махтауум,
Къойчула, чалгъычыла.
Жугъутурланы кютген,
Уучула, къаячыла.

* * *

Жаучу, жаучу акъ къарчыкъ,
Тохтамай кече да, кюн да,
Жомакъ болуп келирсе,
Тюшюме да, тюнюме да.

Кюнню, алтын айны да
Сютюн ичип келесе,
Кюндюз – акъ, кече – сары,
Анданмы кёрюнесе?

Жаучу, жаучу таулада,
Акъ болсунла талала.
Кёкде жулдуз учханлай,
Учар киби чанала.

Эричи, сен къолумда,
Ууучуму тутайым.
Кёкню чууагъын ичип,
Жулдузунгу жутайым.

Жаучу, жаучу акъ къарчыкъ,
Сабий жомагъым болчу,
Терек, бутакълагъа да
Мамукъ болуп, бир къончу.

Жаучу, жаучу акъ къарчыкъ,
Сабийлигими жомагъы,
Жылны тёрт къызындан да
Бек ариуу, омагъы.

* * *

Былай жалан нек боласа,
 Жюрегинг ачыкъ.
 Тюбегеннге чагыр сала,
 Ахчангы чачып.

Жашау этген тынч туююлдю,
 Абындырып жыгъылтырла,
 Тауусулса мюлкюнг, кюерсе,
 Дунияда кепдю хыйлала.

Сен суннганча туююлдю
 Жашауну халы.
 Адамланы ичлеринде
 Кепдю осалы.

Хар ичерге суюген да
 Тенглик этмезин,
 Къалай ангыламайса
 Ырысхынг жетмезин.

Шиякы тапхан эсенг,
 Сен чексиз, сансыз,
 Жарлылагъа, ёксюзлеге
 Юлеш сен, иймансыз.

* * *

Ийсагъан, бир керюр эди
 Жарыкъ бетин анамы,
 Къолу бла бир сылар эди
 Бурма чачын атамы.

Алыкъа билмей урушну да,
 Сюргюнню да келлигин,
 Атамы къан майданда,
 Анамы да ёллогюн.

Кесим да сабий болуп,
 Атам, анам да жашлай,
 Холам элде тюп болмай,
 Хар ким журтунда жашай.

Зорлукъ бизге келтирген
 Къыйынлыкъланы кермей,
 Сабийликни ёлтюрген
 Ёксюзлюкню да билмей.

Алай жашар эдим дейме,
 Уруш оту кирмесе,
 Дуния акъылдан шашып,
 Тюзлюк жерде ёлмесе.

* * *

Экибиз да бир ауузну,
 Холам элни жашлары.
 Бир ананы сютюн ичип,
 Бир гыржынны ашадыкъ.

Сен – ёзден, мен да – ёзден,
 Кеп артыкълыкъгъа тёзген.
 Жашаугъа да къарадыкъ
 Экибиз да бир кёзден.

Адамлыгъынгы суюдном,
 Къууанады жюрегим.
 Мени жашау кеп туюдю,
 Санга насып тиледим.

Экибиз – бир жан-тёммек,
 Къушну эки къанаты,
 Ёртенде да кюймеген –
 Аллахны аманаты.

* * *

Бюгюннгю жашау халны
 Ачыкъларгъа кюрешдим,
 Огъесе сёзлерими
 Керексизми юлешдим?!

* * *

Атасы ёлген – бир ёксюз,
 Анасыз къалгъан а эки
 Ёксюз болады дейдиле.
 Мен а алай сунама:

– Атасыз къалгъан оу болады,
 Анасын къапхан шау болады.
 Бири – оу да, бири – шау,
 Мугур болуп турама.

* * *

Анасы болгъан – къанатлы,
 Атасы болгъан – атлы.
 Чомарт адам – къонакълы,
 Къызгъанч – аман сагъатлы.

* * *

Бачиланы Борисге

Къара жилинмы ётдю,
Ууу жерге жайылып,
Шайтан къаргъапмы кетди,
Бизни бирден айырып?

Къууанчха, бушуугъа да
Бирге тюбей келиучек,
Жууунургъа, суугъа да
Бир черекге кириучек.

Сенден суйген тенгим да,
Жууугъум да болмады.
Сен этген билекликни
Киши да эталмады.

Ахчабыз, бохчабыз да
Энчи болмай жюрюдюк,
Бир терекни бутакълары,
Бир жауунда жибидик.

Жюреклерибиз таза,
Бир бирибиз ючюн жан бере
Тургъанда, кенгнге къачып,
Нек кетдим элни кёре?

Огъесе жашлыгъыбыз
Акълсызлыкъмы этди
Неда Ата журтубуз
Мени урлапмы кетди?

Химкиде, Москвада
Ёге болмадыла манга,
Аз туююл эди досла да,
Алай термилдим санга.

Энди сенден узакъда,
Эсгере жашлыгъымы,
Мен – жерими тузагъы,
Сюеме жашнарынгы.

* * *

Ююю кюе тургъанда,
Кенгнге туруп иеси
Туурадан къарай эди,
Сейирсинип тийреси.

Къадардан къутулуу жокъ,
Ол биле эди ишин.
Болуру болгъан затха
Зат эталмазын киши.

«Неге хахай этесиз,
Къычырып керексизге?
Кюериги кюйгенди,
Кезиу жетмесин сизге!»

– Дей эди ол къужур адам,
Жазыууна ийнана,
Кёпню кёре келсе да,
Жер жюзюнде айлана.

Ким биле эди аны,
Анасыны къарынында
Жазылыпмы эди къадары
Туура болуп аллында.

* * *

Къулийланы Къайсыннга

Насыбыма тюбегенча
Тюбеучем санга,
Орта бойлу, кенг жауурун
Ол акълманнга

Жокъ эди анда менчилик,
Файхампар кибик,
Тоханада турса да,
Таулача бийик.

Миллетини къадары
Халкъы игилик кёрсе,
Жарый аламы.

Кесине энчи насып
Неда деберлик
Излемеди дуняда,
Не аперимлик.

Ёхтем эди бизни Къайсын
Адамлыкъ бла,
Чомарт эди адамлагъа
Халаллыкъ бла.

Да Къайсын адам эди,
Ол да бизнича,
Болсада, башха тюрлю
Бийик, кесича.

Жерин аныча суйюп,
Энди ким махтар?
Закий поэтин къапхан
Оу, жарсылуду Малкъар.

* * *

Огъурлulukъ – Аллахдан келген саугъа,
Берилмейди жанлыгъа неда таугъа,
Сатылмайды майданда не базарда,
Огъурлulukъ жашайды сизде, адамла.

Хар инсан да огъурлу болуп туумайды,
Огъурсузну кюню, кечеси да онгмайды.
Огъурлulukъ жашнайды халал жүрекде,
Намазлыкъда анам этген тилекде.

Огъурлудула ёксюзге жарагъанла,
Къарыусузгъа кюч берип къарагъанла.
Огъурлуду анамы жарыкъ бети,
Атамы да нюр тегюлген келбети.

Огъурлуду алам да, кюн да
Бизге фарыз болгъан ораза айда,
Огъурлуду Аллахны нюрю жетген
Беш уахты намазын дайым этген.

* * *

Огъурлуду харам жүрек тутмагъан,
Къоншусуна сакъ болуп унутмагъан.

Огъурлудула халкъы суйген адамла,
Арабызда жулдузлача жаннганла...

ГАЙЫЛАНЫ Махми

АТАМА СЁЗЮМ

1

Ёксюзле атындан сөлешеме, атам.
Жууап бералмазсыз не сен, не тенгинг.
Акъсыл чепкенинги тансыкълайма, атам,
Кийилмей, жамаулу болгъанды женгинг.

Анам умутлу асырайды чепкенни,
Сен сау къайтсанг, кийдирликча юсюнге.
Кюбюрюнде тутады сен кетгенли,
Башха насып излемейин кесине.

2

Сен а, атам, къайдаса, къайдаса?
Жокъса дейле ёлгенледе, саулада.
Иншаллах, сау-саламат къайтаса
Деп сакълайбыз кёпден бери таулада!

Кёпле да кетгендиле, сенича,
Сабийлерин да, юйлерин да къоюп.
Азламы сакълайдыла, менича?
Аталарын а душман огъу жоюп!

3

Кете туруп, сен адам эт быланы
Деген эдинг анама, акъыл бере.
Анам манга къатлагъанды аланы,
Мен кесим да къатлагъанма кёп кере.

Мен тийишли болур ючюн сёзюнге,
Жангылмазгъа кюрешеме жолумда,
Уялмайын къарарма деп кёзюнге,
Ишден юйге ырмах болуп жыйыла.

4

Ишим – таза жүрегими чырагъы,
Хар атлагъан атламымы жарытды.

Кесим ата болгунчуннга сакълагъан
Умутум а ишден да бек арытды.

Мен айтама ёксюзлени атындан:
– Ёлгенигиз тынч жукълагъыз сиз анда.
Кимни атасы кетмегенди къатындан?
Кимни жашы къалмагъанды туманда?!

5

Жашау жолу къыйын жолду дуняда:
Туман басар, жауун жауар, буз урур.
Къуш балалай, биз къалгъанбыз уяда.
Къайры да ат, алтын алтынлай турур!

Сёзюм тюйюлд мен алтынма демеклик,
Шо, мен бир тот темир окъун болайым.
Жюрегимде – туугъан жерге суюмеклик!
Туугъан жерни бауурунда къалайым!

АТАМЫ САКЪЛАЙ

Тюз да атасы дейдиле манга,
Мен ала кёзбау сёзле сунама.
Жукъламай чыгъып кечеден тангнга,
Бюгюн да сагъыш эте турама.

Атамы сакълай, болгъанма ата.
Ёлген эсе да, мен сау сунама.
Болсам эди деп, атамча таулу,
Жашаууму анга жоралагъанма.

Ата журтума суюмеклик отну
Чакъгъычын ургъанды атам – билеме.
Аны жилтинин ёчюлтмез ючюн
Жууаплыма мен – аны сеземе.

АНАМА

О, мени халал, огъурлу анам, сен
Жут къарай эдинг, жашынга тансыкъдан,
Мен къатынгдан кетгенимде уа кери,
Хайыр алмай чыкъдынг кече жастыкъдан.

Къуу жастыгъынг сууукъ ташча кёрюнюп,
Бир акъылынг минг-минг жерге бёлюнюп,
Кёз къысмай кёп кече чыкъдынг сен тангнга,
Сен билмей, бир палах боллукъча манга.

Сен мени ауруудан, ёлюмден сакълай
Келдинг, анам. Отум да жанды жарыкъ.
Жокъду, анам жокъду энди, тапмам
Шо, сенича манга этек жабарыкъ!

Буз да урур, жауун да жетер жолда,
Ким тансыкълар, анам, сен бардача мени?
Жарлы балам къайда болур деп, жарсый,
Кёз къысмай, ким чыгъар саулай кечени?

Атам да къыркъ жыл къаратханды жолгъа,
Бизни да къыркъ жыл жапсаргъанлай турдунг,
Арбангы тёшден ёрлете келдинг да,
Энди уа тик энишге, тик энишге бурдунг.

Къарт къолуна таякъ берген Танканы ¹
Кёз жашлары сени ючюн тёгюлюп,
Къаргъа-бузгъа тёзе келген чалманым
Ауду, бюгюн чыбыкълары сёгюлюп!

ТАНСЫКЪЛЫКЪ

Анабызны жётелича – жётели,
Анабызны кекелича – кекели,
Анабызны сёзючады – сёзю да,
Анабызны кёз жилтини – кёзю да.
Анабызны мадарыча – мадары.
Андан эсе, жарыкъ болсун къадары.
Аны жаулукъ къысыуу да – ма алай,
Оюулары, тамгъасы да – тамгъалай.
Къол тышыны тамырлары билине.
Къор болайым бу хычыуун тилине.
Автобусдан бир терк тюшюп кетди ол,
Андан ары къалмагъанча барыр жол,
Мен а къалдым тансыгъымы алалмай,
Къадар ючюн анга айып салалмай.

БИЗНИ АНАБЫЗ

Ой, бизни анабыз аллай адам эди,
Къарангы кечени кюн этген!
Къол чемерлигине ким да сукъланырча,
Кече тюшлерими тюн этген.

¹ *Танка* – халкъ таныгъан жырчы, чамчы Ботталаны Хабибуллах.

Таяныр хунабыз жангыз да ол эди,
 Билялмай кьалгъанбыз ауарын.
 Къыш кьарла жаугъан төреди дейдиле,
 Сезмедик жауунла жауарын.

Мени жарыкъ кюнюм мутхуз боллукъду
 Сагъышла тюшмейин эсима,
 Жапсарыу сёзлесиз жазыкъ болур эдим,
 Таукел эталмайын кесима.

Ашагъан ашым да алай кёрюнеди,
 Сууугъу бла кьатыш жылысы.
 Уну эленип, ийленмей кьалгъанчад
 Анамы гыржынлыкъ тылысы.

Кьурмач чакъгъанлай, акъ болуучу эди
 Жайда бахчабызны арасы.
 Ананы жүреги кьалай тохтай болур,
 Кьатында тургъанлай баласы?

СЫНДА ЖАЗЫУ

Рахай кызы Нажабатха

Сен жалаңда бизге деп,
 Ёмюрюнгю ашырдынг,
 Кесинг ачлай кьалсанг да,
 Аны бизден жашырдынг.

Татлысын бизге тежей
 Тургъанынгда азыкъны,
 Жанынга уа тийдикми
 Жашауда сен жазыкъны?

Жауунда да, желде да
 Бизге этек жапханлай,
 Солутханса сен бизни,
 Айлансанг да чапханлай.

Сукъланмадынг, кёрсенг да
 Ариу кийимлилени.
 Чыракъ болуп, жарытыр
 Тюз ниетинг тийрени.

Кели бла туюгенча,
 Ийледиле санынгы.

Ырысхыгъа кёз атып,
 Къыйнадыла жанынгы.

Жанынгы къыйналыуун,
 Сингдиргенлей ичинге,
 Сейир эте турабыз
 Сени базгъын кючюнге.

Сездирмединг гурушхалыкъ,
 Кёзюнг кёре тургъанлай.
 Бизге жарсый кетдинг сен,
 Кесинг ёле тургъанлай.

УНУТ ДА БИР ЖУКЪЛА

О... Сен, мени жол нёгерим,
 Къадарымы жүюгю,
 Даулашыудан чалгъа тартды
 Башымы да тюгю.

Даулашлы жол бирде – кьысха,
 Бирде бола узун,
 Бирде булбул жырын эшитдик,
 Бирде уча кьузгъун.

Бирде кёкде уча жулдуз,
Бирде – кьузгъун ауаз,
Бирде – дауну жюгю ауур,
Бирде уа ол да аз!

Бирде сени аууз сёзюнг
Кюч-кьарыу да берди,
Бирде эски кьабагъымы,
Чыкьырдата, керди.

Башха арбаз чыракъланы
Жарыкь жаннган сундунг,
Кимден да сен хомухса деп,
Кючню манга бурдунг.

Бирде сёзюнг ийнакълады,
Бирде жауса жауун,
Ангыламай келеме мен
Нёгерими дауун.

Кьадар берген жюкню алып,
Келе келдик алай,
Бирде хазыр хуна ойсакь,
Бирде аны кьалай.

Алай а не, отум – жарыкь.
Юйюм жылы, жылы!
Аш этерге ийлейсе да,
Ийлейсе да тылы.

Арбазымда кюн жылыуу
Сабий быстырчыкьла!
Ачыуунгу унут, жаным,
Унут да бир жукьла!

СЕНИ ТЕРЕЗЕ ЖАРЫГЪЫНГ

Жулдуз сюрюуню жарыгъын
Келтиресе сен кёзюнгде,
Бир тутхучсузу болмайын
Сёлешгенингде, сёзюнгде.

Сени терезе жарыгъынг
Кьууанчы болуп жанымы,
Жюрегим – сени биргенге,
Алып кетсем да санымы.

Мени да жюрегим жарып,
Тири болгъанды жюрюшюм.
Бар ышаныуум сенсе деп,
Сенсе деп, насып юлюшюм.

Кьарангы кечем да – жарыкь,
Мутхуз кюнлерим ышара,
Азмы инжилди жюрегим,
Кеси сезимин жашыра.

Бизни суймеген суймесин,
Анга да алгъыш этейик,
Жашауда тежей игилик,
Муратыбызгъа жетейик.

Энди уа, жаным, хазырма
Сен кюйген жерде кюерге,
Энди уа, жаным, хазырма
Суйген жанынгы сюерге.

Башхала жанар жерде да
Сен кесинг жана жашадынг.
Башхала кюер жерде да
Сен кесинг кюе башладынг.

Алай биз кюймек, кюл болмакь,
Насып жашауну тёрюнде,
Анам харип да тынч жукьлар,
Тынч жатар энди кёрюнде.

Сен мени толгъан айымса,
Сен – жулдузланы баласы,
Балхамы болдунг жюрекни,
Ашланмаз ючюн жарасы.

Сен мени жарыкь кюнюмсе,
Не кече, не кюн батмагъан,
Адамлыгъына сакьлыкьдан
Жюреги тынчлыкь тапмагъан.

Жалан туююлдю ызыбыз,
Барды туудугъунг, туугъанынг,
Болгъан болур да бетинги
Жилямукь бла жуугъанынг.

Къая ташлары тѣзмезлик
Къайгыгыъа тѣздю жюрегинг.
Алтыным! Энди уа барды де,
Жашау жолумда нѣгерим.

СЕН ТАШ ДА КЕСДИНГ

Жаболаны Атлыгъа

Сен таш да кесдинг,
Сен темир да ийлеп,
Сен къайгы да этдинг,
Сагъышла да бийлеп.

Сен жер да сюрдюнг,
Сен урлукъ да сепдинг,
Ачылуу чагъынгда
Керексиз да тепдинг.

Кимден да кесинги
Эниш эте жашадынг,
Бир гыржын туурамны
Эки этип ашадынг.

Серле уа, жаланды деп,
Ызынгдан кюлдюле,
Тенгле уа тенгликни
Багъасын билдиле!

АНАНЫ ЮСЮНДЕН КЪЫСХА ТИЗГИНЛЕ

Юйден кетип
Турсанг кери,
Ишинг кѣпден
Къайтмай бери,
Битмей жумуш
Турдунг эсе,
Бир къауум кюн,
Излер тенгинг –
Кертиди ол,
Кѣзбау этмез...
Да не да де,
Алай ана
Жюрегича,

Дыгъыл этмез,
Сюйюп, тенгинг
Ариу сѣзню
Айтса да жюз.
Ол сен кетген
Кюнню, айны,
Сагъатланы
Тергер ананг
Кимден да тюз!

КЮНЮНГ КЪАРА БОЛГЪАН ЧАКЪДА

Къыйын ауруп
Жата эсенг,
Сени ананг,
Кѣлю толуп,
Келир жууукъ
Жастыгъынга,
Кимден да бек
Мудах болуп.
Ашны-сууну,
Тапханчыгъын
Алып келип,
Салыр санга.
Жукъларса сен...
Алай ананг,
Кѣзюн къысмай,
Чыгъар тангнга...
Сен аурусанг,
Кеси ынычхар...
Сени ючюн
Ол сант этер.
Ундурукъну
Къымылдатсанг
Окъун, санга
Женгил жетер.
Къызыу ауруу
Тийгенча, ол
Сенден алгъа
Кеси терлер.
Сен ненча кюн
Жатханынгы
Кимден да тюз
Ананг тергер.

КЕЧЕНГИ АЙ ЖАРЫТХАНДА

Санга кьууанч
Этилген кюн
Арбазымда
Терек ёсер,
Кьууанчынга
Кьууаннгандан,
Эгечингден
Алгъа ётер...
Хар ишни да
Тынгылыракъ
Этген кибик,
Кеси – эси...
Ол кесине
Онsegиз жыл
Болгъан сунар.
Хар затха да
Чабар, жортур.
Коси, коси!
Кьууанчынга
Келгенлени
Битеу саны
Болса да жюз,
Тенглеринги
Тенгликлерин
Ананг тергер
Кимден да тюз!

КЪАДАР БЛА УШАГЪЫМ

Ишлей тургъан ишинг кьалыр,
Ёлюм сени келип алыр.
Талай ахшы умутларынг
Толмагъанлай кьалып кьалыр.

Насыплыма, ишим кьалса,
Жашым аны кьолгъа алса,
Мен тёртгюллеп, жонуп кетген
Агъачлагъа сюрме салса.

Ёлюм келир, сормаз санга,
Кьууанмазса жарыкъ тангнга,
Кеченг-кюнюнг болур кьара,
Тенгинг кёрмез, жолда бара.

Келир ёлюм, билеме мен,
Кьыйналмаз ол, эшик ачып,
Бошадынгмы демез манга,
Сабанынга урлукъ чачып.

Тенгинг тюбеп, кьол узатмаз,
Жайны тангы санга атмаз,
Жарты ишлене журтунг кьалыр,
Ёлюм сёзюн кьысха салыр.

Кьалсын чёгючлерим, балтам,
Состар ташла жоннган салтам,
Манга да кёп сауут кьойгъанд
Ёлюп кетген жарлы атам!

Ёлюрме мен, жашым ёлюр,
Туудугъумдан туудукъ кьалыр,
Не кючлюме десенг да сен,
Инсан жерде жашау салыр.

АНА КЪЫЙЫНЫН ТАРТХАН БАЗМАН

– Ана кьыйынын тартхан базман
кьайдады? – дедим да кёкге,
– Теличик, – деди ол манга,
сагъыш да этмей кёпге.

– Ана кьыйынын тартхан базман
кьайдады? – дедим да таугъа,
– Дунияда аллай базман жокъ, –
деди да этди ол кьаугъа.

– Ана кьыйынын тартхан базман
кьайдады? – дедим сабаннга.

– Аны ишлер уста да жокъ, –
деп жууаплады ол манга.

– Ана кьыйынын тартхан базман
кьайдады? – дедим терекге.

– Да аны уа бар да сор, –
деди ол, – саркьгъан черекге.

– Ана кьыйынын тартхан базман
кьайдады? – дедим черекге.

– Сюе эсенг дурус билирге,
сор, – деди, итлик кёлекге.

КЮН ДА БИЗНИ ЮЧЮН ЧЫГЪЫП

1

Бар дуняны насыбы
Арбазыбызгъа жаугъанча,
Кюн да бизни ючюн чыгъып,
Бизни ючюн нюр жайгъанча
Болдум анам ышаргъанда!

2

Кесим сант эте жатханча,
Жарыкъ жулдузум батханча,
Таула да бушуу этгенча,
Бар хата манга жетгенча
Болдум анам ауругъанда!

Анам, сен саулай да
Жилядым санга,
Сенсиз туберме деп,
Бу жарыкъ тангнга.

ОРАМНЫ БАРАДЫЛА КЪАТЫНЛА

Орамны барадыла къатынла,
Бирлери – жаш, бирлери уа –
Акъ кекелли алтынла.
Ала бла атлай келе,
Бизге къайтхан адам жокъ.
Ала бла атлай келлик,
Акъ кекелли анам жокъ.
Сагъышлагъа батады эсим,
Юйде къалсам жангыз кесим.
Ёлгенди да акъ кекелли анам,
Андан къара кёрюнеди алам.

КЕРЕКЛЕ

Къоркъакъ жашар абына,
Харамлыгъын жашыра,
Къарыусузгъа къабына,
Онглуракъгъа баш ура.

Гудучу кече атда
Керти бийча айланады.
Экинчи кюн тутмакъда
Аман къулча сойланады.

Къалауур байны сакълайды,
Айлыгъына къызынып.
Учхан окъну къучакълайды,
Керек болса, сызылып.

Керекге кёре къылыкъ,
Къайсы бирин санайым?!
Этмей сёзюмю сылыкъ,
Тюз тамырын къармайым:

Жут керек амал тапса,
Хыйлалыкъ бла кенгешип.
Бир кере татлы къапса,
Кюрешеди жерлешип.

Болалмаса, кюч салады,
Тюзге терс атны жагъа.
Жарлыны онгун алады,
Сыйла тёге бластлагъа.

Керек – таплыкъ, тюзлюк – башха,
Тилни жокъду сюеги.
Киши урмаз башын ташха,
Тынчлыкъ тапса жүреги!

Сюйсенг, ийнан, сюйсенг, къой,
Харам жутлукъ тоймайды.
Салмасанг да тюзге бой,
Аллах ишин къоймайды!

ЭТИМЛЕ

Туууп, эмип, ёсе барыу.
Ашап-ичип, къоша къарыу.
Окъуп-соруп, билим алыу.
Ишлеп-тырнап, мурдор салыу.

Андан ары – хаман сатыу,
Ырысхыгъа жанын атыу.
Алай бла – ауруу табыу,
Аямайын дарман къабыу.

Сёгюу-сюзюу, тырман этиу,
Халаллыкъдан узакъ кетиу.
Ачыуу бла кеси къалыу,
Ахырында къартдан къатыу.

Башхада уа – ийман излеу.
Намазлыкъда тилек тилеу,
Садакъадан асыу табыу,
Заман жетсе – кебин жабыу!

Этимлени буду иши,
Къутулдуму андан киши?
Ким да этер ахыр тартыу,
Къалайдады жашау татыу?!

ЖОЛЛА

Къырал закон, шериат
Эмда адет тюбешип
Башладыла, даулашны
Тюзлюк черте, ёчешип

Айтды закон: – Менме тюз,
Эркин болсун хар адам,
Этмегиз мени учуз,
Салырма уллу заран! –

Адет къоркъуп зорлукъдан,
Болмаса да ыразы,

Мурулдады ачудан,
Кючден чыгъа ауазы:

– Тюз алгъынча амал жокъ,
Азлыкъ бизден кетмейди.
Кёп болгъанны къарыны токъ,
Оноу бизге жетмейди!

Аманлагъа табынып,
Сый-намыс да тюп бола,
Кяфырлагъа алданып,
Миллет барад жоюла.

Кёчюрген да этгенсе,
Къум тюзлени сынадыкъ.
Аз азатмы бергенсе,
Не кёрмедик, не къалдыкъ?!

Сёзю къатыдан къаты
Бола баргъанын эслеп,
Адет сёзюню артын
Бошады, былай тилеп:

Аллахны буйругъундан
Жетдик быллай болумгъа.
Закон, сени къолунгдан
Келликди тап къуаргъа.

Таулуланы кеслерин,
Кишиге да салмай бой,
Къурашдырып чеклерин,
Жашау этерге бир къой! –

Закон къагъытла жайып,
Эсин алагъа атды.
Этгенча терсге айып,
Башын да чайкъай айтды:

– Тинтип билгенме тюзюн,
Адет, бу чырмауланы.
Халкъын да ачсын кёзюн,
Къойдукъ жер къармауланы.

Бир къыралбыз, ангыла,
Чек бёлгенден не хайыр?!
Мен айтханнга тынгыла,
Кесинге табын айыр.

Дау сёзле тырмандыла,
Къачан да харамдыла.
Башхагъа амандыла,
Была уа тамамдыла! –

Деп жыйды къагъытларын,
Кетерге хазырланып.
Шериат эслеп халын,
Къарады ачыуланып!

Сёз да къошмай ушакъгъа,
Ангылады боллугъун.
Закон кетди узакъгъа,
Адет кёрдю бошлугъун.

Къыйналды мудах болуп,
Амал тапмай азлыкъгъа.
Эсгерди кёлю толуп,
Нек къалгъанын жакълыкъгъа.

Шериат а адетни
Инбашына салып къол,
Айтды эрча: – Миллетни
Тюп этмезге, жигит бол!

Файгъамбар да къыйналгъанды,
Азлыкъ этди тыйгъычы.
Тюз жолунда сыналгъанды,
Ийман болду къылычы!

Сен да, адет, жашланы
Ийман бла бирлешдир.
Аллах суйсе, ташланы,
Къаяланы тешдирир!

Тазалыкъда умутха,
Жол да къысха болады.
Заман бара, жумуртха,
Къуш болуп да учады! –

Деп, кёлюн жолгъа салып,
Адетни да къучакълап,
Къуранын къолгъа алып
Кетди, тюз, сабыр атлап!

Шериатны айтханы,
Билейд тюзлюк къаманы.

Хар ишинде Аллахны,
Барды кеси заманы.

Окьюу халкъны онгун керир,
Ийман бизни къатласа.
Эркинлик, кьюуанч да келир,
Миллет бирча атласа!

БЫЛАЙДЫ

Бирни берсенг, эки даулап кюрешме.
Бай болалсанг, ёхтемленип сёлешме.
Алай болсанг, ахыры болур аман.
Мардасызны бек ачытады заман!

Ёхтемликни къаты кепге жыялсанг,
Сагъышынгы тилден алгъа атлатсанг,
Жюрегинг да сабырлыкъ бла байланып,
Бу дунияда табалгъан болсанг насып.

Унутмайын озуп кетген кюнлени,
Амалсызгъа жабып кёймай эшикни,
Халаллыкъны сингдиралсанг къанынга,
Аллах берир къалгъанын да жанынга!

ЖОЛУУЧУ КЪАРТНЫ ОСУЯТЫ

Кьутургъан адамланы ичиндесе, бил аны,
Чыдамайды тиллери сюзмей, сёкмей хар жанны.
Гяуурланы жеринде кьюру кесинге ышан,
Не кёрсенг да алада, этме хайырсыз тырман!

Келишип, кьюрашдырып алдасынла бир бирин.
Кюрешсе да сау дуния, тазалама кирлерин.
Аллайланы керегин бермей кёймайды заман.
Тыйгъычы уа тилинги болсун хаманда ийман.

Жаула бары жыйылып кётюрселе къаманы,
Даудан кьоркьуп, ажашып, кечип кёйма аманны.
Аманлыкъгъа игилик этсенг, жокъду эрлигинг,
Начаслагъа, билип кёй, жокъду сени берлигинг!

Насып табар умутда, кыйналып жыйгъанынги
Жоюп арсар жумушгъа, билдирмейин тасхангы,
Алгъынча жарлы болуп, жангыдан башлялсанг,
Керти эрсе бу ишге жарсымайын къалалсанг!

Бу затланы эсгере, тенг болгъаннга иги бол.
 Жауларынгы къанындан жийиргенип тартма къол.
 Жолоучу атламынгы узакъ жолгъа хазырла,
 Алышырса, бара бер, жылтырсала чабырла!

Ауруу кесип жолунгу, төшек бла бириксенг,
 Умутларынг юзюле, кюрешледен эриксенг,
 Акъылынгы, санынгы, жанынгы мурат ючюн,
 Къуллукъ этдир кесинге, къуруп чыдамны кючюн!

Мурдор ташы жашауну ётгюрлюкдю, сен ийнан,
 Тынч тургъанны багъасы сом да жокъду санасанг.
 Нелле кеме жабыула желсиз къалсала ала?
 Кертиси бла айтханда – эски зыккыл быстырла!

Бу сёзлени айтдырды къыйын жолоучу къадар,
 Жангыдан саулукъ табар жокъду, билеме, мадар.
 Ахыр сёзюм былайды: – Ёлном тюйюлдю палах,
 Уллу Аллах, кеч мени, ля-илляха-илля-лах!

ЖЕР ТЮЗЛЮГЮ

Къарындашла – уллу элде экиси,
 Хар бирини – аламат юйдегиси.
 Жашадыла талай ёмюрню бирге,
 Уллусу да башчылыкъ эте жерге.
 Ол ёлгенлей, оноучу болду жашы.
 Жаш ёлгенлей, салынды аны жашы.
 Ма алай бла гитчесини юзюгю
 Тюпде къалды, чыкъгъынчыннга эр тюгю!

ЖАНХОТ

Жанхот дорбунну жанында къаяла
 Къылыгъымы билгендиле эрттенден.
 Ачыуумда, терс ишлеге къыйнала,
 Къуру къолгъа къачыучу эдим элден.

Терк-терк атлай, аманнга жүрексинип
 Къычырсам а, тёзалмайын кир затха,
 Хау дегенча, мен айтханнга келишип,
 Нёгерлеча къычыра элле артха!

Къая ташла, нёгерликни сатмайын,
 Ачмадыгъыз бир адамгъа тасхамы.

Сау болугъуз, сиз тенгликни атмайын,
Сатхычлыкъдан кенг этигиз къарамны!

Минги тауну махтагъанла кѣпдюле,
Ол бийикди, тынчды анга сый берген.
Сизничала назмучугъа чѣпдюле,
Къыйын ишди гитчерекни эслеген.

Сиз а манга сингдиргенсиз бирликни,
Эр тѣзюмню, керекде тынгылауну.
Эллилерим, жокъду ишегим, эрликни
Сизден ала, къурайдыла жашауну!

Къазауатда Жанхот да тапды уя,
Къоюнугъузда жигитни букъдурдугъуз.
Ненча жауну башларындан окъ къуя,
Туугъан жерни сакъларгъа болушдугъуз?

Жигит аты эл атында сакъланды,
«Еко» деген нек алды уя орунун?
Кечериксиз, адам терслик жакъланды!
Тюзюн суйген менича сизден сорсун.

Къуру къолгъа барып, Жанхот дорбуннга
Къарагъанлай, ким да башлар эс жыя.
Кѣз илинсе жигит букъгъан оруннга,
Бек аллында эсге келир къуш уя.

Сора атын, дорбун неге ушаун,
Бирге къошуп, къаягъа къычырсала,
Кетерирле ѳтюрюкню къош ауун,
Жанхот уя деген жууап алсала!

Жанхот уя юлгю болуп элlege
Айтылырча, тюзден башлап жашауну,
Жер да бизге болушурча, тилlege
Къойдурайыкъ керти ат бла ойнауну!

КЪАР АММА

Къар жауады. Сабийле да къууанып
Чыкъгъандыла, чаначыкълары алып.
Ойнау-кюлюу башланнганды орамда,
Къарындашлыкъ эсленеди къарамда.

Уллу тарта, чанада уа – гитчеси,
Сау дуняны алгъан кибик экиси,
Тохтамайла гау-гуу этген тауушла,
Сейирдиле сабий-оюн жумушла.

Гитчечигин булжутады кюлдюрюп,
Чана учад жангы къарны сюрдюрюп.
Кюнню халы сабийлеге ушайды
Къарны себиц, ол да алай ойнайды.

Биринчи къар акъ мамукъча къуйюлду,
Сабийлеге уллу къууанч буюрду.
Женг, бучхакъ да толгъан эдиле къардан,
Уча келип эрикдиле чанадан.

Уллу жашчыкъ башлады токал этип,
Къар жуммакъны тёнгерете, кёбейтип
Кюрешдиле, жаякълары къызарып,
Гитче бала сюелген эди арып.

Солугъанда кирген эди оноугъа,
Къалай къалсын къатышмайын къалаугъа?!
Уллусу уа юч токалны битдирди,
Бир бирине тапчыкъ салып миндирди.

Эки бирча кёмюр ташдан кёзлери,
Топуракъдан тизилди тюймелери.
Таякъ къолгъа сибирикчи байланды,
Къанжал челек бёрк орунуна къапланды.

Къызаргъанча сууукъдан, быхы бурун
Къоша эди жомакъ чырайгъа нюрюн.
Къаралтса да кёмюр уну кенг ауузун,
Ышаргъаны болгъан эди хычыуун.

Сирелгенди арбазда сейир салма,
Къонакъланы ышартады къар амма.
Аны кёрген сабийликге къайтад,
Ол сагъатда къайгъыларын унутад!

Юч кюн амма, адамланы къарата,
Сюелгенди жүрекдени жарыта.
Кюн тийгенлей, кёпге бармай, эриди.
Аз турса да, талай къууанч келтирди!

КЪАЛАМ КЪАРАМЫМ

Бийик болмам къалам алгъан жолумда,
Башханыча кётюрмезле атымы.
Болмаса да ..., жылытырма назмумда,
Кесим кибик кёп ачыгъан факъырны!

Бир бирледе къарам учуп бийикге,
Къуш кёзюча булутладан къарайды.
Бирде къуртча ташаяды тешике,
Кертиликни бек теренин къармайды.

Ауур жюкдю болгъанны алай сезген.
Жити къарам къууанчынгы бузады.
Буз сууукъдан, ачы кызыуудан безген,
Ийнансагъыз, тёзалмайын жазады.

Буюрулса сынаргъа башын-тюбюн,
Жашау бизни хайнух кибик бурады.
Къалайда да аманны заран тюгюн,
Къадар кеси заманында кырады!

Къайсы болур бу дуняны тюз жолу?
Аллай излем ненча затха чыдайды?
Къурамайды жашауун адам улу,
Алай суннган кеси кесин алдайды!

Тюз сунады ким да баргъан жол ызын,
Ийнанмасанг, соруп окъуна сына,
Хар жууапда махтаннанны ауазын
Ушатырса ажашханны сантына.

Жашлыгъында алданган да этерсе,
Тюз дегенинг, терсине да айланыр.
Ол заманда сагъышлагъа кетерсе,
Сайлау къадар бары юсге къаланыр.

Шаудан суучукъ тенгиз таба жол тутад,
Тюз аллайын тартыр жүрек тюзлюкге.
Уллу Аллах кёп жолланы сынатад,
Жиля дерсе, бу затлагъа кюллюкге!

ТИШИРЫУ БАЙРАМ БЛА

Борчлуд кырал Малкърны кызларына.
Не затла бла тѣлеялыр ол аны?!
Ачыуум да келишмей ызларына
Бу назмугъа бошму бурдум къаламны?!

Таулула бла алгыш бирге туугъанча
Болгъанлыкъгъа, излемден болдум хайран.
Эсден кетмей, тюз жыжым бла буугъанча
Къысып турад тамагъымдан бу байрам.

Угъай, тохта! Хорлагъанды суймеклик.
Ачыуумдан болду кючю кѣбюрек,
Жашауунгда аналагъа беримлик
Сыйлыракъды деп шыбырдады жюрек!

Усталыкъда кимни озмайды ана?
Ким кѣргенди андан уллу фахмуну?
Хар адамгъа ёмюрлюкге багъана,
Ол анады! Жюрегинге жаз муну!

Ачыдан да чыгъара билди татлы,
Тиширыуну юлгюсю – таулу ана!
Мындан ары, нюрюн жая, къууатлы
Ышаргъанлай турсун, къуру къууана!

Ана, эгеч, Малкърны таулу кызы,
Ёмюрюгюз кюн таякъча созулсун!
Юсюгюзге насып жолланы сызы,
Анга жарыкъ жылыуу бла кѣошулсун!

Сабий таууш арбазланы толтуруп,
Жай эрттенча, къууанчладан жарыгъыз!
Къартлыкъда уа, хурмет тѣрде олтуруп,
Балаланы махтагъандан арыгъыз!

АХМАТЛАНЫ Леуан

МИНИАЛТЮРАЛА

* * *

Кюн ашырып барады
Тынгысыз жашлыгъымы
Ашхамда къартла олтургъан ныгъышха,
Ыразыма ызымдан келлик алгъышха.

* * *

Кюзгюге къарай, къудас чачынгы тарайса,
Жашланы эсге тюшоре, къашынгы сылайса,
Саугъа жюзюгюнгю бир тешесе, бир киесе,
Барысы да жангыз сени суйселе, сюесе.
Дуния аязы суууруп барады заманынгы,
Тауларынг сакълаялмазла жаш жанынгы,
Умутларынг жомакълада къалырла,
Ариу къыз эди деп, жыр тагъарла...

* * *

Къыш бла жаз даулашадыла.
Къыш: «Мен сени бузлатама», – дейди
Жаз а: «Угъай, мен жукълагъанда,
Сен акъ жабыу жаяса юсюме,
Уянганлай а, чыгъама кюннге».

* * *

Шаудан суучукъ жардан тамады,
Таш а башындан тутуп жашады.
Тебалмайын кёп заманны ачыды,
Жатмагъан мен болсам эди деп жарылды.

* * *

Терен батыр, бир къара кёзюмде,
Жашайса тынгысыз жүрегимде.
Ай, ие болсанг эди сёзюнге,
Жюзеренг дуния тенгизинде.

* * *

Букъа башы, кюн бетде къызаргъанса,
Той баргъан элни битеу жарытханса.
Къууанчны жырын, макъамын, насыбын
Уллу элге эжиу этип жайгъанса.

* * *

Кечеден къачмайды кюн,
Къойгъанды айда нюрюн.

* * *

Узакъ къарадым, жукъ кёралмадым,
Кюн а кёрюп турады,
Узакъгъа узалдым, жеталмадым,
Суу а жетип турады.

* * *

Малкъар къаласы ёхтем сюеледи,
Суулары да, жырлай, шорхулдайдыла,
Къаялары, эжиу эте, бийикдедиле,
Жашы, кызы тегерек тепсейдиле.

* * *

Чал, чалгъычы, кышда сют кёмюк этер,
Тирмен таш да таууш этер,
Сабий ач болуп жилямаз,
Ынна тырман этип кыйнамаз.

Сабий кыуанады кюзгюге къарай,
Къатында олтургъан къартны алмай эсине.
Жашауу сакъласын тазалыгъынгы деп,
Къарт атасы шыбырдайды кесине.

* * *

Тепсейдиле акъ башлы кыушла кёкде,
Урушадыла аймойюз жугъутурла тёшде.
Кюн да турады, туурадан къарагъанлай,
Ай да турады, тау артында жарсыгъанлай.

* * *

Кёкню бийигинде
Малкъар жулдузла
Кюмюшча жылтырайдыла
Тауланы бузларында.

* * *

Тауну юсюн
Жылытады кюн,
Чагъадыла гюлле,
Ойнайдыла сабийле.

* * *

Кюн чыкъды,
Айны жыкъды.
Гюл чакъды,
Ашхам жапды.

* * *

Черек сууу, тепсей, сюзюледи,
Ортасын бёлүп, къая сюеледи
Дагъыда уянмайдыла таулары,
Узакъ кетип барадыла къарлары.

* * *

Къаясындан юзюлген таш
Суу боюнунда – тынгысыз.
Суу боюнунда таш оюн
Жаш кьолунда – кылыкъсыз.

* * *

Къая къаягъа – ёмюрлюк кюзгю,
Бир-бирде кёредиле тюзюмню.
Бетлерин сылай алам макъамы,
Эшитмейдиле кир сууда макъаны.

* * *

Ёзенде кьутуруп сакълайды
Узакъ къарагъан толкъунчукъ.
Тёшден ашыгъып барады
Ёхтем къара суучукъ.
Талада бугъуп турады
Тёзюмлю таза шауданчыкъ.
Ат кишнейди къарангы бауда,
Бёрю улуйду ай жарыгъан тауда.

* * *

Жол – узакъ,
Кёк – чууакъ,
Тёрт мнойюз,
Туякъ таууш,
Уллу тёзюм,
Узакъгъа – кёзюм,
Эсимде – сёзюм...

* * *

Сууукъ урады тангдан,
Темир арбала – тарда,
Бузлагъандыла суу, хауа,
Бир жан къымылдамайды тауда.

* * *

Барама ызымы тазалай,
Сукълана уллу таулагъа,
Сууну таякъ бла ызлай,
Барама жолсуз хауагъа.

* * *

Таудан, суудан дуниянг
Кенг къанатлы болса,
Къуру болмаз уянг.

* * *

Тюз тепсеу тепсейдиле
Кёкде кюн бла ай,
Ариу сюзюледи
Жылы, жашил да жай.

* * *

Кёк кёлню кесин
Тапмайдыла чегин,
Жер а турады бек,
Кеси чексиз тегерек.

* * *

Бийикни суюген – кийик
Кийикни суюген – бийик.

* * *

Таулуну таулу этген тауду,
Тауну тау этген ол таулуду.

* * *

Сакълайдыла кёп жылланы
Тау кьушла кьалаланы.
Итле бийлеген эдиле кьышланы,
Мукъут тышлагъан эди ташланы.

* * *

Кюн сабырды кюнюмде,
Табийгъат да биргеме,
Ай да толуду кечемде,
Насыбым – тюшюмде.

* * *

Кюз чапыракъ,
Къанат къагъа.
Заман урлай.
Жерге кьонады.

* * *

Тереземден кёрюннген къая,
Эрттен сайын жарыйды, нюрча...
Кюзгю кибик сыйдам юсюнде
Кёрюнедиле узакъ ёмюрле.

* * *

Жашил чапыракъ да
Жауун тамычы,
Кюннге жылына,
Тынгысыз кьалтырайды.

* * *

Кюн толу кёрюндю
Кёкню этегинде,
Танг нюрю жарыды
Анамы бетинде.

* * *

Анамы нюрю
Сакълайма жүрегимде,
Ариу тюрсюнюн
Кёреме тюшюмде.

* * *

Чал, чалгъычы, толкъун-толкъун,
Туманла учадыла булгъанып,
Кюзге сюесенг уллу гебен,
Туманла да жатарла кьызарып.

* * *

Кюн суйдю,
Агъач кюйдю.
Къара кюлде
Чыкъды гюлле.

* * *

Терен батып къара кёзлеримде,
Жашай тынгысыз жүрегимде,
Ай, ие болсанг эди сёзлеринге,
Жюзер эдинг дуня тенгизинде.

* * *

Суу сылай къая ташны,
Чабакъгъа ушатады сыфатын.
Алай жюзалмайды таш
Дагъыда къаягъа къарайды.

* * *

Жигитди атда,
Бийчеди ашда,
Сабийди арбазда,
Насыпды анда.

* * *

Ёмюрлени жолунда
Къызыл булутлада –
Ауур ёгюзле да,
Арбада таулу да,
Артда уа уллу тау да.

* * *

Къууанады кюзде
Алма сыфатына.
Адам кёзю кёргюнчю,
Адам къолу юзгюнчю.

* * *

Кийизде – окъала,
Кюмюш къамала.
Эрттеги заман
Айтылады тамам.

* * *

Ёзен туманны
Кюн къызартмаз,
Тау къушу
Ёзенде къонмаз.

* * *

Минг акъ тон кийгенсе,
Минг къаядан бийиксе,
Дуняны кесинге суйдюргенсе,
Суратынгы дунягъа ийгенсе.

* * *

Къаргъа итинди тазалыкъгъа,
Махтанып къонду акъ къаргъа,
Тёзюмсюз болду жарыкъгъа,
Учуп кетди терен агъачха.

* * *

Ташлы жолда
Арба чархла.
Ашыгъадыла жашла,
Ачыйдыла ташла.

* * *

Тауда – чыкъ,
Таулу чыкъ,
Дуру болсун,
Куудуш толсун.

* * *

Къарангыды кюн,
Къуругъанды жюн,
Эшилгенди чепкен,
Жигитди тепген.

* * *

Тенгди тенгни
Жууукъ этген.
Тенгди тенгни
Узакъ элтген.

* * *

Чибин учмайды
Къарангы бауда,
Тёрт мюйюшде –
Губу аула.

* * *

Кюн тийгенди хунагъа,
Чибин эски къабын тешгенди,
Чалысын эшитип букъгъанды,
Къара губу ауанагъа.

АЙТХЫЛЫКЪ ГЁЖЕФ

Халкъны тамблагъы кюнню, аны кёз жарыгъы жаи тёлюдю. Насыпха, бизни жаи адамларыбыз маданиятда, спортда, саулукъ сакълауда дагъыда башха ишледе да атларын иги бла айтдыра келдиле. Аллай уланларыбыздан бири Заур Курамагомедовду. Аны эм уллу хорламы 2012 жылда Лондонда Олимпиада оюнлада грек-рим тутушуудан доммакъ майдалны алгъаныды. Ары дери ол дуняны чемпионатында ючюнчю болгъанды, Софияда бла Бакуда бардырылгъан Европаны чемпионатларында кюнюш эм доммакъ майдалла алгъанды, Россейни эки кере чемпионуду. Жетишимлери ючюн анга «За заслуги перед Отечеством» деген майдалы берилгенди,

Россейни спортуну сыйлы устасы деген ат да аталгъанды.

Заур 1988 жылда 30-чу мартда Тырныаузда туугъанды. Анасы Сотталаны Хасанны кызы Зухрады, атасы Курамагомедов Абдулланы жашы Исматулады. Тутушуу бла он жылындан бери кюрешеди, шёндю юйюрю бла Ростов шахарда жашагъаны себепли, эришулеге Ростов, Къабарты-Малкъар ючюн да къатышады. Республикагъа келген кюнлеринде уа ол бизни ушакъ нёгерибиз болгъанды.

– Заур, бек алгъа спорт бла кюрешип къалай башлагъынынгы юсюнден айтсанг эди. Интернетде, башха жерледе да сен грек-рим тутушууну атанг айтып сайлагъанса дейдиле, ол кертимиди?

– Угъай, быллай оюм къайдан чыкыгъанын билмейме. Тенглерим бла бирге барып башлагъан эдим спорт школгъа. Тутушууну уа саулукъгъа игиди, къарыу береди деп, аны ючюн сайлагъанма. Бизде андан бла боксдан башха артыкъ зат жокъ эди.

Алгъадан эришулеге къатышыргъа мурат этмегенме. Алай акъырын-акъырын спорт эсими бийлеп башлагъанды. Эки жыл жарау этгенимден сора, тренерим Локияланы Юрий мени башха жашчыкъла бла бирге Геленджикге битеуроссей турнирге элтеди. Кючлюлени санында тюйюл эдим да, манга артыкъ уллу умут этмей эдиле. Алай анда мени бла тутушханланы барысын да хорлайма, аны бла спортха жол ачылады.

– Баям, башха профессионал спортчулача, сен да жангыз тутушуу бла чекленмейсе.

– Гитчелигимден бери да саржелеледе учаргъа бек сюеме, ол тутушууда къарыууму кючлерге себеплик да этеди, чыныкъдырады. Сора бизде аллай ариу жерле бардыла, къыралны не узакъ регионларындан келип,

мында солургъа суйгенле къаллай бирдиле. Ол къадар байлыкъ бизге жууукъду, аны хайырланьургъа керекди.

– Къайсы хорлам да тынчлыкъ бла берилмейди, алай спорт жашауунгда санга эм къыйын не кёрюнгенди?

– Спортчула эриширге кёбюсюнде кеслеринден кичилени излеучюдюле. Манга уа гитче, абаданыракъ заманымда да кесимден таматаракъла бла тутушургъа тюшгенди. Алай ол къыйын эсе да, усталыгъымы ёсдюрюрге болушханды. Турнирлени юслеринден айтханда, эм къыйын эришиуюм Саранскда Россейни чемпионаты эди. Олимпиадагъа барыргъа жараулу юч спортчу бар эдик. Анга кёре эришиу бек уллу болгъанды, къытаргъа барыбыз да къаты кюрешгенбиз. Анга тюшерге къайсы спортчу да этеди мурат. Аны ючюн Россейде, Европада, дунияда да кесинги тийишлилигинги кёргюзтюрге керексе. Алай Олимпиадагъа къатышмай къалаллыкъ туююлме деп да айтмагъанма.

– Болсада сен Олимпиадада доммакъ майдалны алып, къыралны байрагъын кётюртгенсе, аны ючюн сау бол. Алай былайда бир затны сормай болалмайма: усталыгъынг, сынамынг да – уллу, алтынны алыргъа не чырмагъанды?

– Олимпиаданы аллында ауурлугъум жетмиш килограммгъа жууукъ эди. Мен а 60 килограммда тутушургъа керек эдим. Терк окъуна арыкъ болургъа тюшгенди, алай андан сора къарыууму толусунлай жыяргъа заман а къалмагъанды. Алай терк арыкъ болуу заран салмай къоймайды. Заманында башха ауурлукъгъа кёчюрселе керек эди. Алтын алмагъаныма бек ачыу этмегенме, буйрукъ алай болур эди.

– Бир ауурлукъда келе тургъанлай, башхасына ётерге уа жарамаймыды?

– Башха ауурлукъгъа кёчюуню да кесини энчиликлери бардыла. Анда эришип келгенле жангы кёчгенден эсе, къарыулуракъ боллукъдула, сора ала бла тутушургъа жангыдан тюзелесе. Бусагъатда уа дагъыда жорукъланы алышындыргъандыла. Ол санда, алгъа бир тюбешиу юч такъыйкъа баргъан эсе, энди ол алты такъыйкъады, эришиуледе бир кюннге беш сермеш бардыраса. Иги юйренмеген ауурлугъунгда ол чырмау салыргъа боллукъду.

– Психология жаны бла да къыйын болур эди, аллай уллу жууаплылыкъны сезген да ауурду.

– Россейде иги тутушуп, тышына чыкыгъанда, абызырап, кеслеринден къарыусузлагъа хорлатханла да аз туююлдюле. Мен тыш къыраллада эриширге суюноучюме. Анда жангы спортчулагъа тюбейсе, ала мени кючлю жерлерими, къайсы приёмланы игирек хайырланалгъанымы билмейдиле. Мында уа бир бирни кёргенлей турабыз. Хар ким да сени хорларгъа итинеди, сени бла сермешине къалай тутушханьинга кёре хазырланады. Ол а бир кесек чурум салады, къуруда жангы амалланы излерге, башха приёмланы жютюрек этерге итиндиреди. Тышында уа, кийизге чыкыгъанлай, къайсы приёмуму тап кёрсем, аны хайырлана береме. Кёбюсюнде уа партер тюрлюсюнде тутушургъа сюеме.

– Ушакъларынгы биринде сен дунияны, Европаны чемпионатларында тутушхандан эсе, Олимпиадада тутушхан тынчыракъды дегенсе, ол алаймыды?

– Дунияны чемпионатында спортчу бек кѣп болады, аны ючюн сермешлени саны да асламды. Олимпиадагъа уа хар кыралдан айырыулары, лицензированияны ѳтгенледен эм кючлюсю келеди, аны себепли мында тюбешуле иги да азыракъ боладыла.

– Заур, Олимпиадагъа барлыкъ спортчуну жашауундан бир кюн.

– Эришиулеге дери бир-эки ыйыкъ кългъанда заманны кѣбюсюн номерде ѳтдюрюючюдюле, аурургъа неда ачыргъа къркбуп, техникаларын игилендириуге къарайдыла, керек эсе, арыгъыракъ болургъа кюрешедиле, футбол неда бир башха зат ойнайдыла. Ары дери уа къуруда жарау этгенлей турадыла, бир кюннге юч кере окъуна. Алай бла кезиу-кезиу жарау этедиле эм солуйдула.

– Шахаргъа къараргъа онгунг а болгъанмыды, жангы тенгле тапханмыса?

– Хау, эки ыйыкъны ичинде Лондонда айланганма, аны ариу жерлери кѣпдюле, адамлары да къонакъбайлыкъ эте биледиле, алай бир-бир кылыкълары а ангыламагъанма.

Женгил атлетчиле бла къоншулукъда тургъаныбыз себепли, Усейн Болт бла танышханма.

– Бек кѣп спортчула судьяла жалгъан оноула чыгъаргъанларыны юсюнден айтычудула. Сен а аллай зат сынагъанмыса?

– Хау, кѣбюсюнде кесибизде, Россейде. Алай манга бек ачыу тийген жалгъан оноу туююдю, кесимден кълсады. Бу жол кыралны чемпионатында тюшгенме аллай болумгъа – балларымы санамай къойгъандыла. Тутушхандан сора кесими тюбешулерими видеосуна къараучума, ол къойгъан кемчиликлеринги кѣрюрге болушады.

– Ростовха уа анда спорт бла кюреширге онгла игирек болуп, огъесе бир башха сылтау бламы баргъанса?

– Ары юйюрюбюз бла кѣчгенбиз, анда жашагъанлы бир онбеш жыл да болады. Алай Тырнауузгъа да терк-терк келиучюме, мында – жууукъларым, шуѳхларым, юйюм.

Спортчулагъа къарауда анда бла мында артыкъ уллу башхалыкъ барды деп айталлыкъ туюолме. Республикада спорт министрле терк алышындырыладыла, бусагъатда министерствогъа башчылыкъ этген Асланбек Хуштов хар нени да кеси сынагъанды, аны ючюн спортчулагъа болушургъа кюреширек болур деп сунама.

– Спортдан сора уа не бла кюрешесе?

– Ростовну институтунда юрист жаны бла билим алгъанма, артда жашауумда бу усталыкъ жарар деп, алай оюм этеме. Тюрлю-тюрлю жамауат биригиулеге киреме.

– Адамлада уа къллай шартланы жаратаса?

– Инсан сёзюне ие бола билсе, сюеме. Спортчу уа итиниулюгюнден сора да, ниет жаны бла къарыулу болургъа керекди.

– **Сен дунияны кёп шахарларында болгъанса, эм ариу къайсысы кёрюнгенди?**

– Эм ариу, суйген жерим – туугъан шахарым Тырныаууз. Жууукъларымы, тенглерими жокълап, бери терк-терк келиучюме.

– **Школ жылларынгы да эсгерсенг эди.**

– Биринчи номерли лицейни тауусханма, аман окъумагъанма. Эм суйген устазым Теммоланы Юсюпню кызы Роза эди. Школда манга къачан да иги болгъандыла, аны ючюн алагъа ыразылыгъымы билди-реме.

– **Заур, ушагъыбызны ахырында къаллай муратларынг болгъанын айтсанг эди.**

– Олимпиадагъа дери 60 килограмм ауурлукъ категорияда тутушханма, энди уа 66 килограммгъа кёчгенме, алай бу категорияда алыкъа айтырча уллу жетишимлерим жокъдула, саулугъуму тюзетирге керек эди, ол къадар заманны кыстау жараула этгеним, тохтаусуз эришиулеге къатышханым артда кеслерин билдиргендиле. Бюгюнлюкде халым тапды, жарау этгеними тохтатмагъанма, келир Олимпиадагъа къатышыр умутдама.

Ушакъны
КЪУЛЧАЛАНЫ Зульфия
бардыргъанды.

ТАШЛЫ-ТАЛА

Къабарты-Малкъарны эм ариу эллеринден бирине Шимал Осетия-Аланияны къатында орналгъан Ташлы-Тала саналады. Ары барыр ючюн, къоншу республикадан да ётереге тюшеди. Огъары Жемталаны жаны бла баргъан жолу уа осалды. Эл тюз жерде орналгъанлыкъгъа, тегерегин къаяла къуршалайдыла. Тенгизден 1119 метр бийикликдеди. Къатында Хазнидон, Фастаргонадон эм Лахумедон атлы суула бардыла.

Ташлы-Тала деп элге 1920-чы жыллада атагъандыла. Ары дери Темиркъанланы эл деп айтылгъанды. Тарыхы да Темиркъанланы дагъыда Басиатны туудукълары Айдаболланы, Жанхотланы эм Абайланы тукъумлары бла байламлыды.

XVII ёмюрню ахырында Темиркъанланы бир къаууму Огъары Малкъардан Дюгерге кёчген эдиле. Экинчи ёмюрню аллында уа, Ташлы-Таланы тийресинде тохтап, эл къурагъандыла. Биргелерине алагъа къуллукъ этген, бир къауум дюгерли да кёчгенди. XIX ёмюрню аллында уа Темиркъан тукъумну адамлары Кюнлюмде жерлерин да тас этмегенлей, бу ауузгъа келип, жашау этип башлагъандыла. Юйлерин а Хызны сууну жагъасында орнатхандыла.

Кеслери да биринчи заманда Малкъарны төресини оноуу бла жашау этгендиле. Алай Ташлы-Тала узакъда болуп, ары терк-терк бара турургъа онг болмагъаны ючюн, Малкъар төре Къайсын-Анзоровский элни оноуу бла жашаргъа эркинлик береди.

Алай Темиркъан элни адамлары барысы да таубийле болуп, къара иш бла кюреширге ыразы болмайдыла. Аны ючюн къоншулукъда жашагъан къабартылыла бла дюгерлилеге чабыууллукъ этип, малла-

рын сюргенлей тургъандыла. Ол заманда аллай жумуш айыплыгъа да саналмагъанды. Алай аз-аздан эл башха жерледен келген уручулагъа баш кечиндирген жер болуп къалады. Аны ючюн ол тегерекни таматаларыны оноуу бла Темиркъанлада жашагъанланы къыстагъан эдиле, алай не заманда да анда жашау этгенле болгъандыла. Аны бла байламлы Темиркъан элни биринчи Верхне-Кожакковскийни, ызы бла Лескенни администрациясына кечюрген эдиле.

1915 жылда уа эллилени кёбюсю Малкъаргъа, Догъууатха, Къайсын-Анзорскийге бла Лескеннге кечгендиле. 1917-чи жылда анда, 4 юйюр болуп, 23 адам жашагъанды. 1928 жылда къыралда бардырылгъан тюрлениуле ючюн, башха таубийленича, Темиркъанланы Къабарты-Малкъар автономия округдан кечюредиле. Ызы бла Огъары Малкъарда жашагъан 100-ден аслам юйюрню Ташлы-Талагъа кечюрюрге оноу этиледи. Алай ары 64-сю баргъан эди. Бираздан Настулану Ю. атлы колхоз да къуралады.

Элни жашауу да иги болады. 1942-чи жылда айный тургъан элни тынчлыгъын Уллу Ата журт уруш бузады. Ташлы талачы жашла да туугъан жерлерин къорууларгъа урушха кетедиле. Кавказда сермешле баргъанда уа, Къабарты-Малкъарда душманны аягъы басмай къалгъан жангыз бу эл болгъанды. Ол кезиуде мында аскерчилени 37-чи бёлюм-лери эм бирикген партизан къауум тургъандыла. Эллиле аскерчилеге себеплик этип, хар юйюрде да бир къауумун жашатхандыла. Сараккуланы Шама Магомедовични юйюнде уа штаб болгъанды. Анда таулу тиширыула сермешледе жаралы болгъан аскерчилени багъып, аякъ юслерине салып тургъандыла.

Урушну аллында элде 250-ден аслам адам жашагъанды. Аладан 68 жаш урушха кетген эдиле. Ол кезиуде элде къалгъан къартла, тиширыула, сабийле да туугъан журтларын жаудан сакълар ючюн, къолла-

рындан келгенни аямагъандыла. Фронтда болгъанлагъа аш-суу, кийим хазырлагъандан сора да, уруш Шимал Кавказгъа жетгенде, 100–120-дан аслам адам Нальчик шахарны бла Прохладныйни тегерегинде бардырылгъан ишлеге себеплик этгендиле. Аланы санында Габоланы Мариямны, Эристаулары Ариуатны, Шууанлары Кёккёзню эм башхаланы энчи белгилерчады. Аны бла чекленмей, 37-чи Армияны 116-чи инженер батальону бла эллиле душманны огъундан кьоркъмагъанлай, элден 10 км узакъда болгъан фанера заводха дери агъач аудурургъа болушхандыла. Ол жумуш аскерчилеге Хазнидон тарладан урушха керекли техниканы чыгъарып, Кавказ таулагъа итинген фашистлени кьорууларгъа амал этгенди. Аскерчилеге аллай себеплик этгенлени санында Байсыланы Юсюп, Исмайыл, Хадижат, Габоланы Кучук, Занибекланы Харун, Алтуулары Майрыш, Гузийланы Халимат, Сараккулары Фатимат, Эристаулары Ариуат, Болатланы Суфьян, Илестинланы Мухуржан, Гумаланы Айшат эм сабийле Эристаулары Али, Байсыланы Магомат болгъандыла.

1944-чю жылда 8-чи мартда уа, башха таулу эллегеча, ташлы талачылагъа да кёчгюнчюлюкню азабын сынаргъа тюшеди. Элни кёчюргенден сора, властыны оноуу бла анда ишленген юйлени бузаргъа эркинлик берилген эди. Кьоншу элдеде жашагъанла ишленген межамланы чачып, юй харекетлерин да кьолгъа жыйгъандыла. Талай замандан а фанера заводха ишчиле керек болуп, элге адамла келип башлайдыла. Аны ючюн таулула кьайтханда, юйлеринде жашау этгенледен кеслерини жерлерин сатып алыргъа тюшген эди.

Туугъан журтларындан зорлукъ бла кьысталгъан таулулары жаралы не ачы болсала да, бетлерин тас этмегендиле. Кьум тюздеде жашаулары бек кьыйын болгъанлыкъгъа, ишге, намысха кьаты болгъанлары туурады. Кьазахстанда комбайнёр болуп иги ишлегени ючюн, Токьулары Осман Ленинни орденине тийишли болгъан эди. Дагъыда «За самоотверженный труд в Великой отечественной войне 1941–1945 гг.» деген майдал бла Гузийланы Жамал бла Хадижат, Байсыланы Магомед, Сараккулары Ортабай, Кьазийланы Ахмадия эм Махай саугъаланган эдиле.

1957-чи жылда туугъан жерлерине кьайтыргъа эркинлик берилгенде, ташлы талачыла да кеслерини эллерине келедиле. Андан эл айнып, аякъ юсюне тура башлайды. Ол жылдан окьуна элде школ ишленип башлайды. 1960-да уа маданият юй орналады. Тынч-тынч элге суу, чыракъ, газ да тартылады.

Къара ишден не заманда да къачмагъан адамла колхозда ишлеп, республиканы атын игилик бла айтдырып тургъандыла. Аллай инсанлары санында кеси заманларында колхозну председателери болуп тургъанлары да белгилерчады. Аладан бири Настулары Далхатды, партизан къауумну келечиси да болуп тургъанды. 1943 жылда душманны кьолундан жоюлгъан эди. РСФСР-ни Президиумуну баш Советини оноуу

бла 1965 жылда урушну кезиуонде этген жигитлиги ючюн «За отвагу» деген орденнге тийишли болгъанды.

Таукенланы Ахмат будайны, этни, сютню берилген мардасындан кѣп этгени ючюн, 1961 жылда колхозну республикада биринчи жерге чыгъарып, Ленинни орденине тийишли болады. Занибекланы Харун да хар заманда да иги жетишимле кѣргюзтюп тургъаны себепли, «Знак почета» бла «100 лет со дня рождения В.И. Ленина» деген майдалла бла саугъаланнган эди. Эристауланы Али а «За трудовую доблесть» деген орденнге тийишли болгъанды. Аны оноуу бла Лескенде малчылыкъ бла кюрешгенлеге эки къатлы юй ишленген эди. Ууазыкланы Шамил да будайны, этни берилген мардадан кѣп этген жетишимлери ючюн «Знак почета» деген орден бла саугъаланнганды. Элде малла тутхан уллу комплексни проектин къурагъан автор болгъанды. Алтууланы Къазий а эм жаш председатель болгъан эсе да, элинде атын махтау бла айтдыргъан инсанладан бири болгъанды. Аны хайыры бла «Победа» колхозда жашил къудоруну эм башха битимлени ёсдюрюуде иги жетишимлеге жетген эдиле.

Колхозда ишлеген адамланы санында тюрлю-тюрлю орденлеге тийишли болгъанла да аз тюйюлдюле. Гузийланы-Байсыланы Халиматны нартюх жыйгъан бригадасы бир гектардан 105 центнер нартюх алып, битеусоюз рекордну салгъан эди. Аны себепли Халимат ЦК КПСС-ни биринчи секретары Никита Хрущевну XXI-чи съездини докладында белгиленген эди. Таулу тиширыу ВЛКСМ-ни XIV-чю съездини келечиси болгъанды. «За трудовую доблесть» деген орден бла да саугъаланнганды.

Цаколаны Мустафа уа, Улла Ата журт урушну ветераны, Александр Невский атлы эки орденни кавалери, кѣп жылланы элни советини председатели болуп, элни айныууна уллу къыйын салгъанды. Байсыланы Магомед, эм иги механизаторладан бири болуп, «За освоение целины и залежных земель» деген майдал бла саугъаланнган эди. Ишден кетгенинден сора да, жаш механизаторлагъа болушлукъ этип тургъанды. Къазийланы Ахмадия да «За освоение целины и залежных земель» деген майдалгъа тийишли болгъан эди. Кѣчгюнчюлюкден къайтхандан сора, 30 жылны колхозда тамата къойчу болуп тургъанды. Иги жетишимлери ючюн «За трудовую доблесть» майдал бла саугъаланнган эди. Сараккуланы Шам а колхозну баш къойчусу болуп тургъанды. 1962 жылда малларыны саны 100 аслам болгъаны ючюн, ВДНХ-ни алтын майдалына тийишли болады. Токъумаланы Юсюп къойчулукъда иги жетишимлеге жетип, 3-чю даражалы «Орден Трудовой Славы» бла саугъаланнганды.

Элде билим бериуге да уллу эс бурулгъанды. Биринчи школ 1928-чи жылда ачылгъан эди, устазла уа Къарчаланы М. бла Гадийланы М. болгъандыла. Ол 1944-чю жылгъа дери ишлегенди. 1956-чы жылда окъуна бир къауум адам артха эллерине къайтханларындан сора, школ

да ишин башлайды. Анда сегиз класс билим бергенлери себепли, биринчи школну бошагъанла 1963 жылда болгъандыла. Кёчгюнчюлюкден къайтхан жыллада школну директору къабартылы Пхибихов Хажомар болгъанды. Биринчи устазла да элге келип окъута эдиле. Аланы санында Расторгуева Зинаида, Курилова Прасковья, Дрыгина Валентина, Абрамовна Шифро, Кабалоева Хабидит, Тёппеланы Назир, Гайланы Тагиб, Керефова Нюся, Таппасханланы Байдуллах эмда башхала болгъандыла.

Бираздан а школну директору Тёппеланы Назир болады. Мектепде он класс билим берип башлайдыла. 1963-чю жылдан бери школну тауусханланы саны 1000-ден атлагъанды. 2009 жылдан башлап Огъары Лескенни сабийлери да, Ташлы-Таланы школуну келип, билим аладыла.

28-чи мартда 2014 жылда уа элде амбулатория ачылгъанды. Бюгюнлюкде анда тюрлю-тюрлю ауруулагъа бакъгъан врачла ишлейдиле. Анга башчылыкъ этген а Цаколаны Алийни жашы Тахирди. Ол бу иш бла 1976 жылдан бери кюрешеди. Кёп саусузну багъып, аякъ юсюне салгъан врачла элде ыспас этмеген жокъду. 2009 жылда уа «Заслуженный работник здравоохранения Кабардино-Балкарской Республики» деген сыйлы атха тийишли болгъанды. Аны бла чекленмей, Тахир Алиевич Ташлы-Таланы волейболдан жаш командасыны баш тренериди.

2015 жылда уа Алтууланы Хызырны хайыры бла элде биринчи спорт комплекс ачылгъанды. Къарачай-Черкес къырал университетни спорт факультетин, ызы бла уа аспирантурасын да жетишимли бошап келген уланны элинде аллай комплекс къуаргъа мураты уллу болгъанды. Талай замандан а спонсорланы себеплиги бла эки къатлы, жангы спорт комплексни эшиклерин ачаргъа онг болгъанды. Бюгюнлюкде ол кеси сабийлени эркин тутушуудан юйретеди. Жашчыкъла уа алыкъа кёп кюрешмей эселе да, иги жетишимлеге жетедиле. Район, республика эм битеуроссей эришиулеге тири къатышадыла. Алчы жерлеге тийишли болуп тургъанларын а энчи белгилерчады.

Жыр айта билген, эжиу эте билген да керти хунерликди. Культура жаш тёлюнню тюз жолгъа салыргъа болушханы да баямды. Ташлы-Талада да жыргъа уста болгъанла аз тюйюлдюле. Бюгюнлюкде «Ийнар» жыр къауумну республикада, андан тышында да таныгъанла кёпдюле. Къауумну солисти уа КъМР-ни культурасыны сыйлы къуллукъчусу Гужийланы Тахирди.

«Ийнар» къауум къарачай-малкъар миллетни культурасыны айнытыууна уллу къыйын салады. Ала халкъыбызны ата-бабаладан келген миллетни ариу адетлерин, төрелерин, жигитлерин, нартларын танытхан жырланы жангыртып айтадыла. Жыл сайын да аллай нарт, тарых жырларына таянып, алаамат видеоклипле да жарашдырадыла.

Андан сора да Байсыланы Артурну белгилерчады. Ол жаш адам эсе да, кёп тюрлю фестиваллада, байрамлада да сыйлы къонакъды. «Урал-моно» деген Уфада тюрк миллетлени жаш тёлюсюню арасында

бардырылган халкъла аралы музыкалы фестивалда къауумлары бла «Минги тау» деген жырны айтып, алчы жерге тийишли болгандыла.

Ташлы-Тала огъурлу адамларындан, тамаша табийгъатындан сора да «Зори Кавказа» деген турбаза бла да белгилиди. Ол бийик къаяланы къатында, Хазнидон сууну жагъасында орналганды. Элден юч километр узакъдады. 1975-чи жылдан бери ишлейди. Анча заманны ичинде бери саулай Россейден кеп къонакъ келип, ариу табийгъатны арасында, таза хауасыны, татлы сууну хайыры бла саулукъларына бакъгандыла. Жыл сайын жаз башында бери башха республикаладан да окъуучула солургъа келедиле. Бу турбазада отдан сакълаучу депо къуралганды. Бюгюнлюкде ол республикада аллай биринчиди. Анда отдан сакълаугъа керекли техника да, ол ишни уста билген, кеси ыразылыкълары бла келген адамла да бардыла. Аны себепли отдан къоркъуу болса, адамлагъа болушлукъ 20 такъыйкъаны ичинде жетерикди. Белгилерге тийишлиди, ол жыйылган къауум Шимал-Кавказ федерал округда кеси ыразылыкълары бла къуралган командаланы арасында бардырылган эришиуледе биринчи жерни алгандыла.

2016 жылда 27 январьда уа элге суу тартылып, кеп заманланы болуп турган жарсыу кетгенди. Биринчи кере бери суу 1982 жылда тартылганлыкъгъа, шаудандан болмаганды, аны ючюн жауунла жаусала, кранладан кир суу чыгъа эди.

Жангы водопроводну энчилиги недеди дегенде, ол кеси аллына келгени себепли, токну ашамайды. Кеси да таза шаудандан келген сууду. Ол элге дери жетер ючюн деп, 13 км жол салгандыла, анга къыралны ахчасындан 15 млн. сом берилгенди. Ол «Таза суу» деген программаны чеклеринде бардырылганды. Бюгюнлюкде тамаша табийгъаты, таза хауасы болган элни хар юйюрюне татыулу шаудан суу келеди.

ТЕМУККУЛАНЫ Амина

ЖАШУУЛАНЫ ТЕМИРЛАН

Жашууланы Назирни жашы Темирлан 1998 жылда 21 февральда Нальчикде тууганды. Бусагъатда Ставрополь шахарны Шимал-Кавказ Федерал университетни экономика бѐлюмюнде окъуйду.

Ол, кѐл салып, назму жазып башлагъанлы тѐрт жылдан артыкъ болады. Бу иште анга бек уллу болушлукъ этген Кязимни назмулары болгъандыла.

Мындан арысында да ол миллетине жаланда назмучулукъ бла къалмай, юйрене тургъан хунери бла да болушур деп ышанабыз. Аны бир къауум назмусу бла окъуучулары шагъырей этебиз.

* * *

Хайырсыз затха эс бѐлюп,
Тас этебиз кереклини.
Биз кетсек, жашаудан ёлюп,
Излерле хатерибизни.

Излерле, китапла ачып,
Бетлерин да тюрслеп окъуй,
Алада терсликле табып,
Бирде къайнай, бирде солуй.

Сора аллай китаплада
Табылыр бир ариу сѐз, чѐп.
Сора ким эс бурур анга,
Гюнахынг болса сени кѐп?

Сора не зат окъур ахлунг,
Меники деп, ёхтемлене,
Хар этген атламынг, жолунг,
Чакъыргъан болса терсине.

Хау, терслик, аманлыкъ этген
Аллахдан табалмаз жакълыкъ.
Акъылы зорлукъгъа жетген
Сынарыкъды артда тарлыкъ.

Ма алайды жорукъ. Аллах
Бир тийишли оноу этер.
Болма сен этиучю гюнах,
Таламаз ючюн от эгер.

* * *

Кюзгюге къарасанг узакъдан,
Танымазса, баям, кесинги,
Къарасанг кесинге жууукъдан,
Кѐралырса саулай бетинги.

Кѐп болады алай адамда:
Ким да бек къужурлай кенгинде,
Сюелсенг жууукъда, къаршыда,
Кѐз ачаса керти бетлеге.

Бирлерин сен кѐрюрсе иги,
Игиле бла тюрше атларгъа.
Кир ниет а боллукъду белги
Осалдан кенгирек турургъа.

Сора ол ишден ал акъылгъа:
Хар тюрлю адамдан узакълыкъ
Бир керекди уллу болургъа,
Бир излейди, керти да, азлыкъ.

* * *

Излеген табар излегенин.
Аллахны айтхан, табар къатлап.
Билмейбиз сабийни билгенин,
Кёп затны турсакъ да ангылап.

* * *

Сагъышым, ауаз кибик,
Жаз деп, къутура манга,
Окъу деп, айтхан кибик
Джабраил Файгъамбаргъа.

Мен жазама. Мен – кючсюз.
Бюгюнлюкню халына
Мен, сейир эте, чексиз,
Тас этеме къыбылама...

Тенгизле арасында
Хапар болмай шималдан
Айлана болур кеме,
Чайкъала толкъунладан.

Жел ура желпегине,
Терсине бура аны,
Илинп дюменине,
Ойсурай капитаны,

Ол барады тенгизде,
Суу турса да къутура.
Жел тохтар а кезиуде
Айлы кёкде жулдузла

Ышарып кёрюнюрле:
Жетегейле, Илкерле...
Ким биледи, не дерле
Жерде жашагъан бирле?

Не зат айтырла ала?
Ким? Къайдан билсин аны?
Хар кимни айтханына
Нек бёлейме эсими?

Ким да, не да жаншасын.
Менме мен, тюйюлме сиз!
Сиз салгъан низам сынсын,
Сыйынмазма, ишексиз!

Шашханнга да тергелир,
Сёгюлюр атым мени.
Терсни, тюзню Аллах чертир,
Ол биледи хар нени.

Мен а тюз барырма, шош.
Ким да тюз барсын алай,
Талмай, тынмай, келсин хош,
Тюзлени терсден жакълай.

* * *

Эрттенлик, къучакъ жая,
Созду жерге къолларын.
Кюн тийди къаялагъа,
Ууата тангны чарсын.

Кёлюме тюшдю туман.
Кюн тийсе да таулагъа,
Танг атхан бла кюн батхан
Бир болуп къалды манга.

Зорлукъну кёрсем жерде,
Хар жолдан – жүрек такъыр.
Такъырлыкъ жүрегинде
Не кюннге къууандырыр?

Не кюннге къууандырыр,
Жетмесе сёзюнг жукъгъа?
Сёз бла бюгюн ким салыр
Терс баргъанны тюз жолгъа?

Олду жүрекни жаргъан:
Сёз да – иш, алай сёзден
Кёпмюдю акъыл жыйгъан,
Сакълагъан болсанг терсден.

Бирлеге жарар ууаз,
Ол болса хакъгъа элтген.
Бюгюн кёп тюйюлдю аз
Ууазгъа эсин бёлген.

Тас этгенди насыбын,
Бууулуп халкъым къаты.
Зорлукъну шынжырларын
Ким юзер? Къайсы батыр?

Биреулен узакъ бармаз
Бек эсе да чабыры.
Жангыз кесеу жылытмаз.
Тутмасакъ эде аны

Биз болурбуз хорлатхан,
Уялта къаяланы.
Танг атхан бла кюн батхан
Тенг болуп къалыр бары.

* * *

Жол тюйюлдю хар кимге да бир кибик:
Аз болады биреуге айланчлары,
Башханы жолу, тауда жолла кибик,
Ёре да болуп, кетер ары-бери.

Хар жашау да бирча ёнчеленмесин,
Ёлчеми болур кимде да бир башха.
Биреуню биреу терслеп сёлешмесин,
Ол къолун узатса башха ашха.

* * *

Танг атар да, къаяланы жарытыр,
Жылыу таба тау аулакъла ол тангдан.
Ким биледи, кече къачан бузлатыр
Жашау жолун ажал жетип ызындан?!

* * *

Акъ жамычы кийип булутладан,
Чыранлары да жылтырай, кюннге тие,
Минги тауум къарайды узакъдан,
Сууукъ къарларындан исси салам ие.

Жерим, манга берген таула тенгли кёлюнг
Ёхтем этеди, айлансам да тюзледе.
Тауда туугъан ариу тауушлукъ нарт сёзюн
Халкъ къурарыкъ болмаз эди башха жерде.

* * *

Таулу эсенг, сен тур къайда да таулулай,
Тамырынгы, тюз дининги эде тутуп.
Кирсиз суу ма алай турады тазалай,
Сууукъ кюнде бузлап, бютюн къаты болуп.

* * *

Къара назму жаздым къарангыда.
Кюндюз жазсам, болмаз эди къара

Жазгъан назмум мени дей эсимде,
Жазып кёрюрме мен ачыкъ кюнде.

Башха боллукъ болур мени назмум,
Алай дагъыда барды кьоркьюуум,
Назмулада туугъан кьарангылыкъ
Болмазмы деп, кече келген кылыкъ?

Осал оюм. Майна, анда – сирнек.
Тартсанг пашотуна, болуп сескек,
Ол, шырылдап, болады от, жарыкъ.
Сен тартмасанг а, жокъду ол кылыкъ.

Майна, кьагъыт кеси турса акълай,
Алса аны биреу кьолгъа, сакълай
Эсге келлик затны, кирге булгъар
Акъ кьагъытны, суйсе, моргъа бояр.

Майна, жулдуз жанады кечеде.
Ай жарыгъы сени терезенгде
Эки тюрлю ишни кьояр санга:
Терезени жабыу бла жабаргъа,

Ёзге уа, сен унай эсенг аны,
Кечегиде жанган жулдузланы
Бошлап отоунга жарыкъларын,
Кёр аланы тюшген кылыкъларын.

Сайлау бары сендеди, ишексиз.
Кьарангыны сайлап турсанг чексиз,
Жашау болур кьара кьарангыдан,
Болурса насыпсыз сокъурладан.

Къырау сокъур! Къара – жарыкъ тьююл.
Кюйген болсанг да, болма бир да кюл.
Болсанг а, бил – тьююлдю ол ахыр,
Жашил кырдык чагъа, кюнден жарыр.

* * *

Къар жауады кюзню ызындан.
Онsegиз кере аны кёрдюм.
Къарадым да анга туурадан,
Къар бла тенг эридим, кёмдюм.

Онsegиз кере аны кёрдюм
Терекден тюшгенин чапыракъ.

Мен аны бла бирге сюрюлдум,
Желлеге бойсуна теркирек.

Онsegиз керени да жаудум,
Онsegиз керени кюкюреп,
Суу болдум, буз болдум, тас болдум,
Бу жерде жашауну да терслеп.

Бир кере чагъалгъанма къуру,
Бир кере ачылдым жашауда,
Жаз келеди, тохтамай уруп,
Къолума къаламны алгъанда,

Тапханда анамда магъана,
Тау тилде сёзюмю айтханда,
Диними тюзлюгюн ангылап,
Харамдан халалны алгъанда.

Телефонда жашагъанла бла байламлы

Шашханла шашадыла бирем.
Дуния къалды тегереклей.
Алгъыннгы жассы кердю жерни,
Энди уа аланы эриклей,

Ушай алгъыннгы адамлагъа,
Тегерек жерни этип тертгюл,
Биз кирдик жарыкъ миялагъа,
Ангыбыз кюе болады кюл.

ШЕВЧЕНКО АТЛЫ КЪАЯ

«Ниет ёлюмсюзлюкню бийиклиги» деген аты бла китап Украинаны Днепропетровск шахарында чыкыгъанды. Китап бизни республика бла байламлы болгъаны себепли, толуракъ хапар айтыр муратыбыз барды.

1939 жылда украинли картографла Кавказ тийресинде ауузланы, тарланы тинтип, карталагъа тюшюрюрге буюргъан эдиле. Алагъа белгили алим, геодезист, картограф, темир жол транспортну инженерлерин хазырлагъан Днепропетровскну институтуну геодезия кафедрасыны доценти, альпинист Александр Зюзин башчылыкъ этгенди. Ол тийреде атсыз тау тёппеле кёп болгъандыла, аладан бирине ёрлеп, Тарас Шевченкону атын атагъандыла.

25 жыл озгъандан сора Днепр сууну жагъасындан бери жаш спортчула келгендиле. Ол кезиуде СССР-де Тарас Шевченкону 150-жыллыкъ юбилейин белгилегендиле. Бу къауум а биргесине белгили поэтни эсгертмесин келтирип, аны 200 метр бийикликде орнатхандыла. Ол экспедициягъа башчылыкъ этген белгили къаячы Александр Зайдлерни эсгериулеринден: «Къабарты-Малкъарны ара шахары Нальчикге баш советни председателини аты бла къагъытны алып, жолгъа Николай Мисюра бла атлагъан эди. КЪМР-ни Баш советини таматасыны экинчисини кабинетине киргенде, бир уллу столну артында олтургъан алаша адамны кёргенди. Чамны, оюнну суйген Мисюра къолларын кенг жайып: «Къабарты-Малкъарны ёхтем, деменгили халкъларына Украинаны халкъындан къызыу салам», – деди. Стол артындагъы ёрге туруп, Мисюраны къучакълай: «Деменгили украин халкъгъа къабарты-малкъарны халкъындан салам», – деди. Къагъытха да къол салынды, анга кёре битеу организацияла бла учрежденияла бирге болушлукъ этерге керек эдиле. Алай малкъарлыла бир къагъыт да сурамай, бизге бет жарыкълы тюбеген эдиле. Жюк ташыргъа машина да бердиле, ашыргъан да этдиле».

Эсгертмени хапары да сейирди. Спортну устасы «Тяжпром-Электропроект» институтну баш инженери Александр Зайдлер альпинист клубну жыйылыуунда Кавказгъа атланыр мурат барды дегенде, тамата къауум ыразы болмагъанды. Жаш адамлагъа уа къанатла битгендиле. Барысы да эсгертмени орнатыргъа келишгендиле. Ол тот этмезча хазырларгъа керек эди.

Ол жумушну ракеталаны юсю бла ишлеген Янгель атлы конструктор бюросуна буюрадыла. Аллай сынаулары болмагъан специалистле кёп кюреширге тюшгенди. Болсада экспедиция жолгъа атланыргъа аны белден (титандан) ишлеп къурагъандыла. Алай энтта да бир чырмау бар. «Южмаш» заводну продукциясын ачыкъ этмегенлери себепли, эркинлик берген къагъытланы жарашдырыргъа керек эди. Ол жумушну уа заводну комсомол секретары, артдан Украинаны президенти Леонид Кучма боюнуна алгъан эди.

25 альпинист кыйын хауа болумлада бийикликке чыгып, эсгертмени да «Кобзарьга – Днепропетровскну альпинистлеринден» деген жазуу бла орнатып, поэтни назмуларыны эжитомлукъ жыйымдыгын да алайда асырап кыйтхандыла.

«Биз бийикликден артха тебирейбиз, биринчи малкъар элге жетгенибизде, малкъарлы эр кишилеге тубейбиз. Багъалы украинлы кыонакъларыбыз, сау болугъуз, айырмалы, белгили адамыгызгъа бизни жерибизде эсгертме салганыгыз ючюн деп, ала бизни алгышладыла. Аш къанга кыурап, ичги да чыгъарып, сыйлагъанларын унутмайма», – деп эсгередиде экспедицияны башчысы А. Зайдлер.

1989 жылда Тарас Шевченкогъа 175 жыл болганды. Айхай да, юбилей бла байламлы байрам кыйсапха альпиниада да киргенди. Кыыш айлада таулада кыар кеп болуучуду. 38 альпинист терен кыарда жол салып, бийикликде «Тарас Шевченко – 175 жыл» деген жазуу бла доммакъ къанганы орнатхандыла. Бу жол украинлиле бла бирге тау тейпеге малкъарлы жашла да чыкыгандыла. «Малкъарлыла ачыкъ жюрекли адамладыла, кыонакыбайлыкъларын сез бла ангылатырча тыйюлдю. Бизни бла бирге Минги таугъа да чыкыгандыла. Жокылагъанлай, эс бургъанлай тургандыла», – деп эсгередиде 1994-чю жылда бу экспедициягъа кыатышхан Леонид Казак.

Бу жол Шевченкиадагъа Черек районну жаш тейлюню ишлерини юсю бла ишлеген комитетни таматасы Темуккуланы Солтан башламчылыкъ этгенди. Ол бийикликке малкъарлы жашла да хазырланганларын билдиргенди», – деп эсгередиде Илья Канцельсон.

Ол кезиуде Украинада экономика бла байламлы кыйынлыкыла кеп эдиле. «Ахча кыолайыбыз болмай, КъМР-ни правительствосуну башчысы Черкесланы Георгийге эм Черек районну башчысы Туменланы Мурадинге тилек кыагыт жиберибиз. Жангылмадыкы. Биз аладан не жаны бла да болушлукъ тапдыкы: жашау жер, автотранспорт, азыкъ бла да толу жалчытдыла. Бюгюн да биз аланы этген игиликлерин унуталмайбыз», – деп эсгерди экспедициягъа башчылыкъ этген А. Зайдлер.

Бу жол Шевченкону атын жюрютген тейпелеге Сумы, Кривой Рог, Никополь, Винница, Днепропетровск шахарладан 54 адам чыкыганды. Ол ерлеуге таулу жашла Темуккуланы Солтан, Аналаны Малик, Батчаланы Исмайыл, Кыубадиыланы Ахмат, Чеченланы Виталий да кыатышхандыла. Экспедицияны журналистини Анатолий Коротченкону дефтеринден: «Жеккеланы Маликни усталыгыны хайырындан жюк ташыгъан машина бизни тау тейпени этегине дери келтиредиде. Балаланы Ильяс егерълени юйчюгюн бизге эркин этеди. Мамайланы Жамболатны хайырындан жюклерибизни атла бла ташыйбыз. Табийгъатны ариулугъуча – ариу, таза ниетли адамла. Шуехлукъну толу магъанасын таулада ангыларгъа боллукъ кереме да». Экспедиция бошалгъандан сора, Роман Кравцов хазырлап, «Восхождение к Кобзарю» деген фильм да чыкыгъан эди.

2011-чи жыл. Днепропетровскда кьурау комитет кьуралады, нек дегенде 2014 жылда Тарас Шевченкогъа 200 жыл боллукъду. Ары дери альпинистле кеслерин сынаргъа келедиле. Не заманда, ненча адам, кьайсы жол бла чыгъадыла, эсгертмени жангыртыргъа керекмиди, ташла орунуна мурдорун темирден ишлер кереклиси бармыды? Бу соруулагъа жууапны Къабарты-Малкъарда табарбыз деп, шолда 16 альпинист «Днепропетровск – Кисловодск» поездге олтуруп, Кавказгъа тебиредиле.

Экспедициягъа кьатышхан Виктор Сусловну эсгериулеринден: «10 шолда альпинистле ёр жолну аз-аз хорлай бийикликге жетгендиле. Тёгерекдеги ариулукъдан кёз алалмайса. Поэтни эсгертмесини мурдорун акъкъалайдан хазырлап, алайда жыябыз, такъгъан жиплерибизни да алып, артха кьайтабыз. Бу бийикликге юч тюрлю жол барды. Биз баргъан жолну кьыйынлыгъы экинчи дошагъа келишеди, альпинистледе жюрюген ёлчемлеге кёре. Мен 1964 эм 2011 жыллада да кьатышханма экспедициялагъа, ол заманда, бусагъатда да таулуланы болушханларын айырып айтыргъа сюеме. Биз аны-муну этдик, сизден бизге бу зат керекди деп, биринден да эшитмегенбиз. Башхаракъды кёз кьарамлары жашаугъа. Чынтты адамла. Бек сау болсунла».

«Бу альпиниаданы Гиннесни рекордла китабына жазаргъа боллукъду, нек десегиз Александр Зайдлерге 80 жыл (туугъан кюнюн да мында белгилеген эди), Виктор Суловха 79 жыл, Виктор Шобахиннге 72 жыл болгъанды. Ала Шевченкиада-2011 акъсакъалларыдыла», – деп жазгъанды Владимир Платонов, «Старое. Новое. Вечное» деген китабында.

2014 жыл. Тарас Шевченкогъа 200 жыл. «Тюзюн айтханда, Украинадагъы болумгъа кёре, умут юзген эдик альпиниаданы бардырыудан. Болсада Александр Пшеничников Днепропетровск областъны администрациясыны атындан эркинлик берилгенин билдиреди. Айхай да, бек кьууанабыз. 28 февральда поездге олтуруп, жолгъа атланабыз. Танг аласында Пятигорскда бизни эрттегили шуёхларыбыз Темуккуланы Солтан бла Нёгерланы Мурат сакълап тура эдиле. Ала бизни Чирик кёл турбазагъа жетдиредиле. Экинчи кюн а биз районну башчысы Темиржанланы Махти бла жолугъабыз. Кёп затны эсгеребиз. Не зат этиллигин сюзевиз. Нальчикде биз «Днипро» деген украин миллетни маданият арасыны келечилерине жолугъабыз. КъМР-ни башчысы Юрий Коков бла тубешевиз. Пресс-конференциягъа да кьатышабыз. Соруула альпиниададан тышында да кёп эдиле. Жарыкълыкдан сора биз эслеген болмады. Баям, кьынгыр-мынгыр хапарладан эрикген адамла интернационал магъаналы ишге бегирек тарта болур эдиле», – деп эсгередиди 83-жыллыкъ Александр Зайдлер, бу жол да экспедициягъа башчылыкъ этген.

3 500 метр бийикликде тохташадыла альпинистле. Хызны жанындан тауну кюнбатыш-кьыбла жанындан хорларгъа келишедиле. Эрттенликде сагъат бешге жете, терен кьарны жырып, ёрге тебирейдиле. Темиржанланы Махти, Гумаланы Борис, Мисирланы Рустам да – биргелерине. Сагъат онда Тарас Шевченкогъа салам бердиле, тогъузунчу маршрутда поэтни туугъан кюнюнде. Телефон бла Днепропетровскга

билдиредиле, Кобзарьны эсгертмесине гюлле сала тургъан кезиуге тюшдю кьууанч хапар. Таудан кьайтхандан сора, той-оюн да кьуралады. Культура фондда тюбешиуге башха миллетлени келечилери да келдиле. Тарас Шевченкону назмулары орус, малкьар, кьабарты тилледе эшитиледиле, украинли хор жырда да айтады...

Къысха айтханда, ма алайды, Шевченкону аты башлагъан шуехлукъну ол киши да «Кавказ» деген поэмасында бу тийреде бола тургъан затланы иги билгенди.

*Прометейни кьуш чеплейди бурундан бери
Бушуу басхан, кьан тегьюлген таулада
Ачы хапар, жюрек жарсыу бол бизден кери
Ниет кюч да, батырлыкъ да кьалыр саулада.*

Поэтни юбилейи етгенликге, аны атын жюрютген бийикликге, эшта да, жол саллыкъланы саны бошаллыкъ туююлдю.

БОТТАЛАНЫ Мухтар

БАШЛАРЫ

ГУРТУЛАНЫ САЛИХГЕ – 80 ЖЫЛ

ТОЛГЪУРЛАНЫ Зейтун. Гуртуланы Салихни поэзиясы. <i>Статья</i>	2
ГУРТУЛАНЫ Салих. Назмула	14
Ёксюзле жулдузуну сарыны. <i>Роман</i>	32

ХАЛКЪЫБЫЗНЫ ЁМЮРЛЮК ХАЗНАСЫНДАН

Нарт эпос	54
---------------------	----

ЮБИЛЕЙ

БИТТИРЛАНЫ Тамара. Моттайланы Светлана. <i>Статья</i>	115
Моттайланы Светланагъа жазылгъан къагъытладан	123
МОТТАЙЛАНЫ Светлана. Назмула	125

ХАСАН ТХАЗЕПЛОВХА – 75 ЖЫЛ

ШАУАЛАНЫ Хасан. Къадарына ыразыды поэт. <i>Статья</i>	138
Юрий ЛОПУСОВ. Адамлыкъ. <i>Статья</i>	140
ТХАЗЕПЛОВ Хасан. Назмула	142

ДУНИЯ ЗАКИЙЛЕРИ

Антон ЧЕХОВ. Хапарла	152
--------------------------------	-----

ПОЭЗИЯ

БИТТИРЛАНЫ Ахмат. Назмула	177
ГАЙЫЛАНЫ Махти. Назмула	184
ГЕККИЛАНЫ Зейтун. Назмула	192
АХМАТЛАНЫ Леуан. Миниатюрала	200

ФАХМУ БЛА УШАКЪ

КЪУЛЧАЛАНЫ Зульфия. Айтхылыкъ гёжеф. <i>Ушакъ</i>	204
---	-----

МАЛКЪАР ЭЛЛЕ

ТЕМУККУЛАНЫ Амина. Ташлы-Тала. <i>Очерк</i>	208
---	-----

ЖАШ КЪАЛАМЛА

ЖАШУУЛАНЫ Темирлан. Назмула	214
---------------------------------------	-----

НИЕТ ЁЛЮМСЮЗЛЮКНЮ БИЙИКЛИКИ

БОТТАЛАНЫ Мухтар. Шевченко атлы къая. <i>Статья</i>	219
---	-----

МИНГИ-ТАУ / ЭЛЬБРУС / № 2 (198)

*Литературно-художественный
и общественно-публицистический журнал*

На балкарском языке

Учредитель
ГКУ «КБР-МЕДИА»

Свидетельство о регистрации средства массовой информации.
Управление Федеральной службы по надзору в сфере связи,
информационных технологий и массовых коммуникаций
по Кабардино-Балкарской Республике
ПИ № ТУ07-00128 от 11 января 2018 г.

Компьютерная верстка *А. С. Бозиевой*
Корректор *Т. С. Гелястанова*
Художник *В. К. Баккуев*

Сдано в набор 14.03. 2018. Подписано в печать 17.04. 2018.
Выход в свет 27.04. 2018. Формат 60 x 90 ¹/₁₆. Бумага офсетная.
Гарнитура Times New Roman PS MT. Печать офсетная. Усл. печ. л. 14, 00.
Уч.-изд. л. 12,5. Тираж 500 экз. Заказ № 170. Стоимость одного номера
по подписке через ФГУП «Почта России» – 32,04 руб., за 6 мес. – 96,12 руб.
В розницу цена свободная.

Адрес редакции, издателя: 360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5.

Отпечатано в полном соответствии с качеством
предоставленных диапозитивов

Отпечатано в типографии «Печатный двор»,
г. Нальчик, ул. Калюжного, 1

*Редакция авторла бла къагъыт байламлыкъ жюрютмейди. Къол жазма-
лагъа кесамат этилмейди, ала ызларына къайтарылмайдыла. Басмаланган
затланы авторларыны оюмлары бла редколлегияны кёз къарамы бирча бол-
мазгъа боллукъду. Мында чыкъгъан материалланы баиша жерде басмала-
гъанда, была «Минги-Тау» журналдан алыннгандыла деп чертген борчду.*